

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ARISTOTLE UNIVERSITY OF THESSALONIKI

NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΕΛΛΑΔΑ, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΠΑΣΣΑΛΗΣ ΦΙΛΟΠΟΙΜΗΝ

ΘΕΜΑ: Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΣΑΛΑΜΙΝΑ

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ Ι. ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ
THE PRESENCE OF CHRISTENDOM AT SALAMIS. FOUNDATION AND FUNCTION
OF THE HOLY MONASTERY OF PHANEROMENI.

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)

ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΥΔΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΤΡΙΤΟΣ ΜΙΧΑΗΛ

Α.Π.Μ. 1120193369409491

ΑΘΗΝΑ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2019

ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ :

Σωτήριος Δεσπότης, Καθηγητής Θεολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν (Ἐπιβλέπων)

Καραγεωργούδης Ἐμμανουήλ, Καθηγητής Θεολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν

Τρίτος Μιχαήλ, Καθηγητής Θεολογικῆς σχολῆς Θεσσαλονίκης

Copyright © Πασσαλῆς Φιλοποίμην, 2019

All rights reserved. Μὲ ἐπιφύλαξη παντὸς δικαιώματος

Ἀπαγορεύεται ἡ ἀντιγραφή, ἀποθήκευση καὶ διανομὴ τῆς παροῦσας διπλωματικῆς ἐργασίας ἐξ ὅλοκλήρου ἢ τμήματος αὐτῆς, γιὰ ἐμπορικὸ σκοπὸ. Ἐπιτρέπεται ἡ ἀνατύπωση, ἀποθήκευση καὶ διανομὴ γιὰ σκοπὸ μὴ κερδοσκοπικὸ ἐκπαιδευτικῆς ἢ ἐρευνητικῆς φύσεως ὑπὸ τὴν προϋπόθεση νὰ ἀναφέρεται ἡ πηγὴ προελεύσεως καὶ νὰ διατηρεῖται τὸ παρὸν μήνυμα. Ἐρωτήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴ χρήση τῆς διπλωματικῆς ἐργασίας γιὰ κερδοσκοπικὸ σκοπὸ πρέπει νὰ ἀπευθύνονται πρὸς τὸν συγγραφέα. Ἡ ἔγκριση τῆς διπλωματικῆς ἐργασίας ἀπὸ τὸ ΕΚΠΑ δὲν δηλώνει ἀποδοχὴ τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέα.

Στην Χαρίκλεια την Καλλιόπη και την Αικατερίνα

Θὰ ἤθελα πρωτίστως νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἐπιβλέποντα καθηγητὴ μου κ. Σωτήριο Δεσπότη, γιὰ τὴν πολύτιμη καθοδήγησή του καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς προετοιμασίας τῆς διπλωματικῆς μου ἐργασίας. Οἱ συμβουλές του ὑπῆρξαν καταλυτικὲς καὶ βοήθησαν στὴν ἐκπόνησή της. Ἐξίσου σημαντικὴ ἦταν καὶ ἡ παροχὴ συμβουλῶν ἀπὸ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς Βελτανισιὰν Παναγιώτη καὶ Μασσαρᾶ Δημήτριο, οἱ ὁποῖοι μὲ βοήθησαν νὰ συγκεντρώσω τὸ ὑλικὸ ποὺ μοῦ ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν πραγματοποίησι τῆς ἐργασίας, καθὼς καὶ τὴν σεβάσμα ἠγουμένη τῆς ἱερᾶς μονῆς Παναγίας Φανερωμένης Σαλαμῖνος, μοναχὴ Παρθενία, ἡ ὁποία μοῦ ἐμπιστεύτηκε τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς καὶ μοιράστηκε μαζί μου τὶς γνώσεις της γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μοναστηριοῦ. Ἐπίσης, δὲν θὰ μπορούσα σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ παραλείψω τὴν ἀμέριστη κατανόησι τῆς οἰκογένειας μου, ἡ ὁποία μὲ τὴν ἐμψύχωσή της μοῦ στάθηκε πολύτιμος ἀρωγὸς σὲ αὐτὴν τὴν προσπάθεια.

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες	σελ. 7
Περίληψη	8
Πρόλογος	10
Εισαγωγή	12
Κεφάλαιο 1 ^ο	
Ἡ ιστορική πορεία τῆς νήσου Σαλαμίνας πρὶν τὴν ἔλευση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀπὸ τοὺς πρωτοϊστορικοὺς χρόνους μέχρι τὸν 1 ^ο αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ.	16
1.1 Λίγα λόγια γιὰ τὴν Σαλαμίνα - Ἡ Σαλαμίνα τοῦ Μύθου.	17-18
1.2 Ἀπὸ τὴν Νεολιθικὴ ἕως τὴν ρωμαϊκὴ περίοδο. Σπήλαιο τοῦ Εὐριπίδη.	19
1.3 Μυκηναϊκὰ χρόνια. Τὸ ἀνάκτορο τοῦ Αἴαντα.	23
1.4 Ἡ πόλη τῆς ἀρχαίας Σαλαμίνας 7 ^ο ^ς - 1 ^ο ^ς αἰῶνας π.Χ.	25
Κεφάλαιο 2 ^ο	
Ἡ ἔλευση τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Σαλαμίνα καὶ ἡ ἐξελικτικὴ του πορεία στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν.	32
2.1 Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ	33
2.2 Οἱ πρῶτοι αἰῶνες	34
2.3 Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχία ἕως τὸν 13 ^ο αἰῶνα	36
2.4 Ἡ 4 ^η σταυροφορία καὶ ἡ περίοδος τῆς φραγκοκρατίας	41
2.5 Ἡ περίοδος τῆς τουρκοκρατίας	44
2.6 Τὰ θρησκευτικὰ τοπωνύμια	46
Κεφάλαιο 3 ^ο	
Ἡ ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Φανερωμένης Σαλαμίνας. Ἡ ιστορική πορεία, ὁ βίος τοῦ κτήτορά της ὁσίου Λαυρεντίου καὶ ἡ προσφορά της στὴν εὐρύτερη περιοχή.	50
3.1 Ὁ ὁσιος Λαυρέντιος ὁ Μεγαρεὺς	51

3.2 Τὸ Θαῦμα τοῦ Ἁγίου καὶ ὁ ναὸς στὴν Σαλαμίνα	52
3.3 Ἡ ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Φανερωμένης	53
3.4. Οἱ Ἀπανταχοῦσες	55
3.5 Οἱ δυσκολίες ποὺ προέκυψαν καὶ ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀνοικοδόμησης	58
3.6 Τὰ οἰκονομικὰ τῆς μονῆς	62
Κεφάλαιο 4 ^ο	
Ἡ δράση τῆς μονῆς κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ ἐντεῦθεν.	64
4.1 Ἡ σχέση τῆς μονῆς μὲ ἀγωνιστὲς τοῦ 1821	65
4.2 Ἀπὸ τὴν βασιλεία τοῦ Ὁθωνα μέχρι καὶ τὸν 2 ^ο παγκόσμιον πόλεμον.	69
4.3 Οἱ μικρασιάτες στὴν Σαλαμίνα.	71
4.4 2 ^{ος} Παγκόσμιος Πόλεμος.	73
4.5 Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνὸς στὴν Ἱερὰ μονὴ Παναγίας Φανερωμένης	73
4.6 Ὁ Ἄγγελος Σικελιανὸς στὴν Σαλαμίνα, ἡ φιλοξενία στὴ μονὴ	74
4.7 Τὰ παρεκκλήσια καὶ οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς Παναγίας Φανερωμένης	75
4.8 Θαύματα τῆς ἱερᾶς εἰκόνας Παναγίας Φανερωμένης	80
Κεφάλαιο 5 ^ο	
Σαλαμίνα καὶ Χριστιανισμὸς στὸ σήμερον, Ἱερὰ μητρόπολις Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας	82
5.1 Διοίκηση	83
5.2 Ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου σήμερον	87
5.3 Ἡ Ἱερὰ μονὴ Φανερωμένης στὸ σήμερον	89
Συμπεράσματα	90
Ἐπίλογος	93
Βιβλιογραφία	94

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΙΣΕΕΙΑ	Αρχείο Ιεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας Ἱστορικό Ἀρχεῖο
Α.Ι.Μ.	Αρχεῖο Ἱερῶν Μονῶν
Α.Ι.Μ.Φ.Σ	Αρχεῖο Ἱεράς Μονῆς Φανερωμένης Σαλαμίνας
Γ.Α.Κ.	Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους
Θ.Η.Ε.	Θρησκευτική καὶ Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια
Ἀρ. Ἐγγρ.	Ἀριθμὸς Ἐγγράφου
Ἀρ.	Ἀριθμὸς
Ἀρ. Πρ.	Ἀριθμὸς Πρωτοκόλλου
Βλ.	Βλέπε
τ.	τόμος
τευχ.	Τεῦχος
σελ.	Σελίδα
Ὑπ. Ἀριθμ.	Μὲ Ἀριθμὸ
Ἐφημ.	Ἐφημερίδα
Ἐπουργ.	Ἐπουργεῖο
Φ.	Φύλλο
Κων/πολη	Κωνσταντινούπολη
Ο.π.	Ὅπως παραπάνω
ΕΚΠΑ Αθηνῶν	Εθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο
Σ.Ε.Μ.Ζ.	Συλλογὴ Ἐγγράφων Μαρίας Ζούγρη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι ἡ διερεύνηση τῆς ἱστορίας τῆς νήσου Σαλαμίνας ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια μέχρι σήμερα καὶ εἰδικότερα ἡ χριστιανικὴ ἱστορία τῆς καὶ ἡ ιδιαίτερη σημασία ποὺ ἔχει ἡ Ἱερὰ μονὴ Παναγίας Φανερωμένης σὲ αὐτὴν ἀπὸ τὴν ἵδρυσή τῆς μέχρι τὶς ἡμέρες μας. Τὸ ἴδιο τὸ νησὶ εἶχε πάντα σημαίνοντα ρόλο, καθὼς βρισκόταν σὲ ἀλληλένδετη σχέση μὲ τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν, κάτι ποὺ τὸ ἔφερε πολλές φορές στὸ κέντρο τῶν ἐξελίξεων, ἐνῶ καὶ ἡ μονὴ ἀπὸ τὸν 17^ο μέχρι καὶ τὸν 21^ο αἰῶνα ἀποτελεῖ φάρο Ὁρθοδοξίας καθὼς καὶ πηγὴ φροντίδας καὶ ἀγάπης ὄχι μόνο γιὰ τὸ νησί, ἀλλὰ γιὰ ὅλη τὴν περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς.

Ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη προσεγγίστηκαν τὰ βασικότερα χαρακτηριστικὰ τῆς προ-χριστιανικῆς καὶ μεταχριστιανικῆς περιόδου τόσο σὲ θρησκευτικὸ καὶ κοινωνικὸ ὅσο καὶ σὲ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο, καθὼς καὶ οἱ παράγοντες ποὺ συνετέλεσαν στὴν ἀνάπτυξη, τὴν εὐημερία ἀλλὰ καὶ τὴν πτώση καὶ τὴν δυστυχία τῆς Σαλαμίνας καὶ τῶν κατοίκων τῆς. Παρουσιάζονται οἱ τοποθεσίαι ἀρχαίων μνημείων, οἱ τόποι τῆς ἀρχαίας λατρείας ἀλλὰ καὶ οἱ πόλεις καὶ τὰ λιμάνια τῆς νήσου στὴν ἀρχαιότητα, καθὼς καὶ τὰ σημαντικὰ γεγονότα ποὺ τὴν σημάδεψαν. Ἐστίασαμε τὴν προσοχὴ στὴν χριστιανικὴ Σαλαμίνα, στοὺς τόπους λατρείας, στὴν θρησκευτικὴ ταυτότητα τῶν Σαλαμινίων καὶ στὴν θέση τῆς μέσα στὸν ρωμαϊκὸ καὶ στὴν συνέχεια βυζαντινὸ κόσμο, ἀλλὰ καὶ στὴν κατάκτησή τῆς ἀπὸ τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς δυτικούς καὶ τοὺς μουσουλμάνους Τούρκους. Τέλος, δόθηκε ιδιαίτερη ἔμφαση στὴν ὀργάνωση, στὴν ἐξέλιξη καὶ στὴν σημαντικότητα τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος ποὺ ἵδρυσε ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος, ἡ ὁποία συνδέθηκε ἄρρηκτα μὲ τὴν Σαλαμίνα καὶ μὲ τὸν πολιτικὸ καὶ ἱστορικὸ της βίο.

Λέξεις κλειδιά

Σαλαμίνα, Ἀθήνα, Εὐριπίδης, Αἴαντας, Ρωμαῖοι, Χριστιανισμός, Ἐκκλησίες, θρησκευτικὴ παράδοση, μοναστήρι, Ἅγιος Λαυρέντιος, Παναγία Φανερωμένη.

Abstract

The aim of this study is the investigation of the history of the island of Salamis since ancient times until today. In particular, it investigates the history of Christianity and the special importance that the Holy Monastery of Panayia Phaneromeni (Our Lady of the Apostle) has since its establishment. This island always had an important role; it had an interrelated relationship with the city of Athens, which brought it to the centre of happenings, while the monastery was the beacon of Orthodoxy from the 17th century until the 21st century and the fountain of care and love not only for the island, but also for the whole region of Attica.

Investigation from a historical perspective, includes the most basic characteristics of the pre-Christian and post-Christian period, both at a religious as well as social level. Further investigation includes the economic status and the factors that contributed to the development, the prosperity, as well as the fall and the misfortunes of Salamina and its inhabitants. The sites of ancient monuments, the lands of ancient worship and also the cities and the ports of the island in ancient times are presented. Moreover, the most important events that marked Salamina are put forward. Special attention is given to Christianity in Salamina, to the lands of worship, to the Christian identity of the inhabitants of Salamina and its position in the Roman and subsequently the Byzantine world. In addition, we focused on its occupation by the Western Catholics and the Muslim Turks. Finally, special emphasis is given to the establishment, the development and the importance of the monastery, which was founded by Saint Lavrentios (Saint Lawrence) and which was associated with Salamina and its political and historical life.

Key words: Salamina, Athens, Euripides, Aiantas, Roman, Christianity, Churches, Religious Traditions, Monaster, Saint Lawrence (Saint Lavrentios), Our Lady of the Apostles, (Pahaghia Phaneromeni)

Πρόλογος

Ἡ ἐπιλογή τοῦ συγκεκριμένου θέματος προέκυψε μετὰ ἀπὸ τὴν συζήτηση πού εἶχα μὲ τὸν ἐπιβλέποντα καθηγητὴ μου, σχετικὰ μὲ τὸ θέμα μὲ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσα νὰ ἀσχοληθῶ στὴν διπλωματικὴ μου ἐργασία. Τὸ σχόλιό του γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι λίγα πράγματα εἶναι γνωστὰ γιὰ τὴν χριστιανικὴ πορεία τοῦ νησιοῦ μὲ ἔκανε νὰ θέλω νὰ ἀσχοληθῶ μὲ μία ἐργασία πού θὰ ἀναδείκνυε τὴν ἱστορία τοῦ τόπου μου τόσο γιὰ προσωπικούς ὅσο καὶ γιὰ ἐπιστημονικούς λόγους. Προσωπικὰ εἶμαι λάτρης τῆς ἱστορίας καὶ γνωρίζω ὅτι ἡ Σαλαμίνα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα ἔχει μεγάλη ἱστορικὴ ἀξία καὶ ἡ κληρονομιά πού ἔχουν ἀφήσει οἱ πρόγονοί μας εἶναι σημαντικώτατη. Ἡ ἀποσπασματικὴ καὶ ἐλλιπὴς ὅμως γνώση τοῦ τόπου μου, καθὼς γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἔχει παραγκωνιστεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ μελέτη ἐξαιτίας τῆς ἐγγύτητάς της μὲ τὴν Ἀθήνα, τὸ μεγαλεῖο τῆς ὁποίας ἐπισκιάζει τὸν πολιτισμὸ καὶ τὰ μνημεῖα τῶν ὑπολοίπων ὁμορων περιοχῶν, κάνει αὐτὴ τὴν προσπάθεια ἀκόμη πιὸ σημαντικὴ. Ἄλλος ἓνας λόγος αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς ἀφάνειας εἶναι ἡ ἀρβανίτικη διάλεκτος, ἡ ὁποία μιλιόταν στὸ νησί ἀπὸ τὸν 14^ο μ.Χ. αἰῶνα μέχρι περίπου καὶ τὴν δεκαετία τοῦ 1950. Ἡ διάλεκτος αὐτὴ εἶναι μόνο προφορικὴ, κάτι πού περιορίσει τὴν χρῆση γραπτῶν κειμένων-πηγῶν. Ὅσα χρειάζοταν νὰ σωθοῦν, μεταφέρονταν ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ μέσω τῆς προφορικῆς παράδοσης, (τραγούδια, ποιήματα κ.ἄ). Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δυσχεραίνει πολὺ τὴν ἔρευνα καὶ κάποια κομμάτια τῆς ἱστορίας μας, δυστυχῶς, ἴσως νὰ ἔχουν χαθεῖ γιὰ πάντα.

Ἡ Σαλαμίνα ἔχει συνδεθεῖ μὲ ἓνα μεγάλο θρησκευτικὸ μνημεῖο, τὴν Ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Φανερωμένης. Ἄν καὶ στὸ δυτικότερο ἄκρο τοῦ νησιοῦ, κατέχει σημαίνουσα θέση στὸν τοπικὸ πληθυσμὸ ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλες τὶς γειτονικὲς περιοχὲς τῆς Ἀττικῆς. Θέλησα λοιπὸν νὰ προσπαθῆσω νὰ καταγράψω τὴν ἱστορία πού κρύβεται πίσω ἀπὸ τὶς βαριῆς σιδερένιες πόρτες, τὶς γεμάτες τρύπες ἀπὸ τὰ βόλια τῶν ἐχθρῶν, οἱ ὁποῖοι προσπάθησαν ἀλλὰ δὲν κατάφεραν νὰ καταλάβουν τὸν ἱερὸ αὐτὸ χῶρο. Τέλος, ἐπιχείρησα νὰ φέρω στὸ φῶς τὴ μεγάλη προσφορά του κατὰ τὴν διάρκεια ὅλων τῶν συμφορῶν καὶ ταραγμένων περιόδων τῆς πατρίδος μας ἀλλὰ καὶ τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν ἱστορικὴ ἀξία ὅλων ὅσων περικλείει.

Οἱ Σαλαμίνοι μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγες δεκαετίες ἦταν ιδιαίτερα τοπικιστές, ἀρνοῦνταν νὰ δεχθοῦν εὐκόλα ἄλλους ἀνθρώπους πέρα ἀπὸ τοὺς ντόπιους καὶ θεωροῦσαν «ξένους»

ὄσους δὲν κατάγονταν ἀπὸ τὸ νησί, Ἕλληνες καὶ μὴ. Αὐτὸ προκάλεσε μερικὸ παραγκωνισμὸ τοῦ νησιοῦ καὶ γιὰ πολλοὺς Ἀθηναίους ἡ Σαλαμίνα βρίσκεται πολὺ μακριά· πολλές φορές δὲν γνωρίζουν ποῦ βρίσκεται στὸν χάρτη ἐνῶ πολλοὶ πιστεύουν ὅτι εἶναι ἀπλῶς ἓνα παραλιακὸ χωριό. Τέλος, ἓνας ἀκόμη παράγοντας ἰδιαιτερότητας τῶν κατοίκων της εἶναι οἱ διαφορετικὲς πολιτικὲς ἀντιλήψεις τῶν Σαλαμινίων μὲ τοὺς ἐγγυὺς γείτονές τους. Σὲ αὐτὴ τὴν ἐργασία ὅμως θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ θρησκευτικὸ κομμάτι σὲ συνάρτηση πάντα μὲ τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῆς ἱστορίας καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἂν καὶ ἡ βασικὴ μου μέριμνα εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς, ἡ ἐργασία ξεκινάει χρονικὰ πολλοὺς αἰῶνες π.Χ. στὴν ἐποχὴ τοῦ Αἴαντα καὶ τοῦ τρωικοῦ πολέμου. Ἐποψή μου εἶναι ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ξεκινήσουμε νὰ ἐρευνῶμε ἓναν τόπο ἐκκινῶντας ἀπὸ κάποιο συγκεκριμένο χρονικὸ σημεῖο, χωρὶς νὰ ἐξετάσουμε τί ὑπῆρχε πρὶν, τί προηγήθηκε, ποιοὶ λαοὶ κατοικοῦσαν ἐκεῖ, ὅταν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διέδωσε τὸν Χριστιανισμὸ στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττικὴ γενικότερα, ἀπὸ ποῦ προέρχονταν καὶ ποιά ἦταν ἡ ἱστορία τους. Φυσικά, μία τόσο ἐκτενὴς ἱστορικὴ περίοδος τριῶν χιλιάδων περίπου ἐτῶν μόνο ἐπιγραμματικὰ μπορεῖ νὰ προσεγγιστεῖ στὸ πλαίσιο μίας μεταπτυχιακῆς ἐργασίας, ὅμως εἶναι μία καλὴ ἀφορμὴ γιὰ περισσότερη ἐμβάθυνση καὶ μελέτη στὸ μέλλον.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ό στόχος, τὸ χρονικὸ πλαίσιο καὶ τὰ πεδία ἔρευνας τῆς ἐργασίας

Στόχος τῆς παρουσίας ἐργασίας εἶναι ἡ παρουσίαση, ἀνάλυση καὶ ἐρμηνεία τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς ταυτότητας τῶν κατοίκων τῆς Σαλαμίνας ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες ἕως καὶ σήμερα. Ἡ προσέγγιση τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας τῶν παραπάνω χρόνων θὰ γίνῃ κατὰ κύριο λόγο μέσα ἀπὸ ἱστορικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς πηγές. Οἱ ἱστορικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς πηγές ὄρισαν καὶ τὸ χρονικὸ πλαίσιο τῆς ἔρευνας. Τοῦτο ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 12^ο αἰῶνα π.Χ. καὶ καταλήγει στὶς ἡμέρες μας. Ἡ ἐξέταση τῆς ἀρκετὰ μεγάλης αὐτῆς περιόδου θὰ στοχεύσει στὴν παρουσίαση καὶ ἐρμηνεία τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς ταυτότητας τῶν Σαλαμινίων. Γενικότερα, θὰ ἐνισχύσει τὴν ἐπιστήμη τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας σὲ πολλὰ ἀπὸ τὶς ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ εἶναι καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά της.

Ἡ θρησκευτικὴ ταυτότητα καὶ ἡ χριστιανικὴ ἱστορία¹ τοῦ παρελθόντος τῆς Σαλαμίνας θὰ συγκροτηθοῦν ἀπὸ μία ποικιλία ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν πηγῶν καὶ μέσα ἀπὸ αὐτές θὰ ἀναδυθεῖ ἡ τοπογραφία, ἡ τοπικὴ ἱστορία, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκφάνσεις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν κατοίκων της.² Τὸ γεγονός ὅτι διαθέτουμε ποικιλία καὶ πληθώρα πηγῶν θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀξιοπιστία τῶν συμπερασμάτων μας, καθὼς οἱ πληροφορίες θὰ ἐλέγχονται ἀπὸ τὴν συμπάρθεση καὶ τὴν σύγκριση τῶν πηγῶν. Ἡ χρησιμότητα τῆς ἐργασίας μας εἶναι καταφανής· θὰ ἀποκαλύψει τὸ θρησκευτικὸ-ἱστορικὸ παρελθὸν τῆς Σαλαμίνας, βοηθώντας μας νὰ κατανοήσουμε τὴ σημερινὴ κοινωνία της.

Κατὰ κύριο λόγο ἡ ἐργασία θὰ βασιστεῖ στὶς ἀντιλήψεις τοῦ Durkheim, οἱ ὁποῖες ἐπηρεάσαν τὴ θεωρία τῆς ἱστορίας τὸν 20^ο αἰῶνα στὴν Εὐρώπη, καθὼς μάλιστα ὅμοιες ἀπόψεις μὲ ἐκεῖνες ἐκφράστηκαν μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ *Annales* (1929). Ἡ θεωρία τοῦ κινήματος ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὸ περιοδικὸ πρέσβευε ὅτι ἱστορία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο οἱ πόλεμοι ἢ οἱ πολιτικὲς καὶ διπλωματικὲς ὑποθέσεις καὶ ὅτι ἦταν ἀναγκαῖος πλεον ὁ προσανατολισμὸς τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς στὴν οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ἀπόρροια αὐτῆς τῆς θεώρησης ἦταν πῶς ὁ ἐπιστήμονας ποὺ

1. Γεώργιος Λεοντσίνης, *Ἱστορία – Περιβάλλον καὶ ἡ διδακτικὴ τους*, Ἀθήνα 1999.

2. Χαράλαμπος Μπαμπούνης-Σπύρος Τουλιᾶτος, *Μεθοδολογία καὶ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας*, ἐκδ. Παπαζήση, σελ. 82-84, Ἀθήνα 2017.

άσχολεῖται μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς δραστηριότητές του, χρειαζόταν νὰ ἔχει γνώσεις καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν, ὅπως τῆς Γεωγραφίας, τῆς Γλωσσολογίας, τῆς Ἀρχαιολογίας κ.ἄ. Ἡ μεγαλύτερη μορφή τῶν Annales, ὁ Fernand Braudel, μὲ τὸ ἔργο του «*Ἡ Μεσόγειος τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου Β΄ τῆς Ἰσπανίας*»³ εἰσάγει στὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας τὴ σημασία τῆς Γεωγραφίας, τῆς Δημογραφίας, τῆς Περιβαλλοντολογίας καὶ τῆς Οἰκονομίας, καθὼς καὶ τὴ θεωρία τῆς μακρᾶς διάρκειας.⁴ Ὁ χρόνος κατ' αὐτὸν ὀρίζεται στὸ πλαίσιο τῆς καθημερινότητας, τὴν ὁποία ἀντιλαμβάνεται ὡς «*ἀναρίθμητες κινήσεις κληρονομημένες, συσσωρευμένες ἀνάκατα, ἐπανειλημμένες πάμπολλες φορὲς μέχρι τὶς ἡμέρες μας καὶ ποὺ μᾶς βοηθοῦν νὰ ζήσουμε, μᾶς φυλακίζουν, ἀποφασίζουν γιὰ μᾶς σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ὕπαρξής μας, ἀποτελοῦν παροτρύνσεις, ὠθήσεις, πρότυπα, τρόπους καὶ ὑποχρεώσεις δράσης, ποὺ ἀνάγονται καμιά φορά, καὶ μάλιστα πιὸ συχνὰ ἀπὸ ὅ,τι ὑποθέτουμε, στὰ βᾶθη τῶν αἰῶνων. Πανάρχαιο ἀλλὰ καὶ πάντα ζωντανό, ἕνα προαιώνιο παρελθὸν ξεχύνεται στὸ παρόν, ὅπως ὁ Ἀμαζόνιος ἐκβάλλει στὸν Ἀτλαντικὸ τὸν τεράστιο ὄγκο τῶν ταραγμένων του νερῶν*». Ἡ δὲ ἐπιλογή τοῦ χώρου τῆς Μεσογείου ἀπὸ ἐκεῖνον ὀφείλεται, κατὰ τὴν Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος, στὴν ἰδιαιτερότητα καὶ στὴ μοναδικότητα τῆς Μεσογείου, ἢ ὁποία «*εἶναι οἰκοδομημένη πάνω στις ἱστορίες μερικῶν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Πολιτισμοὺς τοῦ κόσμου: τὸν αἰγυπτιακό, τὸν ἑλληνικό, τὸν ρωμαϊκό καὶ τὸν ἰσλαμικό*».⁵ Ἀντίστοιχα, καὶ στὴ δική μας περίπτωση, ἀλλὰ σὲ μικρότερη γεωγραφικὴ κλίμακα, οἱ ἐπιστῆμες αὐτὲς θὰ βοηθήσουν στὴν ἀνασύνθεση τοῦ παρελθόντος ἐνὸς νησιοῦ τοῦ Σαρωνικοῦ, γεγονός τὸ ὁποῖο θὰ ἀποκαλύψει τὴ χριστιανικὴ ἱστορία καὶ τὴ θρησκευτικὴ ταυτότητα τῶν κατοίκων του κατὰ τοὺς παραπάνω αἰῶνες.

Ἡ μεγάλη χρονικὴ περίοδος ποὺ καλύπτει ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀνασυντίθεται ἀπὸ μικρότερες ἱστορίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἱστορικὲς πηγές, ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα

3. Fernand Braudel, *Ἡ Μεσόγειος καὶ ὁ μεσογειακὸς κόσμος τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου Β΄ Ἰσπανίας, ὁ ρόλος τοῦ περίγυρου*, τόμ. Α΄, (μετάφραση Κλαίρη Μιτσοτάκη), Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 2005, τοῦ ἴδιου, *Ἡ Μεσόγειος καὶ ὁ μεσογειακὸς κόσμος τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου Β΄ Ἰσπανίας, Συλλογικὰ Πεπραγμένα*, τόμ. Β΄, (μετάφραση Κλαίρη Μιτσοτάκη), Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 2002, τοῦ ἴδιου, *Ἡ Μεσόγειος καὶ ὁ μεσογειακὸς κόσμος τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου Β΄ Ἰσπανίας, τὰ γεγονότα*, (μετάφραση Κλαίρη Μιτσοτάκη), τόμ. Γ΄, Ἀθήνα 2006.

4. Fernand Braudel, *Μελέτες γιὰ τὴν Ἱστορία*, μετάφραση Σπύρος Ἀσδραχᾶς, Ἐταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ, Μνήμων, Ἀθήνα 1986 καὶ Βασιλικὴ Ρόκος, ὁ.π., σελ. 727, ὑποσημ. 4· γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου στὴ Λαογραφία βλ. Ἐλένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη, «Χρόνος καὶ Λαογραφία» στὸ Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Μανόλης Γ. Σέργης (διεῦθυνση), *Ἑλληνικὴ Λαογραφία – Ἱστορικά, Θεωρητικά, Μεθοδολογικά, Θεματικές*, τόμος Β΄, ἐκδ. Ἡρόδοτος, σελ. 671-703.

5. Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος, «Προσχέδιο (BluePlan) γιὰ τὴ μελέτη τῆς Μεσογείου, Μελέτη ἀρ. 10: Πολιτισμικὴ κληρονομιά καὶ διαπολιτισμικὲς σχέσεις (1982)», *Λαογραφικὰ Μελετήματα*, τόμος II, ἐπιμέλεια Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Κυρ. Ντελόπουλος, Μαρία Καΐρη, ἐκδ. Πορεία, Ἀθήνα 1993, σελ. 189.

ἐκκλησιῶν καὶ κατάλοιπα τοῦ οἰκιστικοῦ βυζαντινοῦ παρελθόντος. Ὁ προσανατολισμὸς τῆς ἔρευνᾶς μας στὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν ἀξιοποίηση αὐτῶν τῶν πηγῶν εἶναι καταφανής, γιατί μέσα ἀπὸ τὴν ἀνασύνθεση τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος θὰ ἀναδυθεῖ ἡ χριστιανικὴ πολιτισμικὴ μνήμη,⁶ ἢ ὁποῖα «εἶναι γνώση μὲ ἀναφορὰ στὴν ταυτότητα, γνώση γιὰ τὸν ἑαυτό, γιὰ τὴ διαχρονικὴ ταυτότητα ἐνὸς ἀτόμου καθεαυτοῦ ἢ ὡς μέλους μιᾶς οἰκογένειας, μιᾶς γενιᾶς, μιᾶς κοινότητος, ἐνὸς ἔθνους, ἢ μιᾶς πολιτιστικῆς καὶ θρησκευτικῆς παράδοσης». Ἡ μακροῖστορία αὐτή, ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες μέχρι σήμερα, γίνεται κατανοητὴ μέσα ἀπὸ ὅλους ἐκεῖνους τοὺς παράγοντες ποὺ τὴ διατρέχουν. Οἱ μικροῖστορίες αὐτὲς ἐγγράφονται σὲ ἕναν χρόνο μακρᾶς διάρκειας καὶ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τους μεταβάλλονται τόσο ἀργά, ὥστε μᾶς δίνουν τὴν ἐντύπωση τῆς ἀκινήσιας. Ἡ ποικιλία αὐτῆ τῶν μικροῖστοριῶν προϋποθέτει τὴ συνδρομὴ καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν, ὅπως τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῆς ἱστορίας, γιὰ τὴν εὐρύτερη καὶ πληρέστερη κατανόηση τῆς μακρᾶς αὐτῆς περιόδου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἀντικείμενο μελέτης τῆς παρούσης ἐργασίας. Οἱ πληροφορίες ποὺ παρέχουν οἱ πηγὲς εἶναι ἀξιόπιστες καὶ αὐθεντικές, μᾶς καὶ ἀντικατοπτρίζουν ἀντικειμενικὰ τὸ σύνολο τῆς τότε ἱστορικῆς-κοινωνικῆς πραγματικότητας. Ἡ μεθοδολογία, λοιπόν, τῆς ἔρευνᾶς μας εἶναι ἱστορικὴ καὶ συνδιαλέγεται μὲ τὴν ἀρχαιολογία. Μεθοδολογικὰ κλειδιά εἶναι οἱ ἔννοιες: μακροῖστορία-μικροῖστορία καὶ θρησκευτικὴ ταυτότητα.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἱστορικὲς πηγὲς θεωροῦνται τὰ γραπτὰ μνημεῖα (ἐνεπίγραφες πινακίδες, κείμενα σὲ παπύρους, σὲ περγαμινή, σὲ χαρτί, ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα, ἐφημερίδες, ἡμερολόγια), ἢ προφορικὴ παράδοση (ἤθη, ἔθιμα, διάφορες ἱστορίες), τὰ μνημεῖα (κτίσματα, ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσης, τὰ ἔργα τέχνης) καὶ τὸ ὀπτικὸ καὶ ἀκουστικὸ ὑλικὸ μιᾶς ἐποχῆς (φωτογραφία, κινηματογραφικὴ ταινία). Οἱ πηγὲς διακρίνονται σὲ ἄμεσες καὶ ἔμμεσες. Πρωτογενεῖς ἢ ἄμεσες εἶναι τὰ κείμενα ποὺ προορίζονται νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ συγκεκριμένους πρακτικοὺς σκοποὺς, ὅπως τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, οἱ ἐπιστολές, οἱ ἐπιγραφές, τὰ μνημεῖα καὶ τὸ ὀπτικοακουστικὸ ὑλικό. Δευτερογενεῖς ἢ ἔμμεσες εἶναι τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα, οἱ

6. Aleida Assmann, *Der Lange Schattender Vergangenheit: Erinnerung skulturund Geschichts politik*, ἐκδ. Beck, Munich 2006, σελ. 3 ἀπὸ Βασιλικὴ Χρυσανθοπούλου, *Τόποι μνήμης στὴν Καστελλοριζιακὴ μετανάστευση καὶ διασπορά*, ἐργαστήριο Μελέτης τῆς Μετανάστευσης καὶ Διασπορᾶς, Τμῆμα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καὶ Δημόσιας Διοίκησης, Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ἐκδ. Παπαζήση, Σειρὰ Μελετῶν τῆς Μετανάστευσης & Διασπορᾶς, ἀριθμ. 9, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2017, σελ. 79.

χρονογραφίες, τὰ ἀγιογραφικὰ κείμενα, τὰ ἀπομνημονεύματα, τὰ ἡμερολόγια, οἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα.

Οἱ πρωτογενεῖς πηγές παρέχουν στοὺς ἐρευνητὲς ἀξιόπιστες καὶ αὐθεντικὲς πληροφορίες, δεδομένου ὅτι ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἴδιας τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Ὡστόσο, προσφέρουν μερικὴ θεώρηση τῶν γεγονότων, γιατί περιορίζονται στὸ συγκεκριμένο θέμα ποὺ ἐξετάζεται λόγω τῆς φύσης τοῦ ἐγγράφου. Γενικὰ πάντως ξεχωρίζουν γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν εἰδήσεων καὶ τὴν ἀμεσότητα τῆς πληροφόρησης εἴτε σχετίζονται μὲ τὸν δημόσιο εἴτε μὲ τὸν ἰδιωτικὸ τομέα. Οἱ ἔμμεσες πηγές εἶναι σκόπιμα συνταχθέντα κείμενα ποὺ παρουσιάζουν τὴ γνώμη ἢ τὴν ἄποψη τοῦ συντάκτη γιὰ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του, τὰ ὅποια γιὰ διάφορους λόγους ἦταν ἀναγκασμένος νὰ αἰτιολογήσει.⁷ Στὴν ἐργασία μας χρησιμοποιήθηκαν δημοσιευμένες καὶ ἔμμεσες πηγές.

Κρίθηκε ὀρθὸ ἢ ἐργασία νὰ ἀρχίσει μὲ ἕνα ἱστορικὸ σημείωμα γιὰ τὴ Σαλαμίνα, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ μυθολογία, τὴ γεωμορφολογία, τὴν ἀκτοπλοϊκὴ της σύνδεση, τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ τὴν ἱστορικὴ της ναυμαχία.

Στὴν δεύτερη ἐνότητα παρουσιάζονται ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀνασκαφικὲς δραστηριότητες, καθὼς καὶ τὰ ἀγιολογικὰ τοπωνύμια ποὺ δίνουν πληροφορίες γιὰ τὸ χριστιανικὸ παρελθὸν τῆς νήσου Σαλαμίνας ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό της μέχρι καὶ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας.

Ἡ τρίτη ἐνότητα ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τῆς ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Φανερωμένης Σαλαμίνας καὶ στὴ δραστηριότητα ποὺ ἀνέπτυξαν ὁ Ὅσιος Λαυρέντιος καὶ οἱ γέροντες ποὺ τὸν διαδέχθηκαν στὴν ἡγουμενία τῆς Μονῆς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰῶνα ἕως καὶ τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση.

Ἡ τέταρτη ἐνότητα περιλαμβάνει τὴν πορεία τοῦ μοναστηριοῦ στὰ γεγονότα ποὺ ἀκολούθησαν μέχρι τὶς ἡμέρες μας.

Ἡ πέμπτη ἐνότητα ἀφορᾷ τὴν λειτουργία καὶ τὸ ἔργο τῆς ἱερᾶς μητρόπολης Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας καὶ τὴν χριστιανικὴ Σαλαμίνα τοῦ σήμερα.

Ἡ ἐργασία μας τελειώνει μὲ τὰ συμπεράσματα.

7. Χαράλαμπος Μπαμπούνης-Σπύρος Τουλιᾶτος, *Μεθοδολογία καὶ Ἑρμηνεία τῆς ἱστορίας*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2017, σελ. 99-102 καὶ γενικὰ Ἰωάννης Καραγιαννόπουλος, *Πηγαὶ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας*, ἐκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1978, Ἀντώνης Σιγάλας, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γραφῆς*, Θεσσαλονίκη 1974 (β' ἐκδ.) καὶ κυρίως Χαράλαμπος Μπαμπούνης, *ἱστορικὴ ἀφήγηση καὶ πηγές*, ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα 2013.

1° ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ιστορική πορεία τῆς νήσου Σαλαμίνας πρὶν τὴν ἔλευση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀπὸ τοὺς πρωτοϊστορικοὺς χρόνους μέχρι τὸν 1^ο αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ.

Λίγα λόγια για τὴν Σαλαμίνα

Ἡ Σαλαμίνα ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερο σὲ ἔκταση ἀνάμεσα στὰ νησιὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, τὰ ὁποῖα εἶναι κατὰ σειρὰ μεγέθους τὰ ἑξῆς: Σαλαμίνα, Αἴγινα, Ὑδρα, Πόρος, Σπέτσες, Δοκός, Ἀγκίστρι, Ἅγιος Ἀνδρέας, Πάτροκλος, Ψηλή, Σπετσοπούλα, Πλατειά, Ρόμβη, Φλέβες, Μονὴ Αἴγινας, Τρικέρι, Ἅγιος Θωμᾶς, Ἅγιος Ἰωάννης, Κυρὰ καὶ Ἀρσίδα, ἐνῶ εἶναι καὶ τὸ πλησιέστερο στὶς ἀκτὲς τῆς Ἀττικῆς. Μὲ πληθυσμὸ 39.220⁸ μονίμους κατοίκους καὶ ἔκταση 95 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, ἀποτελεῖ τὸ πιὸ πυκνοκατοικημένο νησί στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Τὸ νότιο τμῆμα τῆς καλύπτεται ἀπὸ ἓνα ἐκτενὲς πευκοδάσος, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸν δεῦτερο μεγαλύτερο πνεύμονα ὀξυγόνου στὴν Ἀττικὴ, μετὰ τὴν Πεντέλη, μὲ ἡμιορεινὰ βουνά. Οἱ ἀκτὲς τῆς παρουσιάζουν ἐντυπωσιακὲς φυσικὲς ὁμορφιὲς μὲ συνεχῆ ἐναλλαγὴ ἀμμώδους καὶ βραχώδους παραλίας. Στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ νησιοῦ, ὅπου βρίσκεται καὶ τὸ μεγαλύτερο κομμάτι τοῦ πληθυσμοῦ σχηματίζονται οἱ ὄρμοι Βασιλικὰ καὶ Ἅγιος Γεώργιος καὶ στὸ κέντρο ὁ ὄρμος τῆς πόλης τῆς Σαλαμίνας. Νοτιοανατολικά διαμορφώνεται ὁ ὄρμος τοῦ Πέρανι καὶ νοτιοδυτικὰ σχηματίζονται τὰ ἀκρωτήρια Κόγγη καὶ Πετρίτης⁹. Ἡ Σαλαμίνα ἀνήκε διοικητικὰ μέχρι τὸ 1964 στὴν ἐπαρχία Μεγαρίδος. Ἀπὸ τὸ 1964 καὶ μετὰ στὴν ἐπαρχία Πειραιᾶ ἕως τὸ 1973, ὁπότε ἐνσωματώθηκε στὸ διαμέρισμα Πειραιῶς νότιας Ἀττικῆς¹⁰. Στὴν Σαλαμίνα κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα ὑπῆρχε ποτάμι στὸ νότιο τμῆμα τοῦ νησιοῦ, τὸ ὁποῖο ὀνομαζόταν Βώκαρος καὶ ἀναφέρεται σὲ αὐτὸ ὁ Στράβωνας. Στὴν Ἀρχαιότητα ἐπίσης ὀνομαζόταν καὶ Σκυράδα, ἀπὸ τὰ σκληρὰ πετρώματα ποὺ ὑπάρχουν στὸ νησί. Ἔτσι εἶχαμε καὶ τὴν λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς Σκυράδας. Στὴν βυζαντινὴ περίοδο ἡ Σαλαμίνα ὀνομαζόταν Πυτιοῦσα λόγω τῶν πολλῶν πεύκων ποὺ ὑπῆρχαν στὸ νησί. Ὁ πειρατὴς Μητρομαρᾶς ποὺ ἔλαβε μέρος στὰ Ὀρλοφικὰ τὴν ἀναφέρει μὲ τὸ ὄνομα Μοσχοβία¹¹.

8. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφή τοῦ 2011.

9. Χάρη Πάτση «*Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν Παίδων*», τόμος 6^{ος} σελ 60, Ἀθῆναι 1967.

10 Θεοφανῶ Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, εἰσαγωγή, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

11 Θεοφανῶ Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, εἰσαγωγή, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

1.1 Ἡ Σαλαμίνα τοῦ Μύθου.

Ἡ ἱστορία τῆς Σαλαμίνας χάνεται μέσα στοὺς αἰῶνες καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς, ὅπως καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδας, περιπλέκεται μὲ τὸν μῦθο. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν μυθολογία, τὸ νησί ἔλαβε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὴ Σαλαμίνα ἢ ὁποῖα ἦταν κόρη τοῦ ποτάμιου θεοῦ Ἀσωποῦ¹². Τὴν Αἴγινα τὴν ἔκλεψε ὁ Δίας καὶ τὴν πῆγε στὸ νησί, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πῆρε τὸ ὄνομά της καὶ ἡ Σαλαμίνα, ὁ Ποσειδῶνας¹³. Ἡ ἴδια νυμφεύθηκε τὸν θεὸ καὶ ἀπὸ τὸν γάμο αὐτὸ ἀπέκτησε ἓνα παιδί, τὸν Κυχρέα ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὸν μῦθο ἦταν μισὸς ἄνθρωπος καὶ μισὸς ψάρι, ἀπόγονος τοῦ ὁποῖου ἦταν ὁ βασιλιάς Αἴας, ὁ ὁποῖος ἔμεινε στὴν ἱστορία ἐπειδὴ ἔλαβε μέρος στὴν Τρωϊκὴ ἐκστρατεία¹⁴. Ὁ Αἰακός, ποὺ ἦταν γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Αἴγινας, ἀπέκτησε δύο παιδιά, τὸν Πυλέα, πατέρα τοῦ Ἀχιλλέα καὶ τὸν Τελαμῶνα πατέρα τοῦ Αἴαντα τῆς δυναστείας τῶν Μυρμιδόνων. Ὁ Τελαμῶνας παντρεύτηκε τὴν κόρη τοῦ Κυχρέα, τὴν Γλαύκη. Ἀπέκτησαν δύο γιούς, τὸν Αἴαντα καὶ τὸν Τεῦκρο. Τὸν Αἴαντα τὸν εὐλόγησε ὁ Ἡρακλῆς νὰ γίνεῖ δυνατὸς καὶ τὸ ὄνομά του σήμαινε ἀετός. Τόσο ὁ Αἴαντας, ὅσο καὶ ὁ Τεῦκρος ἦταν ὑποψήφιοι μνηστῆρες τῆς ὡραίας Ἑλένης καὶ γι αὐτὸ συμμετεῖχαν στὴν τρωικὴ ἐκστρατεία¹⁵. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Αἴαντα, ὁ Τελαμῶνας ἐξόρισε τὸν Τεῦκρο γιατί δὲν ἐκδικήθηκε τὸν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἐκεῖνος πῆγε στὴν Κύπρο καὶ ἴδρυσε πόλη, στὴν ὁποῖα ἔδωσε τὸ ὄνομα Σαλαμίνα¹⁶. Ὁ γιὸς τοῦ Αἴαντα Εὐρυσάκης καὶ ὁ ἐγγονός του Φίλαιος παρέδωσαν τὴν Σαλαμίνα στοὺς Ἀθηναίους¹⁷. Ὡς ἀντάλλαγμα ἐκεῖνοι προσέφεραν στὸ νησί προστασία, ἐνῶ οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ ἔλαβαν τὸν τίτλο τοῦ Ἀθηναίου πολίτη. Ἔτσι ξεκινάει ἡ κοινὴ ἱστορία τῆς Σαλαμίνας μὲ τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς ἡ πρώτη ἀκολουθοῦσε τὴν μοῖρα τῆς Ἀθήνας σὲ ὀτιδήποτε συνέβαινε καὶ συμβαίνει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μέχρι καὶ σήμερα.

12. Χάρη Πάτση «*Εγκυκλοπαίδεια τῶν Παίδων*», σελ 61, Ἀθήνα 1967.

13 Κώστας Ἀπ. Παπαγεωργίου, *Ὁ μυθικὸς κύκλος τῆς Σαλαμίνας*, Ἀθήνα 1990.

14. Λῶλος Γιάννος, *Σαλαμίνα*, στὸ Βλαχόπουλος Ἀνδρέας (ἐπιμ.), *Ἀρχαιολογία-νησιά τοῦ Αἰγαίου*, ἐκδ.Μέλισσα, Ἀθήνα, 2005, σελ.176.

15. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 43-44, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

16 Ο.π, σελ. 47, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003

17Ο.π, σελ. 50, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003

1.2 Από την νεολιθική έως την Ρωμαϊκή περίοδο.

Σπήλαιο του Ευριπίδη

Η αρχαιολογική σκαπάνη έχει φέρει στο φῶς διάφορα νεολιθικά ευρήματα από το νότιο κυρίως τμήμα του νησιού, που μαρτυρούν την ύπαρξη ανθρώπινης δραστηριότητας από το 5.000 π.Χ. Οι ανασκαφές που έχουν γίνει στο ιστορικό σπήλαιο του Ευριπίδη, το οποίο βρίσκεται στην περιοχή τῶν Περιστερίων, ἔχουν δώσει καρπούς και περιλαμβάνουν ἀγγεῖα, αἰχμές βελῶν, λίθινα και ὀστέινα κοσμήματα καθώς και εἰδώλια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Αὐτὸ μᾶς δείχνει ὅτι ἀπὸ τὴν νεολιθικὴ ἀκόμα ἐποχὴ οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ εἶχαν ἰσχυρὸ τὸ λατρευτικὸ συναίσθημα, κάτι πὸν βεβαίως θὰ συνεχιστεῖ και στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες μὲ τελικὸ στάδιο τὸν ἐκχριστιανισμό τοῦ νησιοῦ¹⁸.

Τὸ ἱστορικὸ σπήλαιο τοῦ Εὐριπίδη, τὸ ὁποῖο πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν τραγικὸ ποιητὴ πὸν γεννήθηκε και ἔζησε στὴν Σαλαμίνα, βρίσκεται κοντὰ στὸν ὄρμο τῶν Περιστερίων, νότια τοῦ νησιοῦ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν νῆσο Αἴγινα και τὴν ἀρχαία Τροιζήνα στὴν Πελοπόννησο¹⁹. Ὁ Εὐριπίδης γεννήθηκε στὴν Σαλαμίνα τὸ 485 ἢ τὸ 480 π.Χ. και πέθανε στὴν Μακεδονία τὸ 406 π.Χ. Ὁ πατέρας του, ὁ κτηματίας Μνήσαρχος καταγόταν ἀπὸ τὸν ἀττικὸ δῆμο τῆς Φλύας, και ἀπὸ συνδυασμὸ πληροφοριῶν ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες πηγές, συνάγεται ὅτι κατεῖχε μία ἔκταση στὴν Σαλαμίνα. Εἶναι χαρακτηριστικές, μὲ τὶς κάποιες ἴσως, ὑπερβολές τους, οἱ περιγραφές τῆς φυσιογνωμίας και τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτήρα τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους βιογράφους του: «σκυθρωπός, σύννους, αὐστηρός, μισόγελως και μισογύνης», και ἀκόμη «σκυθρωπός, ἀμειδῆς και φεύγων τὰς συνουσίας»²⁰.

Ἡ εἴσοδος του εἶναι πολὺ μικρὴ, ἀθέατη ἀπὸ τὴν ἀκτὴ και βρίσκεται σὲ ὑψόμετρο 120 περίπου μέτρων ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, τὸ ἐσωτερικὸ εἶναι ἰδιαίτερα μεγάλο. Μέσω μικρῆς και στενῆς εἰσόδου μπαίνει κανεὶς στὸ ἐσωτερικὸ του, ὅπου ὑπάρχουν θάλαμοι μὲ χαμηλὴ ὀροφή, στενοὶ διάδρομοι, κόγχες και ἐσοχές. Ἡ ὑπαρξη

18 Ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Σαλαμίνας, ευρήματα ἀπὸ τὸ Σπήλαιο τοῦ Εὐριπίδη.

19. Διαδικτυακὴ πύλη δήμου Σαλαμίνας, <http://www.salamina.gr/Default.aspx?tabid=242&language=el-GR>.

20. Χάρη Πάτση «*Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν Παίδων*», τόμος 3^{ος} σελ 323, Ἀθήνα 1967.

τοῦ σπηλαίου ἐμφανίζεται πρώτη φορά ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς (Φιλόχορο, Σάτυρο, ἀνώνυμο Συντάκτη Βίου Εὐριπίδη, Aulus Gellius) ποὺ ἔζησαν κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ (3^ο καὶ 2^ο αἰ. π.Χ.) καὶ τὴν ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἀντίστοιχα (2^ο αἰ. μ.Χ.). Ἡ προτίμησις τοῦ Εὐριπίδη νὰ ἀποσύρεται, «φεύγων τὸν ὄχλον», καὶ νὰ γράφει τὰ ἔργα του σὲ ἓνα σπήλαιον στὴν Σαλαμίνα στοχαζόμενος τὰ «μεγάλα καὶ τὰ ὑψηλά», ἀναφέρεται σὲ κείμενα τῶν τεσσάρων (4) ἀρχαίων συγγραφέων²¹:

- Σὲ ἔργο τοῦ Φιλοχόρου, συστηματικοῦ καὶ ἀξιόπιστου ἱστορικοῦ τοῦ πρώτου 3^{ου} αἰ. π.Χ.

- Σὲ ἔργο τοῦ Σατύρου, Ἑλληνα συγγραφέα ποὺ ἔζησε στὴν Ὀξύρυγχο τῆς ἄνω Αἰγύπτου κατὰ τὸν 3^ο ἢ 2^ο αἰ. π.Χ.

- Σὲ βιογραφικὸ κείμενο τῆς ὕστερης ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, μὲ τὸν τίτλο «Γένος Εὐριπίδου καὶ Βίος», ἀωνύμου συντάκτη.

- Τέλος, σὲ κεφάλαιον τοῦ βιβλίου *Noctes Atticae* (Ἀττικὲς Νύκτες) τοῦ Aulus Gellius, Ρωμαίου συγγραφέα τῶν μέσων τοῦ 2^{ου} αἰ. μ.Χ., ὁ ὁποῖος μάλιστα περιγράφει τὸ σπήλαιον καὶ δηλώνει ὅτι τὸ ἐπισκέφθηκε, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἀθήνα.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Gellius, ἡ τελευταία χρονολογικὰ στὴν σειρά τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν, εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ: Δείχνει ὅτι ἡ ἀνάμνησις τοῦ σπηλαίου τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ παρέμενε ζωντανή, πεντέμισι περίπου αἰῶνες μετὰ τὸν θάνατό του καὶ ὅτι ἡ τοποθεσία του στὴν νότια ἀκτὴ τοῦ νησιοῦ γινόταν σημεῖο προσέλευσης ξένων καὶ Ἑλλήνων ἐπισκεπτῶν.

Ἀπὸ τὸν Σάτυρο καὶ τὸν ἀνώνυμο συντάκτη τοῦ «Βίου» περιγράφεται ὡς «σπήλαιον ἀναπνοὴν ἔχον ἐς τὴν θάλασσαν», ἐνῶ γιὰ τὸν Gellius, τὸ ἰδιάζον ἐσωτερικὸ του προφανῶς, εἶναι "δυσάρεστο/ ἀπωθητικὸ καὶ τρομακτικὸ" ("*spelunca tætra et horrida*"), Ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη μᾶς δείχνει ὅτι τὸ σπήλαιον βρίσκεται σὲ χρῆσιν ἀπὸ τὴν ὕστερη νεολιθικὴ περίοδο ἕως καὶ τὴν Φραγκοκρατία²². Πιο ἀναλυτικά: Ὑστερὴ Νεολιθικὴ, Ὑστερὴ Μυκηναϊκὴ, Κλασικὴ καὶ Ρωμαϊκὴ ἐποχὴ καὶ Φραγκοκρατία. Τὰ εὐρήματα τὰ ὁποῖα ἐλέγχθησαν εἶναι πολλὰ καὶ ἐκτίθενται στὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Σαλαμίνας.

21 Λῶλος, Γ.Γ. 2000 στ': "Οἱ κλασικοὶ φιλόλογοι καὶ τὸ σπήλαιον τοῦ Εὐριπίδη", σελ 51-55, Ἑπτὰκυκλος 15.

22. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 α: "Σαλαμινιακὲς Ἔρευνες, 1998-2000, Μέρος Α': Τὸ ἱερὸ τοῦ Διονύσου ὑπὸ τὸ σπήλαιον τοῦ Εὐριπίδη", σελ 113-165. Δωδώνη, ἐπιστημονικὴ ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων 29.

Μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρονται κοσμήματα, νομίσματα, ἀντικείμενα θρησκευτικῆς λατρείας, μία σιδερένια αἰχμὴ καὶ ἓνα τμήμα σκάφους μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐριπίδη στὴν ἐξωτερικὴ του πλευρά²³.

Ὁ ἀρχαιολόγος Α. Ἀρβανιτόπουλος ὀνομάζει τὸ σπήλαιον ὡς «στενὸν βαθύτατον σπήλαιον», ἐνῶ ὁ βυζαντινολόγος Δ. Πάλλας τὸ ταύτισε μὲ τὰ «Κυχρῆνος ἄντρα» τὸ ἄντρο, δηλαδή, τοῦ Κυχρέα, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ πρῶτος μυθικὸς βασιλιάς τοῦ νησιοῦ. Οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ σπηλαίου ἔγιναν τὴν δεκαετία τοῦ 1990 κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐτῶν 1994-1997²⁴. Τὸ ἔργο ἀνέλαβε τὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων, ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Καθηγητῆ Γ. Λώλου. Τὰ πολυάριθμα εὐρήματα ποὺ ἀποκαλύφθηκαν μᾶς δείχνουν ὅτι βρίσκεται σὲ χρήση ἀπὸ τὸ γ' τέταρτο τῆς 6^{ης} χιλιετίας π.Χ. ὁπότε ἀπετέλεσε χῶρο περιστασιακῆς διαμονῆς, ἕως τὴν ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας (14^ο αἰ. μ.Χ.), ὁπότε χρησίμευσε ὡς θησαυροφυλάκιον.

Δέκα μέτρα πρὶν τὴν εἴσοδο στὸ σπήλαιον, ἀνακαλύφθηκε ἱερὸ ἀφιερωμένο στὸν θεὸ Διόνυσο, τὸ ὁποῖο, ὅπως καὶ τὰ περισσότερα ἱερά, βρισκόταν κοντὰ σὲ τρεχούμενον νερό. Μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀπὸ σεισμό, ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Εὐριπίδη μεταφέρεται στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου, ὅπως μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὰ εὐρήματα²⁵.

Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἐπιγραφῆς πάνω σὲ ἀγγεῖο τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνα, ἡ ὁποία γράφηκε κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ περίοδο καὶ ἀναφέρει τὸ ὄνομα «Εὐριπίδης». Κατὰ τὴν ἐν λόγω ἐποχὴ τὸ σπήλαιον εἶχε μετατραπεῖ σὲ ἀξιοθέατο ἕως τὴν καταστροφὴ τοῦ τοῦ 267 μ.Χ. ἀπὸ τοὺς Ἑρουλοὺς καὶ στὴν συνέχεια ἀπὸ τοὺς Γότθους, οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν μέχρι τὴν Ἀθήνα καὶ κατέστρεψαν σημαντικὰ μνημεῖα καὶ ἔργα τέχνης²⁶. Ἐφόσον, ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ Σαλαμίνα ἀκολουθοῦσε πάντα τὴν τύχη τῆς Ἀθήνας, λεηλατήθηκε καὶ ἐκεῖνη ἀπὸ τὶς βαρβαρικὲς αὐτὲς φυλές. Λόγω τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων φιλολογικῶν μαρτυριῶν, οἱ ἀρχαιολόγοι ταύτισαν τὸ σπήλαιον μὲ τὸ ἡσυχαστήριον τοῦ Εὐριπίδη στὴ Σαλαμίνα, στὸ ὁποῖο ὁ ποιητὴς ἀποσυρόταν καὶ ἔγραφε τὰ δράματά του²⁷.

23. Λῶλος, Γ.Γ. 1997: «Σπήλαιον ἀναπνοῆν ἔχον ἐς τὴν θάλασσαν: Τὸ Σπήλαιον τοῦ Εὐριπίδη στὴ Σαλαμίνα», Δωδώνη, σελ 287-326. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Ἱστορίας-Αρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων 26.

24. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 β: «Τὸ σπήλαιον τοῦ Εὐριπίδη 1994-2000. Ἡ ἀνασκαφὴ καὶ οἱ διαστάσεις της», σελ 9-14. Ἐπτάκυκλος 15.

25. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 δ: «Τὸ σπήλαιον τοῦ Εὐριπίδη: Ταφικὸ μνημεῖο τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς», σελ 29-32. Ἐπτάκυκλος 15.

26. Χάρη Πάτση «Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν Παίδων», τόμος 3^{ος} σελ 306, Ἀθήναι 1967.

27. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 ε: «Τὸ ἱστορικὸ σπήλαιον τῆς Σαλαμίνας: Ἡσυχαστήριον καὶ «Ἡρῶν» τοῦ Εὐριπίδη. Φιλολογικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς ἀποδείξεις», Ἐπτάκυκλος 15, 39-50.

Στην έπιγραφή αυτή δέν αναγράφεται πλήρως τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ, παρὰ μόνο τὰ ἕξι πρῶτα γράμματα καὶ εἶναι χαραγμένο ἀνάστροφα. Ἡ έπιγραφή τοποθετεῖται στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ πιὸ συγκεκριμένα τὸν 1^ο με 3^ο μ.Χ. αἰώνα. Φυσικά, βλέπουμε ὅτι ὑπάρχει μεγάλη χρονική ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν έπιγραφή καὶ τὸ ἀγγεῖο, ὅμως αὐτὸ δέν ἐκπλήσσει τὸν κόσμον τῆς ἀρχαιολογίας, διότι εἶναι σύνηθες καὶ εἰδικὰ τὴν ρωμαϊκὴ περίοδο νὰ χαρασσονται έπιγραφές σὲ παλαιότερα μνημεῖα. Ἡ λατρευτική χρήση τμημάτων τοῦ χώρου κατὰ τὴν έπόμενη, έλληνιστική έποχὴ τεκμηριώνεται ἀπὸ θραύσματα πῆλινων εἰδωλίων, ἀναγλύφων καὶ ἀναθηματικῶν πλακιδίων²⁸.

Τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια ποὺ βρίσκεται στὸ σπήλαιον εἶναι ἰδιαίτερος μέγαν. Τὰ περισσότερα εὐρήματα εἶναι ἀπὸ τὸν 2^ο καὶ 3^ο αἰώνα μ.Χ., έποχὴ ποὺ τὸ σπήλαιον χρησιμοποιοῦταν ὡς ἀξιοθέατο. Τὰ εὐρήματα, κυρίως ἀναθέματα, μαρτυροῦν ἕνα εἶδος θρησκευτικοῦ τουρισμοῦ με σκοπὸ τὴν λατρεία πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Εὐριπίδη, ἀκόμα καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους²⁹. Τὴν έποχὴ ἐκείνη ἔγινε καὶ ἡ έπίσκεψη στὸν χῶρον ἀπὸ τὸν ρωμαῖο συγγραφέα Aulus Gellius. Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα τῆς έποχῆς ἐκείνης συγκαταλέγονται τμήματα λυχνίων, ἕνας ἀνάγλυφος ἐρυθρόμορφος σκύφος, κοσμήματα καὶ ἄλλα. Ἀπὸ τὰ σημαντικότερα εὐρήματα εἶναι καὶ ὁ περίφημος θησαυρὸς τοῦ Γαλληνοῦ (260-268 μ.Χ.) καὶ τῆς συζύγου του Σαλωνίνας, ἀποτελούμενος ἀπὸ 39 ἐπάργυρα νομίσματα³⁰. Ἡ πιὸ έπικρατοῦσα έκδοχὴ εἶναι ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ ταμεῖον τοῦ χώρου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπέκρυσαν γιὰ νὰ σωθεῖ ἀπὸ τὴν έπικείμενη εἰσβολὴ τῶν Ἑρούλων. Μετὰ τὴν καταστροφή, ὁ χῶρος δέν φέρει σημάδια χρήσης γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ἐνῶ ὅπως προαναφέρθηκε, ξαναχρησιμοποιεῖται κατὰ τὴν περίοδο τῆς φραγκοκρατίας καὶ κατόπιν ξαναπέφτει στὴν λήθη.

Πέραν τῆς σημασίας ποὺ ἐνέχει ἡ διακρίβωση τῶν ποικίλων χρήσεων τοῦ σπηλαίου κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς καὶ ιστορικοὺς χρόνους, ἡ ἀναγνώριση, εἰδικότερα, τῆς λειτουργίας τοῦ χώρου ὡς ἡσυχαστηρίου - καταφυγίου ἐνὸς μεγάλου ἐπωνύμου τοῦ 5^{ου} αἰώνα π.Χ., ἐξελιγμένου, μάλιστα, ἀργότερα σὲ ἀξιοθέατο καὶ τόπον προσκυνήματος, εἶναι ἀναμφίβολα, τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνον ποὺ ἀνυψώνει τὸ ἄσημον φυσικὸ μνημεῖον τῆς

28 Ἀρχαιολογικὸ μουσεῖον Σαλαμίνας, εὐρήματα ἀπὸ τὸ Σπήλαιον τοῦ Εὐριπίδη.

29. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 ζ: “Τὸ συγκρότημα τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διονύσου καὶ ἡ έλληνιστική λατρεία: Νέες μαρτυρίες”, Ἑπτὰκυκλος 15, 56-62.

30. Ἀρχαιολογικὸ μουσεῖον Σαλαμίνας, ἐκθέματα νομισμάτων ἀπὸ τὸ σπήλαιον τοῦ Εὐριπίδη.

Σαλαμίνας σε περίοπτο μνημείο της Αθηναϊκής πνευματικής ζωής τῶν χρόνων τῆς μεγάλης ἀκμῆς της.

Ἐπιλογή τῶν εὐρημάτων τοῦ σπηλαίου ἐκτίθεται στό ἀρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας.

1.3Μυκηναϊκὰ χρόνια.

Τὸ ἀνάκτορο τοῦ Αἴαντα.

Ἀνασκαφές τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἰωαννίνων πού εἶναι σέ ἐξέλιξη ἀπό τὸ 2000 στό νοτιοδυτικό μέρος τοῦ νησιοῦ καί συγκεκριμένα στή θέση Κανάκια, ἔχουν φέρεи στό φῶς ἐκτενή Μυκηναϊκή πόλη μὲ ἀκρόπολη, ἀνάκτορο, βιοτεχνικές ἐγκαταστάσεις, κατοικίες καί νεκροταφεῖο μὲ ἥρωο. Οἱ ἀνασκαφές αὐτές ἐπιβεβαιώνουν πὼς ὁ βασιλιάς Αἴας ξεκίνησε ἀπὸ τὴν παράκτια αὐτὴν περιοχὴ γιὰ τὴν Τροία μὲ τὰ δώδεκα πλοῖα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος στὴν Ἰλιάδα του. Εὐρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ, πού φυλάσσονται σήμερα στό ἀρχαιολογικό μουσεῖο τῆς Σαλαμίνας, ὅπως ἀντιπροσωπευτικὰ ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, χάλκινη φολίδα τοῦ Ραμοσῆ Β΄, ἐργαλεῖα κ.ἄ., καταδεικνύουν μία πόλη πολυπληθῆ μὲ μεγάλη ἀκμὴ καί πορεία μέσα στό χρόνο³¹.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς ἔξι ἐτῶν στὴν Μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη στὰ Κανάκια Σαλαμίνας, καθὼς καί τὰ ὀριστικά συμπεράσματα γιὰ τὸν χαρακτήρα καί τὶς ἱστορικὲς διαστάσεις τῆς θέσης παρουσίασε ὁ κ. Γιάννος Λῶλος, ἀναπληρωτῆς καθηγητῆς Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, ὁ ὁποῖος καί διευθύνει τὴν ἀνασκαφή³².

Τὸ ἐκτεταμένο Μυκηναϊκὸ κέντρο στὰ Κανάκια, πού ἔχει πυρήνα-ἀκρόπολη καί κάτω πόλη καί ἔχει πρόσβαση σὲ δύο φυσικοὺς λιμένες, συνδέεται μὲ τὴν ἡγεμονία τοῦ Αἴαντα

31. Λῶλος, Γ.Γ. 2008 β: “*Ἡ σημασία τοῦ ὀροπεδίου Γκίνανι*”, Ἀκάμας 1, 7-9, Λῶλος, Γ.Γ. 2009: “*Ἀνασκαφικὲς καί ἐπιφανειακὲς ἐρευνες στὴ νότια Σαλαμίνα κατὰ τὸ 2008*”, Ἐκθεση Αποτελεσμάτων”, Ἀκάμας 3, 2-8, Λῶλος, Γ.Γ. 2010 α: “*Σκλάβος: ἓνα μεσοελλαδικὸ ὀρόσημο στὴ νότια ἀκτὴ τῆς Σαλαμίνας*”, στό Α. Philippa-Touchais, G. Touchais, S. Voutsaki καί J. Wright (επιμ.), MESOHELLADIKA – ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΑ. La Grèce continentale au Bronze Moyen – ἡ ηπειρωτικὴ ἐλλάδα στὴ Μέση ἐποχὴ του Χαλκοῦ – The Greek Mainland in the Middle Bronze Age, BCH Supplément 52, 181-185.

32. Λῶλος, Γ.Γ. 2011: “*Ἀνασκαφικὲς καί ἐπιφανειακὲς ἐρευνες στὴ νότια Σαλαμίνα κατὰ τὸ 2010*”, Ἐκθεση Αποτελεσμάτων”, σελ 2-9, Ἀκάμας 5.

του Τελαμώνιου. Βρέθηκε στο απόγειο της άκμης του κατά τον 13^ο αιώνα π.Χ. -όπως και τα άλλα Μυκηναϊκά πολιτικά κέντρα- και έρημώθηκε λίγο μετά το 1200 π.Χ. Στο κορυφαίο τμήμα της παραλιακής ακρόπολης της Σαλαμίνας έχει ήδη αποκαλυφθεί σημαντικό τμήμα του οικιστικού ιστού της ύστερης Μυκηναϊκής εποχής, όπου αναπτύσσεται οικοδομικό συγκρότημα από μεγάλα κτίρια, ανακτορικού χαρακτήρα³³. Το κεντρικό κτίριο Γ του ανακτορικού συγκροτήματος, με δίδυμο μέγαρο στον πυρήνα του, καταλαμβάνει έκταση 750 τ.μ., είναι ανεπτυγμένο σε τέσσερα διαδοχικά επίπεδα και περιλαμβάνει, σύμφωνα με τις μέχρι στιγμής έρευνες, 33 δωμάτια και άλλους χώρους. Η κάτοψη του Σαλαμινιακού μεγάρου συγκρίνεται με αυτήν του μεγάρου στην Κυκλώπεια ακρόπολη της Μιδέας στην Αργολίδα. «Η μυκηναϊκή πρωτεύουσα της Σαλαμίνας στα Κανάκια μπορεί να ταυτισθεί τώρα, με βεβαιότητα, με την αρχαία πόλη, δηλαδή την παλαιότερη πρωτεύουσα της νήσου, στραμμένη προς τα νότια, που αναφέρεται από τον γεωγράφο Στράβωνα, με την παρατήρηση ότι ήταν έρημος στην εποχή του³⁴. Η πόλη αυτή, αναφερόμενη και ως Κυχρεία σε μία αποσπασματική επιγραφή του 1^{ου} αι. π.Χ. από την ακρόπολη των Αθηνών, υπήρξε το αντικείμενο αναζήτησης περιηγητών και αρχαιολόγων από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα» αναφέρει σε ανακοίνωσή του ο κ. Λώλος.³⁵

Πρόκειται, σημειώνει ο αρχαιολόγος, για την έδρα των αιακιδών, του Αϊάντα του Τελαμώνιου, του επιφανέστερου εκπροσώπου του ήγεμονικού οίκου της νήσου, γνωστού από την ελληνική παράδοση³⁶. «Είναι μία από τις ελάχιστες περιπτώσεις όπου Μυκηναϊκά μέγαρα μπορούν με κάθε δυνατή βεβαιότητα να αποδοθούν σε όνομαστό όμηρικό ήρωα και κορυφαίο πρωταγωνιστή του έπους». Ο κ. Λώλος αναφέρει επίσης ότι η τοποθέτηση της πρωτεύουσας του Αϊάντα στην ακρόπολη των Κανακίων βρίσκεται σε συμφωνία και με τοπογραφικούς προσδιορισμούς, σε σχέση με την δράση του, που

33 Λώλος, Γ.Γ. 2011: “*Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2010. Έκθεση Αποτελεσμάτων*”, σελ 2-9, Ακάμας 5.

34 Στράβων (ΙΧ.1.9).

35 Λώλος, Γ.Γ. 2012 α: “*Η πρωτεύουσα του Τελαμώνιου Αϊάντος: Αρχαιολογία και Ιστορία*”, στο Γ. Λώλος (επιμ.), Σαλαμίς Ι, Συμβολή στην αρχαιολογία του Σαρωνικού, Δωδώνη, Έπιστημονική Έπετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Παράρτημα αρ. 83, Ιωάννινα, , δ: “Ο κόμης De Forbin στη Σαλαμίνα, 1818”, Ακάμας 6, 29, Λώλος, Γ.Γ. 2012.

36 Λώλος, Γ.Γ. 2012 β: “*Προοίμιο στην αρχαιολογία των βραχονησίδων: Η περιοχή Σαλαμίνας*”, στο Γ. Λώλος (επιμ.), Σαλαμίς Ι, Συμβολή στην αρχαιολογία του Σαρωνικού, Δωδώνη, Έπιστημονική Έπετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Παράρτημα αρ. 83, Ιωάννινα, 277-301 Έπιστημονική Έπετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Παράρτημα αρ. 83, σελ 277-301 Ιωάννινα.

περιέχονται σε δύο αρχαίες πηγές, (Ήσιοδο και Σοφοκλή). Σημειώνει ότι η ταύτιση του κέντρου του μικρού ναυτικού βασιλείου της Σαλαμίνας αποτελεί νέο δεδομένο, όσον αφορά την αρχαιολογική τεκμηρίωση της πολιτικής γεωγραφίας της Μυκηναϊκής Ελλάδος, όπως αυτή διαγράφεται, άμυδρα στο Νηών Κατάλογο στη δεύτερη ραψωδία της Ίλιάδος. Η αναγνώριση του παραλιακού ανακτορικού κέντρου της Σαλαμίνας, προσδίδει νέες παραμέτρους στο ζήτημα της εκδήλωσης, επιβολής και διαβάθμισης της ανακτορικής εξουσίας στην Ελλάδα του 13^{ου} και των αρχών του 12^{ου} αι. π.Χ. «Η ανακτορική εξουσία στην Μυκηναϊκή Ελλάδα δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως συμπαγής και ομοιόμορφη, με ενιαία έκφραση, αλλά έντονα διαφοροποιημένη σε ιεραρχική διάταξη», προσθέτει ο κ. Λώλος³⁷.

1.4 Η πόλη της αρχαίας Σαλαμίνας 7^{ου}- 1^{ου} αιώνας π.Χ.

Από πολύ νωρίς, συγκεκριμένα από τον 7^ο αιώνα π.Χ. οι κάτοικοι του νησιού μεταφέρουν την πόλη τους από το νότιο στο βόρειο τμήμα του και συγκεκριμένα στην περιοχή της σημερινής πόλης των Άμπελακίων. Η αρχαία πόλη, ή Κόλουρις, χτίζεται στην περιοχή αυτή, διότι διαθέτει φυσικό λιμάνι και βρίσκεται ακριβώς απέναντι από το λιμάνι του Πειραιά³⁸. Η Σαλαμίνα έρχεται πάλι στο προσκήνιο με την πολιτική έλεγεία «Σαλαμίς» του Σόλωνα (635-559 π.Χ.). Σκοπός ήταν να άφυπνιστούν οι Άθηναίοι για να ανακαταλάβουν την Σαλαμίνα που τους την είχαν πάρει οι Μεγαρείς³⁹. Η πρόσδεση της Σαλαμίνας με την πόλη των Αθηνών βρίσκει την πρώτη να απολαμβάνει τα όφελή του χρυσού αιώνα του Περικλή, καθώς κτίζονται αγορά και τείχη, τα όποια έχουν έλθει στο φως από την έφορεία αρχαιοτήτων. Έκτος από έμπορικός σταθμός, το λιμάνι υπήρξε και χώρος στάθμευσης και κατασκευής των Αθηναϊκών τριήρων ενώ τον 4^ο αιώνα κόβει και δικό της νόμισμα, κάτι που δείχνει την μεγάλη οικονομική ανάπτυξη του νησιού⁴⁰.

37. Λώλος, Γ.Γ. 2012 γ: “ Άνασκαφικές και έπιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2011. Μέρος Α΄. Έκθεση Αποτελεσμάτων”, Άκάμας 6, 2-9, Λώλος, Γ.Γ. 2012.

38. Γιάννη Χαιρετάκη οικιστική όργάνωση και χωροταξία στη Σαλαμίνα από τον 6^ο αιώνα π.Χ. ως τον 1^ο αιώνα π.Χ.σελ 98-99 (ΕΚΠΑ) Αθήνα 2018.

39. Θεοφανώ Α. Παντελή, *Σαλαμίνα πορεία στον χρόνο*, σελ. 58, Έκδόσεις Ίωλκός, Αθήνα 2003.

40. Γιάννη Χαιρετάκη, *Οικιστική όργάνωση και χωροταξία στη Σαλαμίνα από τον 6^ο αιώνα π.Χ. ως τον 1^ο αιώνα π.Χ.*,σελ 113-114. (ΕΚΠΑ) Αθήνα 2018.

Ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Σαλαμίνας θεωρεῖται ὅτι συνοικίστηκε μετὰ τὴν προσάρτηση τοῦ νησιοῦ στὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, ἢ ὅτι κάποιος οἰκισμὸς, ποὺ πιθανῶς προϋπῆρχε ἐκεῖ, ἀναπτύχθηκε σὲ πόλις, στὴν πόλις ποὺ κατὰ τὸν 4^ο αἰῶνα π.Χ. μνημονεύεται ὡς Κόλουρις καὶ ταυτίζεται μὲ τὴν πόλις τῆς Σαλαμίνας τῶν ἱστορικῶν χρόνων⁴¹. Ἔχουν ἔλθει στὸ φῶς εὐρήματα τῆς ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς στὴν περιοχὴ ποὺ σήμερα ὀνομάζεται Καμινάκι στὸν ὄρμο τῶν Ἀμπελακίων, στὴν βάση τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Κυνόσουρας⁴². Μετὰ τὴν ἐγκατάσταση Ἀθηναίων δημοτῶν καὶ Ἀθηναϊκῆς διοίκησης, ὁ ὄρμος τοῦ Ἀμπελακίου μὲ τὴ μικρὴ κοιλάδα του καὶ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ τὸ δημιουργούμενο ἀστικὸ κέντρο ὅλου τοῦ νησιοῦ νὰ σχηματισθεῖ ἐκεῖ ἡ ξακουστὴ πόλις τοῦ χρυσοῦ αἰῶνα τοῦ Περικλῆ (5^ο π.Χ.) καὶ ὁ ὄρμος αὐτὸς νὰ γίνῃ λιμάνι ἐπικοινωνίας καὶ ἐμπορικὸς σταθμὸς ἀνταλλαγῆς ἀγαθῶν. Ἐπιβεβαίωση τῆς ἀκμῆς τῆς πόλης ἀποτελοῦν καὶ τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ποὺ διενήργησε τὸ 1918 ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλος. Ἀποκαλύφθηκαν μέρος τοῦ τείχους τῆς πόλης μὲ πέντε πύλες, βάθρα ἀναθημάτων, θραύσματα ἀναθηματικῶν ἀγγείων κ.ἄ.

Τὴν περίοδο ἐκείνη ἔχουμε τὴν εμφάνιση τῶν Περσῶν στὴν Ελλάδα καὶ ἐνοπλὴ σύρραξη μὲ τις ἐλληνικὲς πόλεις κράτη ποὺ ἔμεινε στὴν ἱστορία ὡς οἱ Περσικοὶ πόλεμοι. Αὐτοὶ ἔληξαν μὲ τὴ ναυμαχία στὴ Σαλαμίνα τὸ 480 π.Χ. Ἡ στενότητα τοῦ θαλάσσιου χώρου δὲν ἐπέτρεψε στοὺς Πέρσες νὰ χρησιμοποιήσουν στὴν πρώτη γραμμὴ περισσότερα πλοῖα ἀπὸ τὰ ἐλληνικά, μὲ ἀποτέλεσμα στὴ ναυμαχία αὐτὴ νὰ παίξει σημαντικὸ ρόλο ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἐπιδεξιότητα τῶν πληρωμάτων καὶ ὄχι ἡ ἀριθμητικὴ υπεροχή. Ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ἐκμεταλλεύτηκε τὴ χρῆση χάλκινων ἐμβόλων ποὺ ἦταν προσαρμοσμένα στὶς πλώρες τῶν τριήρων καὶ ἐφορμῶντας ἐμβόλιζε τὰ πλευρὰ τῶν ἀντίπαλων πλοίων. Ἡ σημασία τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν ἦταν μεγάλη, γιατί ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συμμαχίας ὅλων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ποὺ συνέδραμαν σὲ αὐτὴν τὴ ναυμαχία. Προκάλεσε τὴν κατάρρευση τοῦ ἠθικοῦ τῆς περσικῆς ἡγεσίας σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ἐγκαταλείψει τελικὰ τὸν ἀγῶνα, ἂν καὶ διέθετε ὑπερτριπλάσιο σχεδὸν στόλο ἀπὸ τὸν ἐλληνικό. Στὴν συνέχεια, γιὰ ὅσο χρονικὸ διάστημα ὁ Μαρδόσιος

41 Βελτανισιὰν Παναγιώτης Ἰωάννης, *Ἡ ταυτότητα τῆς Σαλαμίνας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17^ο αἰῶνα ἕως καὶ τὰ μέσα τοῦ 19^ο αἰῶνα*, διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 2018.

42. Γιάννη Χαιρετάκη, *Οἰκιστικὴ ὀργάνωση καὶ χωροταξία στὴ Σαλαμίνα ἀπὸ τὸν 6^ο αἰῶνα π.Χ. ὡς τὸν 1^ο αἰῶνα π.Χ.* σελ. 115-122. (ΕΚΠΑ) Ἀθήνα 2018.

βρισκόταν στην περιοχή της Αττικοβοιωτίας, οι Αθηναίοι παρέμειναν στην Σαλαμίνα⁴³. Τò πλέον ούσιωδες, όμως, είναι ότι ανέκοψε την πορεία της περσικής τυραννίας και του άπολυταρχικού καθεστώτος της στη σημερινή δημοκρατική και φιλελεύθερη Εὐρώπη.⁴⁴

Από τὸ 350 ἔως τὸ 318 ἡ Σαλαμίνα ἔκοβε δικό της νόμισμα, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ τὴν νύμφη Σαλαμίνα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀσπίδα τοῦ Αἴαντα⁴⁵.

Τὸ 318 π.Χ. οἱ Σαλαμῖνιοι, ἔχοντας ἀρχηγό τους τὸν Αἰσχυτάδη, ἀποστάτησαν ἀπὸ τὴν ἡγεμονία τῆς Ἀθήνας καὶ συμμάχησαν μὲ τὸν Κάσανδρο, ὁ ὁποῖος ἦταν διάδοχος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὸν θρόνο τῆς Μακεδονίας, κάτι ποὺ ταραίζει τὰ ἥρεμα νερὰ τοῦ Σαρωνικοῦ⁴⁶. Τὸ 307 π.Χ. ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητής, κυβερνήτης τῶν Ἀθηνῶν, καταλαμβάνει τὴν Σαλαμίνα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκδικοῦνται τοὺς ντόπιους ἐκδιώκοντάς τους καὶ ἐγκαθιστῶντας Ἀθηναίους κληρούχους, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Αἰσχυτάδης θανατώνεται⁴⁷. Τὸ 294 ἔρχεται στὸ νησί ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητής, ὁ ὁποῖος κάνει τὴν Σαλαμίνα ὀρμητήριό του γιὰ νὰ ἀνακαταλάβει τὴν Ἀθήνα⁴⁸. Στὴν συνέχεια ἡ Σαλαμίνα ἀνεξαρτητοποιεῖται γιὰ ἓνα διάστημα 60 περίπου ἐτῶν μὲ τὴν βοήθεια τῶν Μακεδόνων, ὅμως τελικὰ καταλαμβάνεται ἀπὸ τὰ στρατεύματα τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας τὰ ὁποῖα καὶ λεηλατοῦν τὸ νησί ὑπὸ τις διαταγές τοῦ στρατηγοῦ Ἄρατου τοῦ Συκίωνα, (271-213π.Χ.), ὁ ὁποῖος παραχώρησε ἐκ νέου τὴν Σαλαμίνα στὴν Ἀθήνα. Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν τὸ νησί εἶναι αὐτόνομος δῆμος, ἄμεσα ὅμως ἐξαρτημένος ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ ἐξάρτηση τῆς Σαλαμίνας ὅμως ἀπὸ τὴν Ἀθήνα εἶναι περισσότερο ἐμφανῆς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι προβλεπόταν ἡ παραμονὴ Ἀθηναίων ἐφήβων ἐνόπλων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ⁴⁹.

Ἐπῆρχε ἓνα συγκεκριμένο ἐορταστικὸ τυπικὸ, τὸ ὁποῖο εἶχε καὶ πολλὲς θρησκευτικὲς ἀποχρώσεις, κάτι ποὺ δείχνει περίτρανα τὸ ἔντονο θρησκευτικὸ συναίσθημα τῶν γηγενῶν κατοίκων κατὰ τὴν προχριστιανικὴ ἐποχὴ. Τὰ Αἰάντεια τελοῦνταν πρὸς τιμὴν τῆς

43. Θεοφανῶ Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 73, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003

44. Κάπτουλα, Τ. 2013: “*Εὐρήματα Ναυμαχίας. Τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας*”, ἢ *Νέα Σαλαμίνα*, ἀρ. φυλ. 290, Νοέμβριος 2013, 6. Ρεδιάδης, Π. 1901: “*Ἡ ἐν Σαλαμῖνι Ναυμαχία, ὑπὸ ναυτικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως*”, *Ἀρμονία* 2, 1-60. Ρεδιάδης, Π. 1911: *Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία ἀπὸ ναυτικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως*, Ἀθῆναι.

45. Θεοφανῶ Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 79, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

46. Ο.π., σελ. 78, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

47. Γιάννη Χαιρετάκη, *Οἰκιστικὴ ὀργάνωση καὶ χωροταξία στὴ Σαλαμίνα ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα π.Χ. ὡς τὸν 1ο αἰῶνα π.Χ.* σελ. 338. (ΕΚΠΑ) Ἀθήνα 2018.

48. Θεοφανῶ Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 80, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003

49. Χάρη Πάτση «*Εγκυκλοπαίδεια τῶν Παίδων*», τόμος 6^{ος} σελ 60, Ἀθῆναι 1967.

νίκης στην ναυμαχία της Σαλαμίνας⁵⁰. Τò τυπικό τῆς ἑορτῆς περιελάμβανε πρὶν ἀπὸ τὸν πλοῦ πρὸς τὸ τέμενος τοῦ Αἴαντος, ἀνάπλου μὲ δύο δίκροτα πλοῖα μέχρι τὸ τρόπαιο ποῦ ἴδρυσε ὁ Θεμιστοκλῆς στὴν ἄκρη τῆς Κυνόσουρας. Ἐκεῖ προσέφεραν θυσία στὸν τρόπαιο Δία καὶ μετὰ κατευθύνονταν στὸ λιμάνι τῆς ἀρχαίας Σαλαμίνας, ὅπου γινόταν συναγωνισμὸς τῶν πλοίων. Στὴν συνέχεια ἀποβιβάζονταν, τελοῦσαν πομπὴ καὶ θυσία πρὸς τιμὴ τῶν μεγάλων θεῶν καὶ τέλος οἱ ἔφηβοι ἔνοπλοι ἐπισκέπτονταν τὴν ὑπαιθρο τοῦ νησιοῦ. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἑορτῆς τῶν Αἰαντείων πιθανότατα πραγματοποιήθηκε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας, (480 π.Χ.). Σχετικὴ μὲ τὴ ἑορτὴ αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ψηφισματικὴ στήλη τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνα ποῦ βρέθηκε στὴν περιοχὴ Μοῦλκι, ἡ ὁποία μεταφέρθηκε ἐκεῖ κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους, μὲ τὴν ἐπιγραφὴ δυστυχῶς φθαρμένη ἀλλὰ μὲ ἀνάγλυφη παράσταση τοῦ Αἴαντα καὶ τῆς νύμφης Σαλαμίνας⁵¹.

Ὁ Αἴαντας εἰκονίζεται νὰ στεφανώνει ἄνδρα, πιθανότατα κοσμητὴ ἐφήβων. Ἐπίσης, πληροφοροῦμαστε ὅτι στὴν Σαλαμίνα ὑπῆρχε ἑορτὴ γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Σαλαμίνας καὶ τοῦ Ποσειδώνα κάτι ἀντίστοιχο μὲ τὴν ἔνωση τοῦ Διονύσου καὶ τῆς πριγκίπισσας τῆς Ἀθήνας ποῦ συνέβαινε στὴν ὁμώνυμη πόλη⁵². Τέλος, ἡ Σαλαμινία, ἓνα ἀπὸ τὰ ἱερὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων ἐπανδρωνόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Σαλαμίνιους⁵³. Ἐπιγραφὲς μᾶς πληροφοροῦν ὅτι τὰ τεῖχη τῆς Σαλαμίνας ἐπισκευάστηκαν μετὰ τῶν ἐτῶν 307 π.Χ. καὶ 304 π.Χ. Ἐπίσης, περίπου τὸ 130 π.Χ. οἰκοδομήθηκε ἓνας ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς στοᾶς, ἐπισκευάστηκαν τὰ ἱερὰ καὶ ἐπικοσμήθηκαν διάφορες θέσεις τῆς πόλης. Ὑπολείμματα μακεδονικοῦ καμαρωτοῦ τάφου μαρτυροῦνται ἀνατολικά τῆς Παναγίας τῶν Ἀμπελακίων στὰ δεξιὰ τοῦ δρόμου. Ἐκεῖ παρατηρήθηκε τάφος γεμᾶτος ἀπὸ ἀπανθρακωμένα ἀνθρώπινα ὀστά⁵⁴. Ἡ συσσώρευση αὐτὴ τῶν ἀπανθρακωμένων ἀνθρωπίνων ὀστῶν μαρτυρεῖ ἐνταφιασμὸ λειψάνων, ὕστερα ἀπὸ πολεμικὴ ἐνέργεια ἢ ἐπιδημία καὶ σίγουρα φανερώνει μία ὀδυνηρὴ περιπέτεια γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Σαλαμίνας τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Στὸ μεταίχμιό τοῦ 1^{ου} π.Χ. - 1^{ου} μ.Χ. οἱ Ρωμαῖοι ἐπιτίθενται σὲ παράκτιες περιοχὲς καὶ ἡ ζωὴ στὴν πόλη καθίσταται ἐπισηφελῆς. Οἱ κάτοικοι τὴν ἐγκαταλείπουν καὶ

50. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 67, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

51 Ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Σαλαμίνας, ἐκθέματα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ναυμαχίας.

52 Κώστας Ἄπ. Παπαγεωργίου, *Ὁ μυθικὸς κύκλος τῆς Σαλαμίνας*, Ἀθήνα 1990.

53. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 68, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

54 Ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Σαλαμίνας, ἐκθέματα ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ.

έγκαθίστανται βόρεια τοῦ βραχώδους λόφου τοῦ Προφήτου Ἡλία καὶ σὲ περιοχὴ ἀθέατη ἀπὸ τὴ θάλασσα⁵⁵.

Τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους ἔρχεται ὁ Πausanίας νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν ἀρχαία πόλη τῆς Σαλαμίνας, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴ φιλοπεριεργεία του καὶ νὰ μᾶς καταγράψῃ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρείπια, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσαν τὴν ἀκμὴ τῆς πόλης τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ὁ Pausanίας βρῆκε τὴν πόλη ἐρειπωμένη. Σὲ αὐτὸ συνέβαλε ὁ ὑποβιβασμὸς τῆς Ἀθήνας ὡς πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ κέντρου, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Ἀθήνα νὰ μὴ μπορεῖ πλέον νὰ διατηρήσῃ τὴ ρυθμιστικὴ τῆς ἐπιρροὴ στὴν παραγωγὴ τῶν πρωτογενῶν ἀγροτικῶν ἀγαθῶν στοὺς γύρω δήμους τῆς. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες οἱ κάτοικοι τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Σαλαμίνας ἀναγκάστηκαν νὰ μετακινηθοῦν πρὸς τὰ ἐνδότερα τοῦ νησιοῦ. Ἔτσι, πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς γιὰ λόγους ἀσφαλείας κατοίκησαν στὴν ἀθέατη ἀπὸ τὴ θάλασσα πλευρὰ τοῦ προφήτου Ἡλία, στὴ σημερινὴ πόλη τῆς Σαλαμίνας καὶ πῆραν μαζὶ τοὺς καὶ τὸ τοπωνύμιον «Κόλουρις», τὸ ὁποῖο σήμερον ἔχει ἐξελιχθεῖ σὲ «Κούλουρη». Κατοίκησαν ἐπίσης καὶ τὴν εὐφορὴ κοιλάδα τοῦ Μουλκίου καὶ τῆς Κακῆς Βίγλας.

Τὸ προβληματικὸ ἐρείπιο τῆς Φραγκοκλησιᾶς (Ἀγίας Τριάδος 65 στὰ Ἀμπελάκια) ἀποτελεῖ λείψανο πιθανότατα ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ ἓνα λίθινο κίονα ὄρθιον στὴν αὐλὴ μῆς σύγχρονης κατοικίας καὶ δύο ἰωνικὰ κιονόκρανα στὸ χῶρον του, ἡ τύχη τῶν ὁποίων ἀγνοεῖται. Ἀπὸ ὅλα ὅσα ἀναφέραμε γίνεται κατανοητὸ ὅτι ἡ ἀρχαία πόλη τῆς Σαλαμίνας ἀποτελοῦσε ἓναν ἀπὸ τοὺς πλέον σημαντικοὺς οἰκονομικοὺς καὶ ἐμπορικοὺς σταθμοὺς τῆς ἀρχαιότητος καὶ διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλον στὴν εὐρύτερη περιοχὴ. Ἀνασκαφὲς ποὺ τακτικὰ ἐκτελεῖ ἡ Β' Ἐφορεία ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κας Ἰφιγένειας Δεκουλάκου, φέρνουν στὸ φῶς σημαντικὰ ἀρχαιότητες. Ἀπὸ τὰ τελευταῖα εὐρήματα εἶναι ἓνα ψηφιδωτὸ τῆς Δρυίδος, καθὼς ἐπίσης καὶ λείψανα οἰκιῶν ποὺ διατηροῦνται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση, μὲ ἐσωτερικὲς αὐλές, πηγᾶδια καὶ λουτρικὲς ἐγκαταστάσεις. Οἱ τάφοι εἶναι κυρίως λακκοειδεῖς καὶ κιβωτιόσχημοι καὶ σπάνια κεραμοσκεπεῖς. Διαπιστώνουμε λοιπόν, ὅτι τὰ εὐρήματα θὰ εἶναι ἀνεξάντλητα καὶ θὰ ἀναδείξουν στὴν πρέπουσα θέση προβολῆς τὴν ἀρχαία Σαλαμίνα⁵⁶.

55 Δημήτριος Ι. Πάλλας. «Σαλαμινιακὰ Α. Σαλαμίνη-Μοῦλκι ἀρχαιολογικὴ ἔφημερίς, περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας 1948-1949, ἐν Ἀθήναις 1951 σελ. 117.

56 Βελτανισιὰν Παναγιώτης Ἰωάννης, *Ἡ ταυτότητα τῆς Σαλαμίνας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰῶνα ἕως καὶ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα*, διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 2018.

Όπως προαναφέρθηκε, ο άρχαιος γεωγράφος Στράβων (67π.Χ. - 23 μ.Χ.) στα «Γεωγραφικά» του (IX 1, 9) τοποθετεί την πόλη της Σαλαμίνας των κλασικών χρόνων πάνω σε χερσόνησο έναντι της Αττικής (στη νότια κλιτύ της σημερινής Πούντας Καματερού), ενώ την αρχαιότερη αυτής, (αναφέρεται στη μυκηναϊκή πρωτεύουσα του νησιού), την τοποθετεί στο νότιο τμήμα, κάπως αντικριστά της Αΐγινας και επισημαίνει πως πλέον είναι έρημη. Στα μέσα του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. επισκέπτεται τη Σαλαμίνα ένας άλλος άρχαιος περιηγητής, ο Πausanίας⁵⁷. Το μεγαλύτερο μέρος της αφήγησής του το αφιερώνει στη σχετική με τον Αΐαντα μυθολογική και λατρευτική παράδοση και στην περιγραφή των έρειπίων της αγοράς της Σαλαμίνας των κλασικών χρόνων (Κόλουρις). Συνομίλησε μάλιστα με κατοίκους του νησιού εκτός της περιοχής της αρχαίας Κολούριδος και κατέγραψε από το στόμα τους τοπική αιαντολογική παράδοση και ένα σαλαμινιακό γεγονός, το οποίο είχε συμβεί πριν από περίπου τέσσερις αιώνες και που ως τότε αποτελούσε ιστορική τοπική παράδοση· την εκδίωξη δηλαδή των Σαλαμίνιων από τους Αθηναίους, επειδή είχαν αποτινάξει την εξάρτησή τους από την Αθήνα και είχαν προσχωρήσει στις δυνάμεις του Κασσάνδρου (318 π.Χ.). Το γεγονός, λοιπόν, ότι ο Πausanίας το 2^ο αι. μ.Χ. αναφέρει «έρειπια αγοράς» σημαίνει ότι η αρχαία Κόλουρις είχε ήδη έρημωθεί κατά το μεταίχμιο του 1^{ου} αι. π.Χ. και 1^{ου} αι. μ.Χ. και οι κάτοικοί της την είχαν εγκαταλείψει όριστικά έχοντας αποσυρθεί στα ένδοτερα του νησιού, μιάς και οι επιδρομές των Ρωμαίων στα παράλια καθιστούσαν τη διαβίωσή τους έπισηφαλή. Κατά τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους, η ζωή είχε πλέον μετατοπιστεί στην περιοχή της Ζωοδόχου Πηγής, στις δύο μικρές κοιλάδες που διαμορφώνονται βόρεια και νότια του όρεινου όγκου του Μαυροβουνίου στο Μοϋλκι και τέλος, στα Βασιλικά, στα βορειοδυτικά δηλαδή του νησιού. Έξάλλου, κατά τους έλληνοιστικούς, τους ρωμαϊκούς και τους χρόνους της ύστερης αρχαιότητας είχε αναπτυχθεί στις περιοχές αυτές αξιόλογη οικιστική δραστηριότητα.⁵⁸ Από τους αρχαίους συγγραφείς μαθαίνουμε ότι κατά την διάρκεια της ναυμαχίας της Σαλαμίνας οι στρατιώτες είδαν ένα μεγάλο φίδι να κολυμπάει ανάμεσα στα πλοία και θεώρησαν ότι ήταν ο Κυχρέας που ήλθε να τους βοηθήσει στην μάχη με τους Πέρσες. Επίσης, από τον Πλούταρχο μαθαίνουμε ότι ο Σόλωνας θυσίασε στον Κυχρέα, κάτι που σημαίνει ότι λατρευόταν στην Σαλαμίνα και

57. Πausanίας, Έλλάδος Περιήγησις, βιβλίο 1^ο «Αττικά», Έκδοτική Αθηνών, Αθήναι 1961.

58. Γιάννη Χαιρετάκη οικιστική οργάνωση και χωροταξία στη Σαλαμίνα από τον 6^ο αιώνα π.Χ. ως τον 1^ο αιώνα π.Χ., 97-263 και 322-388.

ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ὡς Θεός. Πολὺ σημαντικό ἐῖναι καὶ αὐτὸ γιὰ τὸ ὅποιο μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πausanias, ὅτι δηλαδὴ ἡ Αἴγινα καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Σαλαμίνα, ἡ ὁποία οἰκειοθελῶς προσαρτήθηκε στὴν Ἀθήνα, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας ἦταν Ἴωνες. Ἔτσι προφανῶς τερματίζεται καὶ ἡ κοινὴ πορεία τῶν δύο νησιῶν.

Ἡ Σαλαμίνα στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς:

- Πausanias Κείμενο 35.2. Σαλαμίς δὲ κατὰ Ἐλευσίνα κειμένη παρήκει καὶ εἰς τὴν Μεγαρικὴν. Πρώτου δὲ τῆ νήσῳ θέσθαι τοῦτο (Κυχρέα) ἀπὸ τῆς μητρὸς Σαλαμίνοι τῆς Ἀσωποῦ, καὶ ὕστερον Αἰγινήτας τοὺς σὺν Τελαμῶνι ἐποικῆσαι.

- Στράβωνας Γεωγραφικά Θ': (9) 3.93. Ἐκαλεῖτο δ' ἑταίροις ὀνόμασι τὸ πα-λαιὸν καὶ γὰρ Σκιρὰς καὶ Κυχρεία ἀπὸ τινων ἡρώων, ἀφ' οὗ μὲν Ἀθήνα τε λέγεται Σκιρὰς καὶ τόπος Σκίρα ἐν τῇ Ἀττικῇ, καὶ εἰ Σκείρω ἱεροποιία τις, καὶ ὁ μὲν ὁ Σκιριφωρίων, ἀφ' οὗ καὶ Κυχρείδης ὄφιν ὄν φησί. Ἡσίοδος τραφέντα ὑπὸ Κυχρέως ἐξίλαθῆναι ὑπὸ Εὐρυλόχου λυμαινόμενον τῇ νήσῳ, ὑποδέξασθαι δὲ αὐτοῖς τὴν Δήμητρα εἰς Ἐλευσίνα καὶ γενέσθαι ταύτης ἀμφίπολον.

- Πausanias Ἀττικά Α' : 36.1. καὶ Κυχρέως (Σαλαμίνα) ἐστὶν ἱερόν. Ναυμαχούτων δὲ Ἀθηναίων πρὸς Μήδους δράκοντα ἐν ταῖς ναυσὶ λέγεται φανῆναι. Τοῦτον δὲ ὁ Θεὸς ἔχρησεν Ἀθηναίοις Κυχρέα εἶναι τὸν ἦρωα.

- Πλούταρχος Βίοι Παράλληλοι: Ἀρχηγούς χώρας θυσίαις ἦρωας ἐνοί-κους ἴλασο, τοὺς κόλποις Ἀσωπιάς ἀμφικαλύπτει, οἱ φθίμενοι δέρκονται ἐς ἡέλιον δύνοντα· τὸν δὲ Σόλωνα διαπλεύσαντα νυκτὸς εἰς τὴν νῆσον ἐντεμεῖν σφάγια Περιφήμῳ καὶ Κυχρεῖ τοῖς ἦρωσιν. Πλούταρχος Βίοι Παράλληλοι: Θησέας 10. Αἰακὸν τε γὰρ Ἑλλήνων ὀσιώτατον νομίζεσθαι, καὶ Κυχρέα τιμὰς θεῶν ἔχειν Ἀθήνησι τὸν Σαλαμίνιον, τὴν δὲ Πηλέως καὶ Τελαμῶνος ἀρετὴν ὑπ' οὐδενὸς ἀγνοεῖσθαι· Σκείρωνα τοίνυν Κυχρέως μὲν γενέσθαι Γαμβρόν, Αἰακοῦ δὲ Πενθερόν, Πηλέως δὲ καὶ Τελαμῶνος Πάππον, ἐξ Ἐνδηίδος γεγονότων.

- Πausanias Κορινθιακά Β .29.2.5. Χρόνῳ δὲ ὕστερον, μοῖρα Ἀργείων τῶν Ἐπιδάουρου, ὁμοῦ Διαψύντη κατασχόντων, διάβασα ἐς Αἴγινα καὶ Αἰγινῖται τοῖς ἀρχαίοις γινομένοις σύνοικοι τὰ Δωριαίων ἔρη καὶ φωνῆς κατεστήσαντο ἐν τῇ νήσῳ.

- Διόδωρος Β΄: Δ.72.7. Σαλαμῖς ὑπὸ Κυχραία ἐγέννησεν, ὅς βασιλεύσας τὴν νῆσον ταύτην καὶ γενόμενος ἐπιφανής, ἀπέκτεινεν ὄφιν ὑπερφῆ τὸ μέγεθος⁵⁹.

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ ἔλευση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Σαλαμίνα καὶ ἡ ἐξελικτικὴ του πορεία στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν.

⁵⁹ Κώστας Ἄπ. Παπαγεωργίου, *Ὁ μυθικὸς κύκλος τῆς Σαλαμίνας*, Ἀθήνα 1990.

2.1 Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ

Ἡ Σαλαμίνα συνέχισε νὰ ἔχει τὴν ἴδια ἱστορικὴ πορεία μὲ τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν καὶ στὴν μετὰ Χριστὸν ἐποχὴ. Τὸν Χριστιανισμὸ εἰσήγαγε ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὁ ὁποῖος ἔφθασε στὴν Ἀθήνα καὶ μὲ τὴν περίφημη ὁμιλία του στὴν Πνύκα, ἔσπειρε τοὺς σπόρους τῆς νέας θρησκείας⁶⁰. Γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Παύλου στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων σὲ τρία σημεῖα:

- «Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν»⁶¹.
- «Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐνδεχομένου αὐτοῦ τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ θεωροῦντι κατείδωλον οὔσαν τὴν πόλιν»⁶².
- «Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον»⁶³.

Ἐπίσης καὶ στὴν πρώτη ἐπιστολὴ πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἀναφέρεται ὅτι ὁ Παῦλος βρέθηκε στὴν Ἀθήνα:

- «διὸ μηκέτι στέγοντες εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνου»⁶⁴.

Δυστυχῶς, δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίες ὅτι εἶχε μεταβεῖ καὶ στὴν Σαλαμίνα, ὅμως θεωρεῖται βέβαιο ὅτι κάποιοι ἀπὸ τοὺς νέους μαθητὲς τοῦ Παύλου θὰ μετέφεραν τὸ φῶς τῆς ἀληθείας στὴν νῆσο, ποὺ κατοικοῦνταν ἐπίσης ἀπὸ Ἀθηναίους πολῖτες.

Ἐνῶ ὅμως ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἔφερε σχετικὴ ἡρεμία καὶ ἀνάπτυξη στὴν Ἑλλάδα, γιὰ τὴν Σαλαμίνα δὲν ἦταν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο. Λίγο πρὶν τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες τὸ νησὶ λεηλατήθηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι ἔδειξαν ἓνα ἰδιαίτερα σκληρὸ πρόσωπο στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, ποὺ ἀντιστάθηκαν σὲ αὐτούς, μὲ καταστροφὲς στὴν εὐρύτερη περιοχὴ ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ στρατηγοῦ Σύλλα τὸ 86 π.Χ.⁶⁵ Μετὰ ἀπὸ αὐτό, ἔχουμε μία μετακίνηση τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ

60. Σωτήριος Σ. Δεσπότης: *Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὴν Ἀθήνα*, σελίδες 184-186, Ἐκδόσεις ἄθως (Ἀθήνα 2009).

61 Πράξεις τῶν Ἀποστόλων στίχ 17.15. Από Καινὴ Διαθήκη Π. Ν. Τρεμπέλα, ἐκδοσὴ 5^η, Ἀθήνα 2014.

62. Ὁ.π. στίχ. 17.22.

63 Ὁ.π. στίχ. 18.1.

64 Α Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ 3.1 Από Καινὴ Διαθήκη Π. Ν. Τρεμπέλα, ἐκδοσὴ 5^η, Ἀθήνα 2014.

65. Δημήτριος Ι. Πάλλας. «Σαλαμινιακὰ Α. Σαλαμίνη-Μοῦλκι ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς, περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας 1948-1949, σελ. 117, ἐν Ἀθήναις 1951.

νησιού και την ένασχόλησή του με την γεωργία και όχι το εμπόριο. Αυτή την κατάσταση, σε συνδυασμό με την μείωση του πληθυσμού, βρήκαν στην Σαλαμίνα οι όπαδοι της νέας θρησκείας, του Χριστιανισμού.

2.2 Οι πρώτοι αιώνες

Στους αιώνες που ακολούθησαν (3^{ος} - 6^{ος} αιώνας μ.Χ.), η Σαλαμίνα βρέθηκε εκτός των οδικών εμπορικών αξόνων της εποχής, καθώς πλέον το κέντρο της νότιας Ελλάδας δεν είναι η Αθήνα αλλά η Κόρινθος, στην οποία, ως πρωτεύουσα της επαρχίας της Αχαΐας, έδρευε και η τότε εκκλησιαστική αρχή.⁶⁶ Έτσι το 324 μ.Χ. η Αττική - Σαλαμίνα ήταν τμήμα της επαρχίας της Αχαΐας με κέντρο την Κόρινθο⁶⁷. Έχουν βρεθεί παλαιοχριστιανικές επιγραφές θρησκευτικών επαγγελματιών ή αξιωμάτων στην Αθήνα και την Σαλαμίνα, κάτι που δείχνει την ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή του χριστιανισμού στην περιοχή⁶⁸. Στα τέλη του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. εφαρμόζεται στην αυτοκρατορία η μεταρρύθμιση του αυτοκράτορα Διοκλητιανού, η οποία εκτός των άλλων αλλάζει τον χάρτη ορίζοντας την επαρχία ως τμήμα του ανατολικού Ίλλυρικού με πρωτεύουσα αυτή την φορά την Θεσσαλονίκη⁶⁹. Η διαποίμανση των πιστών παραμένει υπό την ευθύνη της Έκκλησίας της Κορίνθου, όμως λόγω της αλλαγής εξουσίας ή επιρροή του επισκόπου Θεσσαλονίκης γίνεται ολοένα και μεγαλύτερη σε όλες τις κατά τόπους επισκοπές του έλλαδικού χώρου και φυσικά της επισκοπής Αθηνών, τμήμα της οποίας ήταν η Σαλαμίνα. Αρχαιολογικές ανασκαφές στο νησί έχουν φέρει στο φως οικισμούς και εκκλησίες της εποχής εκείνης, που μαρτυρούν την ύπαρξη ενεργού κλήρου και πιστών. Τον 4ο αιώνα ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους στην Αθήνα οι μεγάλοι πατέρες της Έκκλησίας, μέγας Βασίλειος και Γρηγόριος Θεολόγος. Επίσης, στην πόλη μαθήτευσε

66. Χαράλαμπος Κωνσταντινίδης «*Σύντομος Ιστορία της Εκκλησίας της Κορίνθου*», ανάπτυπο από την Θρησκευτική και Ήθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 6, εν Αθήναις 1966, στ. 847-863.

67. Κοντογεωργοπούλου Χρυσούλα, «*Η Αττική κατά την πρώιμη και μεσοβυζαντινή περίοδο (324-1204)*», σελ 142, διδακτορική διατριβή Ε.Κ.Π.Α. Φιλοσοφική σχολή 2011.

68. Ο.π, σελ 239, διδακτορική διατριβή Ε.Κ.Π.Α. Φιλοσοφική σχολή 2011.

69. Ο.π, σελ 92, διδακτορική διατριβή Ε.Κ.Π.Α. Φιλοσοφική σχολή 2011.

καὶ ὁ μετέπειτα αὐτοκράτορας Ἰουλιανός⁷⁰. Σύμφωνα μὲ τὸ Ζώσιμο οἱ Βησιγότθοι ἔφθασαν στὴν Ἀττικὴ, ἀλλὰ δὲν λεηλάτησαν τὴν Ἀθήνα οὔτε τὴν ὑπόλοιπὴ Ἀττικὴ πλὴν τῶν Μεγάρων⁷¹. Ὁ Ἱεροκλῆς ὁ γραμματικὸς ἀναφέρει τὴν Σαλαμίνα ὡς τμῆμα τῆς Ἀττικῆς, ἡ ὁποία διοικοῦταν ἀπὸ τὸν ἀνθύπατο, καὶ τὴν ἐντάσσει στὴν ἐπαρχία Ἑλλάδος. Ἀνάμεσα στὶς 75 πόλεις ποὺ ἀναφέρει εἶναι καὶ τὰ νησιὰ τοῦ Σαρωνικοῦ, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ἡ Σαλαμίνα μὲ τὸ ὄνομα Πυτιοῦσα, ποὺ ὅπως ἔχουμε πεῖ χρησιμοποιοῦταν γιὰ τὸ νησιὸς λόγω τοῦ πευκοδάσους τῆς⁷². Τὸν 6ο αἰῶνα ἔχουμε τὸ μεγαλύτερο πλῆγμα κατὰ τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς κλείνει τὶς φιλοσοφικὲς σχολὲς τῆς πόλης. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Σαλαμίνα καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἀθήνα πέφτει σταδιακὰ στὴν ἀφάνεια στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν τὴν Ρωμαϊκὴ κατάκτηση. Παρόλ' αὐτὰ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπισκευάζει τὰ τεῖχη τῆς Ἀθήνας καὶ γενικὰ ἔχουμε ὀχυρώσεις σὲ ὅλη τὴν Ἀττικὴ ἀπὸ τὸν φόβο γιὰ δευτέρη εἰσβολὴ μετὰ ἀπὸ ἐκείνη τῶν Ἑρουλων⁷³. Ἀναφορὰ τῆς γίνεται τὸ 662, ὅταν ἐπισκέπτεται τὴν πόλιν ὁ αὐτοκράτορας Κώνσταντας ὁ Β΄⁷⁴.

Μεγάλῃ σημασίᾳ ἔχει ὁ ρόλος ποὺ διεδραμάτισε ἡ ἐπισκοπὴ Ἀθηνῶν σὲ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ προβλήματα ποὺ προέκυψαν στὸν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀντιμετωπίστηκαν ἀπὸ τὴν γ', τὴν δ' καὶ τὴν στ' οἰκουμενικὲς συνόδους.⁷⁵ Ἔχουμε δηλαδὴ ἐνεργῆ συμμετοχὴ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς ἐποχῆς, κάτι ποὺ ἀσφαλῶς ἐπηρέασε καὶ τὴν Σαλαμίνα. Στὸ σημεῖο αὐτό, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ Σαλαμίνα, ἡ Ἀθήνα καὶ γενικότερα ἡ ἐπαρχία τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀνήκε στὴν εὐρύτερη δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης⁷⁶. Ὁ παπικὸς θρόνος περιόριζε τὴν συμμετοχὴ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων στὰ ζητήματα τῆς ἀνατολῆς, ἐνῶ δημιουργοῦσε ἕνα χάσμα ἀνάμεσα στὶς πόλεις αὐτὲς μὲ τὴν Μ. Ἀσία καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς στ' οἰκουμενικῆς συνόδου (680 μ.Χ.), τὴν ἐκπροσώπησε τοῦ Πάπα ἀναλαμβάνει ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Ἰωάννης Β΄, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει στὰ πρακτικὰ τῆς

70 Σοφία Ι. Δοανίδου, *Ἡ φραγκοκρατία στὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν 1205-1456*, εἰσαγωγή, βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 1981.

71. Κοντογεωργοπούλου Χρυσούλα, *Ἡ Ἀττικὴ κατὰ τὴν πρῶμῃ καὶ μεσοβυζαντινὴν περίοδο (324-1204)*, σελ 148, διδακτορικὴ διατριβὴ Ε.Κ.Π.Α. Φιλοσοφικὴ σχολὴ 2011.

72. Ο.π., σελ 143, διδακτορικὴ διατριβὴ Ε.Κ.Π.Α. Φιλοσοφικὴ σχολὴ 2011.

73. Ο.π., σελ 235, διδακτορικὴ διατριβὴ Ε.Κ.Π.Α. Φιλοσοφικὴ σχολὴ 2011.

74 Εὐταξία Βούρου, *Μεγάλοι περιηγητὲς τῆς Ἀθήνας*, μουσεῖο τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2004.

75. Γεράσιμος Ι. Κονιδάρης, «*Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας*», στὸ λῆμμα Βυζάντιον, Ὁρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, 4^{ος} τόμος, Ἀθήνα 1964.

76. Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, «*Βυζάντιον*», σελ. 56. Ἀθήνα 1985.

συνόδου ως «Ἐλέω Θεοῦ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ λεγαῖτος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης».⁷⁷ Ἡ ἐπιλογή τοῦ ἐπισκόπου Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ρώμης σημαίνει ὅτι ἡ θρησκευτικὴ πνευματικότητα καὶ ἡ δογματικὴ κατάρτιση ἦταν ιδιαίτερα ὑψηλὴ στὴν Ἀθήνα καὶ γενικότερα στὴν Ἀττικὴ, καθὼς ἡ περιοχὴ αὐτὴ συμπεριλαμβάνομενης καὶ τῆς Σαλαμίνας εἶχαν ἓναν ἰδιαίτερος δυναμικὸ καὶ ἄξιο ποιμενάρχη, ἱκανὸ νὰ σταθεῖ ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα σὲ μία τότε σημαντικὴ σύνοδο, ὅπως εἶναι ἡ οἰκουμενικὴ.

2.3 Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαγίᾳ ἕως τὸν 13^ο αἰῶνα

Ἅπαντα ἀλλάζουν μὲ τὸ ξέσπασμα τῆς εἰκονομαγίας. Ἡ θρησκευτικὴ διαμάχη, ἡ ὁποία ἐξελίχθηκε σὲ ἐμφύλιον πόλεμον καὶ συντάραξε τὴν ἀνατολικὴν ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορία, δὲν ἄφησε ἀνεπηρέαστη τὴν Ἀττικὴ. Οἱ ἀνατολικὲς ἐπαρχίαι τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὁ αὐτοκράτορας ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἀνεικονικῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς τιμῆς τῶν Ἁγίων. Ὁ ἐλλαδικὸς χῶρος κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Γρηγόριου τοῦ Γ'⁷⁸ ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἀνάκτορα. Τότε ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ' (717-741) τὸ 733 μ.Χ. προσαρτίζει ἐκκλησιαστικὰ τὸ ἀνατολικὸ Ἰλλυρικὸ καὶ τὸ θέτει κάτω ἀπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.⁷⁹ Ἔτσι λοιπὸν ἀρχίζει ἡ μακρὰ περίοδος συμπίεσης τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Σαλαμίνας μὲ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, μία πνευματικὴ σχέση ποὺ συνεχίζεται μέχρι τῆς ἡμέρας μας. Ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις τῆς ἐπισκοπῆς τῶν Ἀθηνῶν ἦταν καθαρὰ ἀντίθετη μὲ τὴν εἰκονομαχικὴν πολιτικὴν τῶν αὐτοκρατόρων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἡ, ἔστω καὶ ἀποτυχημένη, ἐπανάστασις ποὺ ξέσπασε, καὶ ἡ ἀνακήρυξις ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὸν εὐρύτερον ἐλλαδικὸν χῶρον τοῦ Κοσμά, ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου τοῦ Αἰγαίου, ὡς αὐτοκράτορα

77. Διονύσιος Σουρμελῆς, *Κατάστασις συνοπτικὴ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων μέχρι τέλους τῆς τουρκοκρατίας*, σελ 52, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀγγέλου Ἀγγελίδου 1842.

78 Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος, *Τὰ ἔπος τῆς εἰκονομαγίας*, σελ 83-84, ἐκδόσεις Ωκεανίδα, Ἀθήνα 2005.

79. Ἱστορία τῆς Ὁρθοδοξίας. *Ἀπὸ τὴν ἐδραίωσιν μέχρι τὴν Διαίρεσιν*, τόμος 2^{ος}, σελ 356 ἕως 360, ἐκδόσεις road, Ἀθήνα 2007.

Κωνσταντινουπόλεως. Τέλος, ἦταν ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, ἡ ὁποία μετὰ τὴν ζ' οἰκουμένη συνήλθε τὴν πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας τὸ 787μ.Χ.⁸⁰ Ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα ἐπηρεάσαν σὲ τέτοιο βαθμὸ τὴν εὐρύτερη περιοχή, μετὰ ἀποτέλεσμα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ μὴν ἔχουμε σχεδὸν κανένα χριστιανικὸ μνημεῖο στὴν Σαλαμίνα, παρὰ μόνον τὸν ναῖσκο τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στὴν περιοχή Κακὴ Βίγλα Σαλαμίνας τὸν 8^ο αἰῶνα μ.Χ.

Ἡ ἐπισκοπὴ γνώρισε μεγάλη ἀνάπτυξη κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα, ὅταν σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορα Σταυρακίου ἦταν ἡ Ἀθηναία Θεοφανώ. Ἰδρύεται τὸ θέμα τῆς Ἑλλάδος μετὰ πρωτεύουσα τὴν Θήβα, ἡ ὁποία λόγω τῆς ἐγγύτητάς της μετὰ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Σαλαμίνα, τὶς εὐνόησε ἰδιαίτερα,⁸¹ καθὼς ἀκολούθησε ἡ ἀνακήρυξη τῆς ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν σὲ μητρόπολη ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Μαρτυρεῖται ἡ μεγάλη συμμετοχὴ τῆς μητρόπολης στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἐνῶ ὁ αὐτοκράτορας Λέοντας στ' καὶ ὁ Νικόλαος Μυστικός, ἐνισχύουν τὸ κύρος της, δίνοντάς της τὴν 28^η θέσιν ἀνάμεσα στὶς μητρόπολεις μετὰ 10 ἐπισκοπὰς στὴν δικαιοδοσίαν της, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ τῆς Σαλαμίνας.⁸² Τέλος ἡ Σαλαμίνα συνδεόταν ἀκτοπλοϊκὰ μετὰ τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδο γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν τοῦ νησιοῦ καὶ τοῦ ἐμπορίου⁸³.

Τὸν 10^ο αἰῶνα τὸ νησὶ ἀναφέρεται μέσα ἀπὸ τὸν βίον τοῦ Νίκωνα τοῦ «Μετανοεῖτε», ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν βρίσκει κατοίκους στὸ νησί.⁸⁴ Αὐτὸ ἴσως νὰ ὀφείλεται στὴν ἀπομάκρυνση τῶν κατοίκων ἀπὸ τὶς ἀκτὲς, λόγω τῆς πειρατείας, καὶ τὴν ἐγκατάστασίν τους στὴν ἐνδοχώρα. Αὐτὸ βασίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει κτίσμα αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα, ὁ ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου στὴν περιοχή Βασιλικὰ, σὲ περιοχή μακριὰ ἀπὸ τὶς ἀκτὲς, ἄρα ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον νὰ μὴν ὑπῆρχαν κάτοικοι στὸ νησὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή. Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἐξῆς:

80. Κατερίνα Νικολάου, Εἰρήνη Χρήστου, «Οἱ ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὶς γυναῖκες», (780-1056), Αθήνα 1996.

81. Σπυρίδων Λάμπρος, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, τόμος Δ', ἐν Αθήναις 1898, παρὰ τῶ ἐκδότι Καρόλῳ Μπέκ, σελ 65-67.

82. Νικόλαος Σ. Ἀκριτίδης, *Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ γεωγραφία τοῦ Οἰκουμένου Πατριαρχείου ἀπὸ τὸν 9^ο αἰῶνα μέχρι τὸ 1453*. Διδακτορικὴ διατριβή, τμῆμα Θεολογίας τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σελ 100-101. Θεσσαλονίκη 2003.

83. Κοντογεωργοπούλου Χρυσούλα, *Ἡ Ἀττικὴ κατὰ τὴν πρώιμη καὶ μεσοβυζαντινὴν περίοδο (324-1204)*, σελ 225, διδακτορικὴ διατριβὴ Ε.Κ.Π.Α. Φιλοσοφικὴ σχολὴ 2011.

84. Ὀδυσσεὺς Λαμπιδῆς, *Ὁ ἐκ Πόντου Ὀσιος Νίκων ὁ μετανοεῖτε*, ἐπιτροπὴ ποντιακῶν μελετῶν, Α' ἐκδοσις, Αθήνα 1982.

«Εἶδον γὰρ ἦν αὐτῷ καὶ λίαν ἐράσμιον πάντα τὸν κόσμον, εἰ οἶόν τε, ἐν ἀκαριαία καιροῦ ροπῇ τῷ φωτὶ περιλάμψαι τῆς ἀλήθειας καὶ υἱοῦς φωτὸς καὶ ἡμέρας πάντας ἀναδειξάαι διὰ τῆς μετανοίας. Δυσὶ τοιγαροῦν πλοίοις περιτυχὼν μέλλουσιν ἀποπλεῖν ἐν Ἀθήναις ἕτερον τῶν πλοίων τοῦτον ἐδέξατο, καὶ τὰ σκάφη τὸν πλοῦν ἄμφω ἦνυον. Ὡς γοῦν τῇ Αἰγίνῃ νήσῳ προσπέλασαν τὰ πλοῖα καὶ χρεία ἦν ὕδατος τοῖς ναυ-τιλομένοις ἐξῆλθον ἐκεῖνοι ὑδρεύσασθαι ἐν Σαλαμῖνι τῇ νήσῳ τῇ ἀρχιτερμονούσῃ ταῖς Ἀθήναις, οἷς συνεξεληλύθει καὶ ὁ μέγας. Ἄλλ' οἱ μὲν ἄλλοι θᾶπτον ἐν ταῖς ναυσὶν ἐπαλιν-δρο-μη-σαν• αὐτὸς δὲ μόνος ὑπερετίθετο τὴν ἐπάνοδον, ἐπειδὴ προεώρα καὶ τὸ ἐσόμενον• μόλις δὲ τέως ἐπανῆκε τῆς νήσου ἐλαίῳ διάβροχος, πλεῖστα τῶν ναυτικῶν ἐγκαλούντων μὲν αὐτῷ τῆς βραδύτητος, θαυμαζόντων δὲ αὐτῶν τῆς ἐν οὕτω ἀοίκῳ νήσῳ τῆς ἐλαίου εὐπορίας, ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ λούματος, ὃ δὴ καὶ λόγοις ἀρρήτοις ἀνέκφραστον διαμεμένηκε, μηδενὶ ἀνθρώπων τοῦτο τοῦ ὀσίου ἀποκαλύψαι θελήσαντος»⁸⁵.

Τὸν 11^ο αἰώνα, μέσα ἀπὸ τὸν βίο τοῦ Ὁσίου Μελετίου, ὁ ὁποῖος εἶχε ὡς χῶρο δράσης του τὴν Ἀττικὴ, βλέπουμε τὴν ἀκμὴ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς στὴν Ἀθήνα.⁸⁶ Τὸ 1018 ἡ Ἀθήνα ἀναφέρεται ξανά μὲ τὴν ἐπίσκεψη στὴν πόλη τοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου Β' τοῦ βουλγαροκτόνου ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν νίκη του ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, ἔφθασε στὴν πόλη καὶ ἀνέβηκε στὴν ἀκρόπολη γιὰ νὰ προσκυνήσει τὸν ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηνιώτισσας⁸⁷. Παρόλα αὐτά, οἱ φόροι ποὺ ἐπέβαλαν οἱ βυζαντινοὶ ἀξιωματοῦχοι ἦταν ἰδιαίτερος δυσβάσταχτοι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σημειωθεῖ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ, (ἐρήμωση τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου).⁸⁸ Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς μᾶς ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἀθήνα εἶχε μετατραπεῖ σὲ τόπο ἐξορίας γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς⁸⁹.

Τὸν 12^ο αἰώνα μαρτυρεῖται ἡ ἀνέγερση ναῶν, ὅπως τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ ἀποκεφαλίστη, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου στὴν περιοχὴ Ἀμπελάκια, τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Κούλουρη. Ἡ ἀνάπτυξη αὐτὴ διακόπτεται ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς πειρατῶν καὶ τὶς βαριεὲς φορολογίες. Ἡ Ἀθήνα ἀναφέρεται στὰ χειρόγραφα

85 Ὀδυσσεὺς Λαμψακίδης, *Ὁ ἐκ Πόντου Ὁσίου Νίκων ὁ Μετανοεῖτε*, ἐπιτροπὴ ποντιακῶν μελετῶν, σελ. 52, β' ἔκδοσις, Ἀθήνα 2007.

86 Ἀρχιδιάκονος Χρυσόστομος Μπόγδης, *Ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ Ὁσίου Μελετίου*, σελ 25 κ. ἐξ. Ἀθήνα 1933.

87 Σοφία Ι. Δοανίδου, *Ἡ φραγκοκρατία στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν 1205-1456*, βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, σελ 16, Ἀθήνα 1981.

88 Δημήτριος Ι. Πάλλας *«Ἀνασκαφὴ ἐν Σαλαμῖνι»*, πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, , σελ 21-24, Ἀθήνα 1941-1944.

89 Σοφία Ι. Δοανίδου, *Ἡ φραγκοκρατία στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν 1205-1456*, βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, σελ 16, Ἀθήνα 1981.

ένος προσκυνητή ὀνόματι Saowulf τὸ 1102-1103, ὁ ὁποῖος κατευθυνόμενος στοὺς Ἁγίους Τόπους πέρασε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Χαλκίδα. Ἀναφέρει ὅτι : «*Ἡ Ἀθήνα, ὅπου δίδαξε ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἀπέχει 2 μέρες δρόμο ἀπὸ τὴν Κόρινθο. Ὁ Ἅγιος Διονύσιος γεννήθηκε στὴν πόλη αὐτή. Ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ὁ ναὸς τῆς Παρθένου Μαρίας*»⁹⁰.

Μέσα ἀπὸ τὰ γραπτὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτη ὅπου ἡ ἀλληλογραφία του καλύπτει χρονικὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1179 ἕως καὶ τὸ 1222⁹¹, διαφαίνεται ἡ δεινὴ θέση τῆς ἐπισκοπῆς του καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τῆς Σαλαμίνας. Φυσικά, σὲ αὐτὸ συνέβαλε καθοριστικὰ καὶ ἡ γενικὴ οἰκονομικὴ παρακμὴ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης Ἀκομινᾶτος διετέλεσε μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ 1182 ἕως καὶ τὸ 1222. Τὸ προσωνύμιον Ἀκομινᾶτος δὲν ἔχει κάποια κοινὰ ἀποδεκτὰ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς προέλευση. Σύμφωνα μὲ τὸν V. Grumel, ἀποτελεῖ παράφραση τῆς φράσεως «*Νικήτα τοῦ ἀπὸ κόμην αὐτοῦ Χωνιάτου*». Τὸ ἐπώνυμο Χωνιάτης προῆλθε ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς του, πὺν ἦταν ἡ πόλη Χῶναι τῆς Φρυγίας⁹². Ἡ Ἀθήνα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ βρισκόταν σὲ ἄσχημη κατάσταση, καθὼς ἡ γενικότερη παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου, οἱ συνεχεῖς μετακινήσεις πληθυσμῶν, κυρίως Σλάβων, καὶ οἱ καταστροφές πὺν εἶχε γνωρίσει ἡ πόλη εἶχαν ἀλλάξει τὴν μορφή τῆς ἄλλοτε μεγάλης πόλης τῶν σπουδαίων φιλοσόφων. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται: «*ἐπῆρεν ἐκεῖ μὲ πικρίαν, μίαν μικρὰν πόλιν, χωρὶς ἄνθος διανοήσεως καὶ χωρὶς ἐμπορίων*»⁹³. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ Ἀθήνα ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρη ἡ Ἀττικὴ, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Σαλαμίνας, μαστιζόταν ἀπὸ τὴν βαριὰ κρατικὴ φορολογία, τὴν πειρατεία καὶ τοὺς ληστὲς⁹⁴. Ἐκτὸς αὐτῶν, ἡ πόλη, ὅπως καὶ ὀλόκληρη ἡ Ἀττικὴ, εἶχε λεηλατηθεῖ πολλὰς φορὲς ἀπὸ πειρατές. Μαρτυρεῖται μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα του ἡ θρησκευτικὴ ἄγνοια πὺν ἐπικρατοῦσε ἀνάμεσα στὸ ποίμνιό του, κάτι πὺν ἔκανε τὸ ἔργο του ἀκόμα πιὸ δύσκολο.

90 Μεγάλοι περιηγητὲς τῆς Ἀθήνας, μουσεῖο τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν Βούρου Εὐταξία, σελ 6, Ἀθήνα 2004.

91 Φωτεινὴ Χ. Κολοβοῦ, Μιχαὴλ Χωνιάτης, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, κέντρο ἐκδόσεως ἔργων Ἑλλήνων συγγραφέων, πρόλογος, Ἀθήνα 1999.

92 Ο.π., σελ 9-10, Ἀθήνα 1999.

93 Θ.Η.Ε, τόμος 8, στ. 1204.

94 Φωτεινὴ Χ. Κολοβοῦ, Μιχαὴλ Χωνιάτης, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, κέντρο ἐκδόσεως ἔργων Ἑλλήνων συγγραφέων, σελ 14, Ἀθήνα 1999.

Ἡ μεγάλη αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ μορφή πέτυχε νὰ μειώσῃ τὴν φορολογία σὲ ὅλες τὶς περιοχὲς ποὺ βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὴν ποιμαντικὴν τοῦ εὐθύνη μὲ τὴν ἄδεια τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ. Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης κατέβαλε συνεχεῖς προσπάθειες γιὰ νὰ βελτιώσῃ τὶς συνθηκῆς διαβίωσης τοῦ ποιμνίου του. Ἀνάμεσα στὶς ἐπιστολὰς γιὰ μείωση τῶν φόρων ἦταν καὶ αὐτὴ πρὸς τὸν Νικόλαο Τρίψυχο, ποὺ ἦταν πρωτονοτάριος στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπιδίωξε τὴν αὐτοκρατορικὴ εὐνοία ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς καὶ μὲ τὶς ἐπιστολὰς του στὸ Μέγα Δούκα Μιχαὴλ Στρυφνὸ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ τελευταίου στὴν Ἀθήνα (1202-1203)⁹⁵. Αὔξησε τὸν ἐνεργὸ κληρὸ καὶ ἀνακαίνισε τὸν μητροπολιτικὸ ναό, ὁ ὁποῖος δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὴν Παναγία τὴν Ἀθηνιώτισσα, δηλαδὴ ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, ποὺ εἶχε μετατραπεῖ σὲ χριστιανικὸ ναὸ ἀφιερωμένο στὴν Παναγία. Ἦταν αὐτὸς ποὺ ἀντιστάθηκε στὸ νὰ γίνῃ ἡ Ἀθήνα πρωτεύουσα ἐνὸς μικροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου μετὰ τὴν 4ῃ σταυροφορία διότι παρέμεινε πιστὸς στὸν αὐτοκράτορα καὶ ὑπερασπίζεται τὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὴν ἐπίθεση τοῦ σφετεριστῆ Λέοντα Σγουροῦ, δὲν κατόρθωσε ὅμως νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς Φράγκους κατακτητῆς⁹⁶. Αὐτοεξορίστηκε διαδοχικὰ στὴν Θεσσαλονίκη, στὴν Εὐβοία καὶ τέλος στὴν Κέα, ὅπου διέμεινε ἕως τὸ 1217. Κοιμήθηκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1222 ἀφήνοντας πίσω του πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο⁹⁷.

Ποίημα τοῦ Χωνιάτη.

*Ἔρωσ Ἀθηνῶν τῶν πάλαι θρυλουμένων
Ἔγραψε ταῦτα ταῖς σκιαῖς προσαθύρων
Καὶ τοῦ πόθου τὸ θάλπον ὑπαναψύχων.
Ἐπεὶ δ' ἐτ' οὐκ ἦν οὐδαμοῦ φεῦ! Προσβλέπειν
Αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἀοίδιμον πόλιν,
Τὴν δυσαρίθμου καὶ μακραίωνος χρόνου
Λήθης βυθοῖς κρύψαντος, ἠφαντωμένην,
Τὰς εἰκόνας ὀρῶντες αὐτῶν ὡς λόγῳ*

95 Φωτεινὴ Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν*. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, κέντρο ἐκδόσεως ἔργων Ἑλλήνων συγγραφέων, σελ 15-16, Ἀθήνα 1999.

96. Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμος Δ, σελ 641, ἐν Ἀθήναις 1885, ἀνατύπωση mailing A.E.

97.Θ.Η.Ε., τόμος 8, στ. 1205

*Παραμυθοῦνται τῶν ἐρώτων τὴν φλόγα.
Ὡς δυστυχῆς, ἔγωγε, καινὸς Ἰζίων,
ἐρῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἐκεῖνος τῆς Ἥρας,
Εἶτα λαβὼν εἶδωλον ἠγλαῖσμένης•
φεῦ! Οἷα πάσχω καὶ λέγω τε καὶ γράφω!
οἰκῶν Ἀθήνας οὐκ Ἀθήνας που βλέπω,
κόνιν δὲ λυπηρὰν καὶ κενὴν μακαρίαν.
Ποῦ δὴ τὰ σεμνά, τλημονεστάτη πόλι;
Ὅλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηνῶν τὸ κλέος•
Γνώρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἀμυδρόν τις ἴδοι.
Συγγνωστὸς οὐκοῦν, εἶπερ οὐκ ἔχων βλέπειν
Τῶν Ἀθηναίων τὴν ἀοίδιμον πόλιν
Ἴνδαλμα ταύτης γραφικὸν ἐστήσαμην.*

Μιχαήλ Ἀκομινᾶτος 1140-1220

«ὁ τελευταῖος τῶν Ἀθηναίων».

2.4 Ἡ 4^η σταυροφορία καὶ ἡ περίοδος τῆς φραγκοκρατίας

Στὸ κατῶφλι τοῦ ἐπόμενου αἰώνα, ἡ αὐτοκρατορία καταλύεται ἀπὸ τὴν τέταρτη σταυροφορία τὸ 1204 μ.Χ. Τὸ 1205 στὴν Ἀθήνα ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης Μιχαήλ Χωνιάτης ὑπογράφει τὴν συνθήκη παράδοσης τῆς πόλης στοὺς Φράγκους.⁹⁸ Ὁ Βουργουνδὸς Ὅθωνας ντὲ λα Ρὸς ἀνακηρύχτηκε «Μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν»⁹⁹. Τὸ 1209 ἔχουμε τὴν ἐπικράτηση τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορα ὁ ὁποῖος εἶχε ὑποστηριχθεῖ ἀπὸ τὸν Ὅθωνα, ἔτσι τοῦ παραχωρεῖ τὴν Θήβα, ἡ ὁποία ἐνσωματώνεται στὴν ἡγεμονία τῆς Ἀθήνας. Ὁ Ὅθωνας ντε λα Ρὸς ἔγινε ὁ πρῶτος δούκας τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὅλη ἡ περιοχὴ τῆς Ἀττικοβοιωτίας, συμπεριλαμβανομένης τῆς Σαλαμίνας, ἔγινε δουκάτο.¹⁰⁰

98. Michael Angold, *Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἀπὸ τὸ 1025 ἕως τὸ 1204*, μία πολιτικὴ ἱστορία, ἐκδόσεις Παπαδήμα, Ἀθήνα 1997, σελ.455-456, 492 καὶ 498.

99. Δημήτρης Σ. Μπελέζος, *Ἡ λατινοκρατία στὴν Ἑλλάδα*, ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ Ἱστορικὰ Θέματα, σελ. 80, πρῶτη ἔκδοση, Ἀθήνα 2004.

100. William Miller, *ἱστορία τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204-1566)*, μεταφρ. Σπ. Π. Λάμπρος, μετὰ προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων, τόμος Β'. ἐν Ἀθήναις, ἑλληνικὴ ἐκδοτικὴ ἐταιρεία 1909-1910.

Τὸ πρῶτο πλήγμα γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία ἦταν ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ μητροπολίτη Μιχαήλ καὶ ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ Λατίνου Βεράρδου ὡς ρωμαιοκαθολικοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν που εἶχε ὡς ἔδρα του τὸν Παρθενῶνα. Ὅλοι οἱ ναοὶ καὶ τὰ μοναστήρια, καθὼς καὶ ὁ Ὁρθόδοξος κληρὸς, πέρασαν στὴν δικαιοδοσία ρωμαιοκαθολικῶν ἐπισκόπων καὶ κατ' ἐπέκταση τοῦ Λατίνου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ἔχουμε τὴν ἐκδίωξη ὅλων τῶν Ὁρθόδοξων Ἀρχιερέων καὶ ἐπιτράπηκε μόνο σὲ ἀπλοῦς Ὁρθόδοξους Ἱερεῖς νὰ παραμείνουν¹⁰¹. Λόγω τῆς σκληρῆς πολιτικῆς ποὺ ἀκολούθησε μὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν περιουσία, ὁ Ὄθωνας ἀφορίστηκε ἀπὸ τὸν Πάπα γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα ἐνῶ ἦταν τόσο σημαντικὴ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Παρθενῶνα, ὥστε ὁ πάπας Ἰννοκέντιος παραχωρεῖ προνόμια ἴδια μὲ ἐκεῖνα τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων¹⁰². Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν διαιρεῖται στὶς ἐξῆς ἕνδεκα ἐπισκοπές:

1. Ἐπισκοπὴ Χαλκίδας.
2. Ἐπισκοπὴ Θερμοπυλῶν.
3. Ἐπισκοπὴ Δαυλίας.
4. Ἐπισκοπὴ Αὐλώνα.
5. Ἐπισκοπὴ Ὠρεοῦ.
6. Ἐπισκοπὴ Καρύστου.
7. Ἐπισκοπὴ Κορωνείας.
8. Ἐπισκοπὴ Ἄνδρου.
9. Ἐπισκοπὴ Μεγάρων.
10. Ἐπισκοπὴ Σκύρου.
11. Ἐπισκοπὴ Κέας.

Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἔχουμε στὴ Σαλαμίνα καὶ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ κλήρου, στὴν περιοχὴ ποὺ σήμερα βρίσκεται ἡ ἱερὰ μονὴ Παναγίας Φανερωμένης. Τέλος, λόγω καὶ τῆς γενικότερης κρίσης τῆς ἐποχῆς, μόνο μικρὲς ἐκκλησίες κτίστηκαν καὶ μόνο σὲ ἰδιωτικὲς ἐκτάσεις (Ἅγιος Δημήτριος Σατερλί).

101. Δημήτρης Σ. Μπελέζος, *Ἡ λατινοκρατία στὴν Ελλάδα*, Ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ Ἱστορικὰ Θέματα, σελ 80 πρώτη ἔκδοση, Ἀθήνα 2004.

102. Ο.π., σελ 80 πρώτη ἔκδοση, Ἀθήνα 2004.

Μετά τὸν θάνατό του, ὁ ἀνιψιὸς τοῦ Γκὺ ντε λά Ρὸς γίνεται δούκας τῶν Ἀθηνῶν¹⁰³. Ὁ Γκὺ ντε λα Ρὸς (1287-1388), ἔφερε μεγάλη ἀνάπτυξη καὶ εὐημερία στὸ δουκάτο. Τὸ 1294, ὁ καταλανὸς χρονογράφος Ραμὸν Μοντανέρ, ἀναφέρει πὼς ἡ Σαλαμίνα δόθηκε ὡς προῖκα στὸν Βονηφάτιο ντε Βερόνα ἀπὸ τὸν Γκὺ ντε λά Ρὸς, δούκα τῶν Ἀθηνῶν, γιὰ νὰ παντρευτεῖ τὴν κόρη του¹⁰⁴. Ὁ γιὸς του Ἰωάννης ντε λά Ρὸς ἐμπόδισε τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγο νὰ ἀνακαταλάβει τὴν Στερεὰ Ἑλλάδα¹⁰⁵. Ὅταν ὅμως ὁ ἐξάδελφός του, Γκωτιέ Γ΄ ντε Μπριέν, ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία τὰ πράγματα ἄλλαξαν, διότι νικίθηκε ἀπὸ τοὺς Καταλανούς, οἱ ὁποῖοι πῆραν τὸν ἔλεγχο τοῦ δουκάτου.¹⁰⁶ Ὅλες αὐτές οἱ ἀνατροπές ἔφεραν μεγάλη σύγχυση καὶ φόβο στοὺς κατοίκους τῆς Σαλαμίνας, οἱ ὁποῖοι ἄρχισαν νὰ κτίζουν ἀμυντικὰ συστήματα, ὅπως βίγλες, (ἀμυντικὰ παρατηρητήρια), καὶ περιβόλους (Ζωοδόχος Πηγὴ, Κακὴ Βίγλα Σαλαμίνας).¹⁰⁷ Ἐπόμενη ἀλλαγὴ ἐξουσίας ἔχουμε μὲ τὴν κατάληψη τῆς Σαλαμίνας ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα μὲ ὀρμητήριο τὴν Μονεμβασία εἶχαν ἀνακαταλάβει ὅλα τὰ νησιὰ τοῦ ἀργοσαρωνικοῦ. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἄρεσε στοὺς Βενετοὺς ποὺ διαφέντευαν τὴν Εὐβοία, οἱ ὁποῖοι εἰσέβαλαν στὸ νησί καὶ τὸ λεηλάτησαν τὸ 1319 μ.Χ.¹⁰⁸ Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ γεγονὸς καὶ μολονότι οἱ βυζαντινοὶ κατάφεραν νὰ τὸ ἀνακαταλάβουν, τὸ νησί δὲν ἦταν ποτὲ τὸ ἴδιο, καθὼς ὁ πληθυσμὸς εἶχε ἀραιωθεῖ ὑπερβολικὰ καὶ ἡ οἰκονομία του ἦταν πλέον κατεστραμμένη. Γι αὐτὸ τὸν λόγο, ὄχι μόνο δὲν ἔχουμε ἀνέγερση ναῶν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀλλὰ πολὺ πιθανὸν νὰ καταστράφηκε καὶ τὸ ρωμαιοκαθολικὸ μοναστήρι ποὺ βρισκόταν στὴν περιοχὴ τῆς Παναγίας Φανερωμένης. Τέλος τὸ 1344 πλοῖα ἀπὸ τὴν Σαλαμίνα συμμετέχουν στὸν ἱερὸ πόλεμο ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων ἐναντίον τῶν Τούρκων τῆς Σμύρνης¹⁰⁹.

Διαδοχικά, ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Σαλαμίνα περνοῦν ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Ρογήρου ντε Φλόρ, τῆς ἑταιρείας τῶν Ναβαρραίων τὸ 1380 καὶ τέλος τοῦ Νέριο Ἀτζαγιόλι τὸ 1385. Ὁ Ἀτζαγιόλι ἔδωσε στοὺς ντόπιους τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκοῦν τὰ θρησκευτικὰ τους

103Ο.π., σελ 81 πρώτη Ἔκδοση, Ἀθήνα 2004.

104. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ 84-85, Ἐκδόσεις Ἰωλκός, Ἀθήνα 2003.

105. Δημήτρης Σ. Μπελέζος, *Ἡ λατινοκρατία στὴν Ἑλλάδα*, Ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ Ἱστορικὰ Θέματα, σελ 81 πρώτη Ἔκδοση, Ἀθήνα 2004.

106. Lock Peter, *Οἱ Φράγκοι στὸ Αἰγαῖο, 1204-1500*, μτφρ Γ. Κουσουνέλος, ἐκδόσεις ἐνάλιος, Ἀθήνα 1998 σελ 130 καὶ ἐξῆς.

107. Δημητρίου Ἰ. Πάλλα, «*Βροκή*», σελ 106 ὑπόσημ. 1.

108. Ο.π., σελ 130.

109. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ 86, Ἐκδόσεις Ἰωλκός, Ἀθήνα 2003.

καθήκοντα ἐλεύθερα προστατεύοντας τὴν Ὀρθοδοξία. Ὁ Νέριο Ἀτζαγιόλι ἐπιτρέπει τὴν ἐγκατάσταση Ὀρθόδοξου μητροπολίτη στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἐγκαταστάθηκε στὰ προπύλαια, τὰ ὁποῖα λειτούργησαν ὡς παλάτι¹¹⁰. Τὸ 1396 ὅμως ἡ Ἀθήνα πέφτει γιὰ πρώτη φορὰ στὰ χέρια τῶν Τούρκων, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ὁποιαδήποτε ἀνάπτυξη νὰ ἀνακοπεῖ ἀπότομα. Τὴν τελευταία περίοδο εὐημερίας ἐγκαινιάζει τὸ 1405 ὁ Ἀντόνιο Ἀτζαγιόλι, ὁ ὁποῖος ἐκμεταλλεόμενος τὴν ἀδυναμία τῶν Τούρκων μετὰ τὴν καταστροφή τους ἀπὸ τὸν στρατὸ τοῦ Ταμερλάνου στὴν μάχη τῆς Ἰγκυρας τὸ 1402 ἀνακαταλαμβάνει τὴν Ἀθήνα.¹¹¹ Ἔχουμε λοιπὸν ἀνέγερση μικρῶν ἐκκλησιῶν στὴν Σαλαμίνα, ὅπως ὁ Ἅγιος Γεώργιος στὴν περιοχὴ Γκίνανι καὶ ὁ Ἅγιος Νικόλαος στὰ Σελήνια. Τέλος ὁ Ἀντώνιος Ἀτζαγιόλι, ἐπέτρεψε τὴν ἐγκατάσταση ἀλβανόφωνων πληθυσμῶν στὶς ἔρημες περιοχὲς τῆς Ἀττικοβοιωτίας καὶ πέθανε ἄτεκνος τὸ 1435¹¹².

Στὶς 7 Ἀπριλίου 1437, λίγο πρὶν τὴν τουρκικὴ κατάκτηση, φθάνει στὴν Ἀθήνα ὁ Κυριάκος Ἀγκωνίτης. Στὰ χειρόγραφέα του ἀναφέρει γιὰ τὴν πόλη: « *Ἐδῶ εἶδα τὰ τεράστια τεῖχη, τὰ κατερειπωμένα, καὶ τὴν πόλη καὶ στοὺς ἀγροὺς ἀμύθητο πλοῦτο μαρμάρινων κτιρίων, ναῶν, σπιτιῶν καὶ κάθε λογῆς θαυμαστῆς τέχνης. Καὶ ὅλα αὐτὰ σὲ ἓναν ἀπέραντο ὄγκο συντριμμάτων. Τὸ πιὸ ἀξιοθαύμαστο μνημεῖο βρίσκεται στὴν ἀκρόπολη. Εἶναι ὁ μεγαλόπρεπος, ἀξιοθαύμαστος, μαρμαρένιος ναὸς τῆς Παλλάδος, τὸ θεϊκὸ ἔργο τοῦ Φειδία μὲ 58 περιλάμπρους κίονες. Εἶναι καταστόλιστος ἀπὸ τὰ εὐγενικότερα ἀνάγλυφα ποὺ σμίλεψε ποτὲ ἡ ὑψηλότερη τέχνη γλύπτη*»¹¹³

110. Δημήτρης Σ. Μπελέζος, *Ἡ λατινοκρατία στὴν Ἑλλάδα*, Ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ Ἱστορικὰ Θέματα, σελ 93 πρώτη Ἔκδοση, Ἀθήνα 2004.

111. Φερδινάνδος Γρηγορόβιος, *Ἀθήναις*, Τόμος Β΄ σελ. 267-271, ἐκδόσεις Ἐκάτη, Ἀθήνα 2001.

112. Δημήτρης Σ. Μπελέζος, *Ἡ λατινοκρατία στὴν Ἑλλάδα*, Ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ Ἱστορικὰ Θέματα, σελ 96 πρώτη Ἔκδοση, Ἀθήνα 2004.

113. Μεγάλοι περιηγητὲς τῆς Ἀθήνας, μουσεῖο τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν Βούρου Εὐταξία, σελ. 8, Ἀθήνα 2004.

2.5 Η Περίοδος τῆς τουρκοκρατίας.

Τὸ 1438 ὁ Μωάμεθ φθάνει πρώτη φορά στὴν Ἀθήνα¹¹⁴. Ἡ ὀριστικὴ τουρκικὴ κατάκτηση τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἀττικῆς γίνεται ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Ὁμάρ Πασᾶ τὸ 1456¹¹⁵, ἐνῶ δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1458, παραδίδεται καὶ ἡ ἀκρόπολις. Ἔτσι, ξεκινᾶει ὁ ὀθωμανικὸς ζυγὸς, ποὺ διήρκησε περίπου τέσσερις αἰῶνες¹¹⁶. Τὸ 1460 ἔχουμε τὴ δεύτερη ἔλευση τοῦ Πορθητῆ στὴν Ἀττικὴ ὁποῖος δίνει στὴν Σαλαμίνα προνόμια¹¹⁷. Τὸ προνομιακὸ καθεστῶς τῆς Σαλαμίνας ἀπάλλαξε τὸ νησί ἀπὸ τὴν παρουσία τουρκικῆς φρουρᾶς καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴ ναυτολόγηση. Ὡς ἀντάλλαγμα οἱ Σαλαμῖνιοι ἔκαναν ἐπισκευὲς στὰ πλοῖα τῶν Ὀθωμανῶν¹¹⁸.

Κατὰ τὴν τουρκοκρατία ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν μαζί μὲ τὴν δημογεροντία εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τοὺς Ὀρθόδοξους πληθυσμοὺς τῆς Ἀττικῆς. Ὅλες οἱ κατὰ τόπους ἀρχεῖς συναθροίζονταν γιὰ νὰ πάρουν ἀποφάσεις στὴν Γενικὴ συνέλευση τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ οἰκείου Μητροπολίτη¹¹⁹.

Ὄνόματα τῶν Μητροπολιτῶν τῆς Ἀθήνας τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας ποὺ ἔχουν σωθεῖ:

Ἰσίδωρος 1456, Νεόφυτος Α΄ 1498, Λαυρέντιος 1528, Κάλλιστος 1550, Σωφρόνιος Α΄ ὁ Ἀθηναῖος 1565, Νικάνος 1585, Θεοφάνης Α΄ ὁ Καρύκης 1593, Νεόφυτος Β΄ 1597, Σαμουήλ ὁ Ἀθηναῖος 1602, Ναθαναήλ 1602, Ἄνθιμος Β΄ 1606, Θεοφάνης Β΄ 1612, Σωφρόνιος Β΄ 1633, Δανιήλ 1636, Ἄνθιμος Γ΄ 1655, Ἰάκωβος 1676 Ἀναστάσιος Β΄ 1687.

Ὅπως ἀναφέρει στὶς σημειώσεις του ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς George Wheler ποὺ βρέθηκε στὴν Ἀττικὴ τὸ 1676, ὑπῆρχαν δύο οἰκισμοὶ στὴν Σαλαμίνα· ἓνας στὰ δυτικὰ τοῦ νησιοῦ ποὺ ὀνομαζόταν Κούλουρη μὲ 150 περίπου σπίτια καὶ 400 κατοίκους καὶ ἓνας στὸ ἀνατολικὸ τμήμα μὲ τὸ ὄνομα Ἀμπελάκια μὲ 30 περίπου σπίτια. Τὸ νησί μαζί

114 Δημήτρης Καμπόρογλου, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, σελ 33, Ἐκδ. Οἶκος Γεωργίου Παπαδημητρίου, Ἀθήνα.

115. Δημήτρης Σ. Μπελέζος, *Ἡ λατινοκρατία στὴν Ἑλλάδα*, Ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ Ἱστορικὰ Θέματα, σελ 97 πρώτη ἔκδοση, Ἀθήνα 2004.

116. Δ. Καμπόρογλου, *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων – Τουρκοκρατία, Περίοδος πρώτη, 1458-1687*, Ἐκδ. Οἶκος Γεωργίου Παπαδημητρίου, Ἀθήνα 1889.

117. Ὁ.π., σελ 37, Ἐκδ. Οἶκος Γεωργίου Παπαδημητρίου, Ἀθήνα 1889.

118. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ 87, Ἐκδόσεις Ἴωλικός, Ἀθήνα 2003.

119 Δημήτρης Καμπόρογλου, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, σελ 118, Ἐκδ. Οἶκος Γεωργίου Παπαδημητρίου, Ἀθήνα 1889.

μέ την Αίγινα και τόν Πόρο διοικούνταν από έναν βοεβόδα και ένα κατή, όμως τὰ νησιά αὐτὰ εἶχαν συμφωνήσει ἀπό κοινοῦ μέ τόν Καπουτάν Πασᾶ νά πληρώνουν 785 γρόσια ἐτησίως γιά νά εἶναι αὐτοδιοικούμενα. Τò πρόβλημα ὅμως ἦταν ἡ πειρατεία, καθὼς ὅπως ἀναφαίρει ὁ Wheeler στήν συνέχεια, τὸ νησι ἦταν στόχος πειρατῶν, οἱ ὁποῖοι μάλιστα τὸ 1654 κατέστρεψαν τὸ νησι καὶ συνέλαβαν 600 ἄνδρες οἱ ὁποῖοι ἔγιναν σκλάβοι στίς γαλέρες. Τέλος, ἀναφέρει ὅτι οἱ κάτοικοι πήγαιναν συχνά στήν Ἀθήνα γιά νά πουλήσουν τὰ ἀγροτικά τους προϊόντα.¹²⁰ Ἀναφορὰ γιά τὴν Ἀθήνα ἔχουμε καὶ τὸ 1674 ἀπό τόν Jacob Spon, ἐνῶ τὴν ἴδια χρονιά ὁ ζωγράφος Jacques Carrey ἀποτυπώνει τὴν ἄποψη τῆς Ἀθήνας ἀπό τόν Λυκαβηττὸ μέ ἀφορμὴ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Γάλλου προξένου στήν πόλη¹²¹. Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν Ὀρλοφικῶν, οἱ Σαλαμῖνιοι μέ ἀρχηγὸ τὸν Μητρομαρᾶ ξεσηκώνουν ὅλο τὸ Αἰγαῖο¹²². Τέλος κατὰ τὴν διάρκεια τῶν Ναπολεόντειων πολέμων τὸ 1807 στήν Ἄττική ὑπῆρχε κινητοποίηση ὀθωμανικῶν στρατευμάτων γιά τὴν ἀνακατάληψη τῆς Ὑδρας, ἡ ὁποία ἀνήκε ἐκείνη τὴν περίοδο στήν Ρωσία¹²³

2.6 Τὰ θρησκευτικὰ τοπωνύμια

Ἕνας ἄλλος τρόπος νά δοῦμε τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ χριστιανισμοῦ στήν Σαλαμίνα εἶναι μέσω τῶν θρησκευτικῶν τοπωνυμίων. Ὅπως σὲ πάρα πολλές περιοχὲς τοῦ κόσμου, ἔτσι καὶ ἐδῶ ὀλόκληρες περιοχὲς πῆραν τὸ ὄνομά τους ἀπό κάποιο ἅγιο ἢ ἁγία, ὁ ναὸς ἢ τὸ προσκύνημα τῶν ὁποίων κτίστηκε στήν περιοχή τους. Θὰ παραθέσουμε τὰ σημαντικότερα τοπωνύμια τοῦ νησιοῦ καὶ ὅσο γίνεται τὴν ἱστορία τοῦ ναοῦ, στὸν ὁποῖο ὀφείλουν τὸ ὄνομα τους.

120. Ἰδρυμα Αἰκατερίνης Λασκαρίδη TRAVELOQUER, *Μὲ τὸ βλέμμα τῶν περιηγητῶν*, A journey into Greece by George Wheeler Efq.

121 Μεγάλοι περιηγητὲς τῆς Ἀθήνας, μουσεῖο τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν Βούρου Εὐταξία, σελ. 9, Ἀθήνα 2004.

122. Θεοφανὸ Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ 92, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

123 Κωστής Ἀ. Βάρφης, *Βενετοτουρκικοὶ πόλεμοι στίς ἐλληνικὲς θάλασσες*, (1453-1821), σελ 105, Ἐκδόσεις ΙΡΙΣ, Ἀθήνα 1995.

Άγιος Γεώργιος. Ναός κτισμένος τὸν 12^ο αἰώνα ἐπὶ φραγκοκρατίας στὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ νησιοῦ. Ὁ ναὸς αὐτὸς ἔδωσε τὸ ὄνομά του σὲ ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ ποὺ ἔπεται τὴν ἐκκλησία καὶ συγκεκριμένα τὴν κοντινὴ παραλία, ὅπου μέχρι τὶς ἡμέρες μας ὀνομάζεται παραλία Ἁγίου Γεωργίου.¹²⁴

Άγιος Ἀθανάσιος. Ἐκκλησία στὴν περιοχὴ Αἰάντειο Σαλαμίνας, ἡ ὁποία ἔχει δώσει τὸ ὄνομά της σὲ ὅλη τὴν περιοχὴ. Μεσαιωνικῆς κατασκευῆς ἐπὶ φραγκοκρατίας στὰ ὅρια τῆς περιοχῆς ποὺ διοικοῦταν ἀπὸ τὴν φραγκικὴ οἰκογένεια τοῦ Περάν, ἡ ὁποία ἔδωσε τὸ ὄνομα Πέρανι στὴν περιοχὴ. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀποτελοῦσε τὸ σύνορο τοῦ τότε φέουδου.¹²⁵

Άγιος Γρηγόριος. Περιοχὴ στὴν βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ νησιοῦ μέσα στὰ ὅρια τῆς εὐρύτερης περιοχῆς ποὺ ὀνομάζεται Βασιλικά. Ὁ ναὸς κτίστηκε τὴν βυζαντινὴ περίοδο ἀπὸ τὸν τοπικὸ βυζαντινὸ ἄρχοντα στὸ πλαίσιο τοῦ θεσμοῦ τῆς πρόνοιας, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ὁ αὐτοκράτορας μοίραζε κτήματα σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας σὲ στρατιωτικοὺς ἄρχοντες τῆς ἐποχῆς γιὰ νὰ τὰ προστατεύουν καὶ νὰ μπορεῖ νὰ τοὺς χρησιμοποιεῖ σὲ περίπτωσι πολέμου. Λόγω τῆς χορηγίας τοῦ αὐτοκράτορα- βασιλιᾶ ἡ περιοχὴ ὀνομάστηκε Βασιλικά.¹²⁶

Άγιος Δημήτριος. Πρόκειται γιὰ ἐκκλησία στὴν περιοχὴ Αἰάντειο Σαλαμίνας ἡ ὁποία δὲν σώζεται. Δίνοντας τὸ ὄνομά της στὴν περιοχὴ, ὀδήγησε τὴν ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη στὴν ἀναζήτησι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τὰ εἰρηπία τοῦ ὁποίου καὶ βρέθησαν. Ὁ ναὸς θεωρεῖται ὅτι κτίστηκε τὸν 11^ο αἰώνα καὶ πιθανὸν νὰ καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Φράγκους μετὰ τὴν ἄλωση τοῦ 1204.¹²⁷

Άγιος Δημήτριος. Ἐνοριακὸς ναὸς στὴν περιοχὴ τῆς Κούλουρης (κέντρο Σαλαμίνας), ἀπὸ τὸν ὁποῖο πῆρε τὸ ὄνομά της καὶ ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ αὐτόν. Ὁ ναὸς οἰκοδομήθηκε τὸ 1806, ὅπως ἀναφέρει καὶ ἡ ἐπιγραφή στὴν εἴσοδό του, στὴν θέση προϋπάρχοντος ναοῦ. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ λίθινες πλάκες ποὺ φέρουν ἐπιγραφὲς καὶ ἀπεικο-

124. Δημήτριος Ἰ. Πάλλας, «Τὸ τρίκογχον ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὴν Σαλαμίνα», σελ 13 ἕως 25, ΕΕΒΣ 48 (1990-1993).

125. Γεώργιος Τσαμίλης «Ἐξωκλήσια καὶ μικροὶ ναοὶ τῆς νήσου Σαλαμίνας» ἀπὸ τὸ Βυζάντιο μέχρι σήμερα, σελ 157-159. Περιφερικὲς ἐκδόσεις, Ὀλόγραμμα α΄ ἔκδοσι, Σαλαμίνα 2010.

126. Δημήτριος Ἰ. Πάλλας, «Βροχή», σελ 112 ὑπόσημ. 8.

127. Δημήτριος Ἰ. Πάλλας, «Ἀνασκαφὴ ἐν Σαλαμῖνι», πρακτικὰ ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας σελ 21-26.

νίσεις του Αγίου Δημητρίου Ξφιππου. Ο ναός κτίστηκε από τον Γεώργιο Μάθεση και οι εργασίες τελείωσαν το 1824, όπως αναφέρει και επιγραφή εντός της εκκλησίας. Στο έσωτερικό του ναού βρίσκεται ο τάφος του Γεωργίου Καραϊσκάκη, καθώς μετά από εντολή του ίδιου ενταφιάστηκε σε αυτόν ο μεγάλος αγωνιστής του 1821, αφού προηγουμένως μεταφέρθηκε τραυματισμένος από το Φάληρο στην Σαλαμίνα.¹²⁸

Άγιος Ιωάννης. Ναός του 13^{ου} αιώνα στην περιοχή Αμπελάκια Σαλαμίνας από τον οποίο πήρε και το όνομά της ή συνοικία της περιοχής αυτής. Ο ναός αυτός χρησιμοποιούταν από τους κατοίκους για την τέλεση κηδειών, καθώς γύρω του βρισκόταν το κοιμητήριο της πόλεως των Αμπελακίων.¹²⁹

Άγια Μαρίνα. Εκκλησία στην περιοχή Κακή Βίγλα Σαλαμίνας. Ο ναός αυτός κτίστηκε τον μεσαίωνα, ενώ χρησίμευε και ως παρατηρητήριο στην εποχή δράσης των πειρατών λόγω της τοποθεσίας του.¹³⁰

Άγιος Μηνάς. Ένοριακός ναός στο κέντρο της Σαλαμίνας και μάλιστα πρόκειται για τον μητροπολιτικό ναό του νησιού.¹³¹ Ο ναός κτίστηκε στην θέση παλαιότερου ναού την εποχή του βασιλιά Όθωνα και φέρει όλες τις ιδιαιτερότητες της εποχής, καθώς η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από πλήρη άρνηση σε οτιδήποτε θύμιζε Βυζάντιο. Έτσι, στην εκκλησία έχουμε δυτικότερες άγιογραφίες που δεν έχουν ιδιαίτερη σχέση με τις βυζαντινές τοιχογραφίες, όπως αυτές καθιερώθηκαν μετά την εικονομαχία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ο μαρμάρινος επισκοπικός θρόνος, ο οποίος φέρει την υπογραφή του Ιωάννη Χαλεπᾶ, πατέρα του Γιανούλη Χαλεπᾶ.

Άγιος Νικόλαος Σεληνίων. Μικρός ναός από την εποχή της τουρκοκρατίας, από τον οποίο έλαβε την ονομασία της και η περιοχή γύρω από αυτόν. Σήμερα στην θέση του δεσπόζει μεγάλος ναός που κτίστηκε το 1956.¹³²

128. Αργύρης Πετρονάκης, «Ο Άγιος Δημήτριος της πόλης Σαλαμίνας», Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, σελ 1453-1850. Αθήνα 1979.

129. Δημήτριος Ί. Πάλλας, «Βροχή», σελ 132.

130. Α.Ι.Μ.Φ.Σ Έγγραφο ΠΓ7, 1776.

131. Δανιήλ Μαρία, Ζορμπᾶ Σοφία, Κακαβᾶς Γεώργιος, *ή εκκλησιαστική τέχνη στην Σαλαμίνα*, 1830-1940, Αθήνα 2009.

132. Α.Ι.Μ.Φ.Σ Έγγραφο Ζ13 του 1814..

Άγιος Νικόλαος Άμπελακίων. Ναός τοῦ 18^{ου} αἰώνα, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς κτίστηκε στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Σαλαμίνας, ποῦ βρισκόταν στὴν περιοχὴ αὐτή. Γιὰ τὴν κατασκευὴ του χρησιμοποιήθηκαν ἀρχαῖα δομικὰ ὑλικά, ὅπως μαρτυροῦν τὰ μάρμαρα μὲ ἀρχαῖες παραστάσεις καὶ ἡ ἐπιτύμβια στήλη τῶν κλασικῶν χρόνων ποῦ ὑπάρχει στὸν χῶρο αὐτό.¹³³

Άγιος Πέτρος. Ναός τοῦ 13^{ου} αἰώνα. Καὶ αὐτὸς κτίστηκε μὲ πρῶτες ὕλες τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα τῆς πόλης τῆς Σαλαμίνας. Πρὸς ἀπόδειξη αὐτοῦ ἔχουμε τοὺς κίονες ποῦ ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ ἐκείνη.¹³⁴

Ζωοδόχος Πηγή. Περιοχὴ ποῦ κατοικοῦταν ἀπὸ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Πιθανὸν νὰ δημιουργήθηκε ὁ οἰκισμὸς αὐτὸς ὅταν οἱ κάτοικοι ἐγκατέλειψαν τὰ παράλια γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τοὺς πειρατές. Μία ἄλλη εἰκασία εἶναι αὐτὴ τῆς μετεγκατάστασης στὴν ἐνδοχώρα μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Σαλαμίνας ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Σύλλα, ὅπως προαναφέρθηκε. Ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἔχει φέρει στὸ φῶς κιονόκρανα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποῦ μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξη δύο ναῶν στὴν περιοχὴ.¹³⁵

Προφήτης Ἡλίας. Βουνὸ ποῦ δεσπόζει πάνω ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Σαλαμίνας καὶ ἔχει δώσει τὸ ὄνομά του σὲ ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ. Ὁ πρῶτος ναὸς χτίστηκε στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας καὶ πιθανὸν νὰ καταστράφηκε ἀπὸ σεισμό, ἐνῶ ξανακτίστηκε τὸν 20^ο αἰώνα ἀπὸ τὴν Δήμητρα Κούκη, ἡ ὁποία εἶχε δεῖ στὸ ὄνειρό της τὸν προφήτη νὰ τῆς ὑποδεικνύει νὰ ἀνακατασκευάσει τὸν ναό.¹³⁶

133. Σ.Ε.Μ.Ζ. Ἔγγραφο Ζ5 τοῦ 1831.

134. Σ.Ε.Μ.Ζ. Ἔγγραφο Ζ9 τοῦ 1830.

135. Σ.Ε.Μ.Ζ. Ἔγγραφο ΠΔ24 τοῦ 1734.

136. Σ.Ε.Μ.Ζ. Ἔγγραφο ΟΜ2 τοῦ 1830.

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

*Ἡ ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Φανερωμένης. Ἡ ἱστορικὴ πορεία, ὁ βίος τοῦ κτήτορά της Ὁσίου
Λαυρεντίου καὶ ἡ προσφορά της στὴν εὐρύτερη περιοχή.*

3.1 Ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος ὁ Μεγαρεὺς

Ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος, κατὰ κόσμο Λάμπρος Κανέλλος, γεννήθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 17^{ου} αἰώνα.¹³⁷ Τὰ Μέγαρα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τῆς Τουρκοκρατίας ἦταν ἓνα μικρὸ χωριὸ καὶ ἡ οἰκογένειά του ἦταν ἀρκετὰ φτωγὴ. Ἦταν ὅμως ἐργατικὸς ἀσκῶντας ἀγροτικὰ ἐπαγγέλματα καθὼς καὶ ἐκεῖνο τοῦ οἰκοδόμου. Γονεῖς του ἦταν ὁ Δημήτριος καὶ ἡ Κυριακὴ Κανέλλου¹³⁸, ἐνῶ ἦταν ἔγγαμος μὲ τὴν Βασιλικὴ Κανέλου καὶ εἶχε δύο γιούς, τὸν Δημήτρη καὶ τὸν Ἰωάννη¹³⁹. Ἐνα βράδυ, ἐνῶ ἦταν στὴν περιοχὴ τῆς Κινέττας, εἶδε στὸν ὕπνο του τὴν Θεοτόκο, ἡ ὁποία τοῦ εἶπε νὰ πάει νὰ βρεῖ τὴν εἰκόνα της, ποὺ ἦταν θαμμένη στὰ ἐρείπια παλαιότερου μοναστηριοῦ στὴν Σαλαμίνα¹⁴⁰. Τρεῖς φορές εἶδε τὸ ἴδιο ὄραμα μέχρι νὰ πάρει τὴν ἀπόφαση νὰ κάνει ὅσα τοῦ εἶπε ἡ Θεοτόκος. Ὅταν ἔφθασε στὸ στενὸ πέρασμα, τὸ ὁποῖο σήμερα ὀνομάζεται Νέα Πέραμος, μὲ θαυμαστὸ τρόπο πέρασε τὴν φουρτουνιασμένη θάλασσα ρίχνοντας στὸ νερὸ τὴν κάπα του, ἡ ὁποία μὲ τὴν πίστη του καὶ τὴν βοήθεια τῆς Παναγίας ἔγινε στέρεα σὰν σχεδιά¹⁴¹. Στὰ ἐρείπια τοῦ μοναστηριοῦ ποὺ ἐόρταζε στὴν Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος, βρῆκε τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Φανερωμένης, ὅπως ὀνομάστηκε, ἐπειδὴ φανερώθηκε σὲ ἐκεῖνον.¹⁴² Στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ἔκτισε τὴν μονή, ἡ ὁποία ἐορτάζει τὴν 23^η Αὐγούστου, δηλαδὴ τὴν ἡμέρα ἀποδόσεως τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ὁ ἴδιος ἔγινε μοναχὸς μὲ τὸ ὄνομα Λαυρέντιος, κάτι ποὺ κατάφερε νὰ μεταφέρει σὲ ὀλόκληρη τὴν οἰκογένειά του, ὅπως στὸν γιό του Ἰωάννη, μετέπειτα μοναχὸς Ἰωακείμ, καὶ τὴν σύζυγό του Βασιλικὴ, μετέπειτα μοναχὴ Βασιανή. Κοιμήθηκε ὀσιακὰ τὴν 9^η Μαρτίου τοῦ 1707 τὴν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα μαρτύρων, γι' αὐτὸ καὶ ἡ μνήμη του ὀρίστηκε νὰ

137. Σύμφωνα μὲ κάποιον ἀπόγονό του περὶ τὸ 1627.

138. Ἐπισκόπου Θεοφίλου Κανάβου μητροπολίτου Γορτύνης καὶ Μεγαλοπόλεως, «*Κτίσε μου τὴν Ἐκκλησία*», σελ 18, ἐκδόσεις ιερὰς μονῆς Φανερωμένης σαλαμίνας, Αθήνα.

139. Ὁ.π. σελ 28, ἐκδόσεις ιερὰς μονῆς Φανερωμένης σαλαμίνας, Αθήνα.

140. Ὁ.π. σελ 43, ἐκδόσεις ιερὰς μονῆς Φανερωμένης σαλαμίνας, Αθήνα.

141. Ὁ.π. σελ 48-56, ἐκδόσεις ιερὰς μονῆς Φανερωμένης σαλαμίνας, Αθήνα.

142. Εὐγενία Σοφρᾶ-Μάθεση, *Λαυρέντιος ὁ Μεγαρεὺς καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Ἐκδόσεις ΕΥΕΡΓΕΤΙΣ.

έορτάζεται την 7^η Μαρτίου κάθε έτους¹⁴³. Το τροπάριο του Αγίου Λαυρεντίου είχε γραφτεί από τον Μητροπολίτη Νεόφυτο Μεταξά το 1882¹⁴⁴.

3.2 Το Θαῦμα του Αγίου και ὁ ναός στην Σαλαμίνα

Ὁ ἐπιβλητικὸς ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ Αγίου Λαυρεντίου στὴν Σαλαμίνα κτίστηκε στὸ μέρος ὅπου ἐπιτελέστηκε ἓνα θαῦμα τοῦ Αγίου. Στις 10 Μαΐου 1896 κλάπηκε ἡ τίμια κἀρα τοῦ Αγίου ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Φανερωμένης, ὅπου βρίσκεται ἔως καὶ σήμερα. Οἱ ἱερόσυλοι μετέφεραν τὴν λειψανοθήκη μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Σαλαμίνας, ἡ ὁποία τότε ὀνομαζόταν Κούλουρη, καὶ σὲ ἓνα λόφο λίγο πρὶν τὸ λιμάνι. Ἐκεῖ προσπάθησαν νὰ ἀποσπάσουν τὸ ἀσημένιο κάλυμμα χτυπῶντας τὸ μὲ μία πέτρα. Χωρὶς ὅμως ἐκεῖνοι νὰ τὸ καταλαβαίνουν, κάθε φορὰ πὸν χτυποῦσαν τὴν Ἁγία Κἀρα, γινόταν βροντὴ ἡ ὁποία ἀκουγόταν σὲ ὀλόκληρη τὴν πόλη. Οἱ ντόπιοι ἔτρεξαν νὰ δοῦν τί συμβαίνει καὶ οἱ ληστὲς τράπηκαν σὲ φυγὴ ἀφήνοντας πίσω τὴν λειψανοθήκη μὲ τὴν τίμια κἀρα τοῦ Ὁσίου. Στὸ μέρος ὅπου βρέθηκε, ἔκτισαν τὸν πρῶτο ναὸ πρὸς τιμὴ τοῦ Ὁσίου.¹⁴⁵ Κάθε χρόνο τιμᾶται ἡ κοίμηση τοῦ Αγίου τὴν 7^η Μαρτίου, ἀλλὰ καὶ τὸ θαῦμα τῆς Ἁγίας Κἀρας τὴν 10^η Μαΐου, ὅποτε πραγματοποιεῖται καὶ λιτάνευση τῆς τιμίας κἀρας τοῦ Ὁσίου.

3.3 Ἡ ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Φανερωμένης

Τὸ ἱστορικὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας Φανερωμένης, ἐντοπίζεται στὰ βορειοδυτικὰ τῆς Σαλαμίνας σὲ παραθαλάσσια περιοχὴ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Μεγάρων. Εἶναι πρὸς τιμὴ τῆς Θεοτόκου καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ περισσότερα μοναστήρια καὶ ἐκκλησίες, δὲν ἑορτάζει τὴν ἡμέρα τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15^η Αὐγούστου), ἀλλὰ τὴν ἡμέρα πὸν ἀποδίδεται ἡ ἑορτὴ, δηλαδὴ τὴν 23^η Αὐγούστου. Ἀπὸ τὴν στιγμὴ τῆς ἰδρύσεώς της μέχρι καὶ σήμερα, ἐμφανίζεται στὰ σωζόμενα χειρόγραφα πὸν ὑπάρχουν στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς μὲ διάφορα ὀνόματα μεταξὺ τῶν ὁποίων: «ἱερὰ μονὴ τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης

143. Ἐορτολόγιον Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἱστοσελίδα <http://www.apostoliki-diakonia.gr/g>

144 Δημήτρης Καμπούρογλου, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, σελ 263, Ἐκδ. Οἶκος Γεωργίου Παπαδημητρίου, Ἀθήνα.

145. Ἐφημερίδα «ΣΑΛΑΜΙΝΑ», τεῦχος 210-Μαρτίου 1976.

ἡμῶν Θεοτόκου κεκοιμημένη ἐν τῇ νῆσῳ Σαλαμῖνι, μονὴ τῆς Φανερωμένης τῆς Κούλουρης, Θεία καὶ σεβάσμια μονὴ τῆς Νεοφανερωμένης, ἱερὸν μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ἐπιλεγόμενον νεοφανείσης, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου Πεφανερωμένης» κ.ἄ.¹⁴⁶

Τόσο τὸ μοναστήρι, ὅσο καὶ ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος ὁ ἰδρυτὴς τοῦ μοναστηριοῦ καὶ προστάτης τῆς Σαλαμίνας, τιμοῦνται ἰδιαίτερος ἀπὸ τοὺς κατοίκους. Τὸ πανηγύρι τῆς Φανερωμένης εἶναι τὸ σημαντικότερο στὸ νησί μὲ ἀπήχησι καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ τοπικὰ ὄρια. Σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχεῖα τῆς ἱερᾶς Μητρόπολης Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος, τὸ πανηγύρι τῆς μονῆς ὑπάρχει ἀπὸ τὸ 1851. Ἡ πρώτη ἱστορικὴ καταγραφή γεγονότων περὶ τῆς μονῆς, γίνεται ἀπὸ τὸν λαογράφο Νικόλαο Ι. Σαλτάρη, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπὸ τὴν Σαλαμίνα Γενικά, οἱ πηγές εἶναι ἐλάχιστες καὶ μόνο ἂν καταφύγει κάποιος στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς μπορεῖ νὰ γράψει μὲ ἀκρίβεια γι αὐτήν. Ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ μονὴ κτίστηκε σύμφωνα μὲ τὴν παράδοσι τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17^{ου} αἰῶνα ἀπὸ ἕνα κάτοικο τῶν Μεγάρων, οἰκοδόμο στὸ ἐπάγγελμα, τὸν Λάμπρο Κανέλλο¹⁴⁷. Ὁ εὐσεβὴς αὐτὸς ἄνθρωπος εἶδε τρεῖς φορές στὸν ὕπνο του τὴν Παναγία νὰ τοῦ λέει νὰ περάσει στὴν ἀντίπερα ὄχθη, στὸ νησί τῆς Κούλουρης καὶ νὰ βρεῖ τὴν εἰκόνα Της. Πέρασε τὴν θάλασσα μὲ θαυμαστὸ τρόπο, ρίχνοντας τὴν κάπα του στὸ νερὸ καὶ χωρὶς νὰ βυθιστεῖ πέρασε ἀπέναντι καὶ ἐκεῖ στὰ ἐρείπια ἐνὸς παλαιότερου μοναστηριοῦ το ὁποῖο χτίστηκε πάνω στὰ ἐρείπια ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς¹⁴⁸, βρῆκε τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, ἔργο τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ καὶ ἀφιέρωσε τὴν ζωὴ του στὸ νὰ κτίσει τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας. Τὸ δεύτερο θαῦμα ποὺ συντελέστηκε μετὰ τὴν φανέρωσι τῆς ἱερᾶς εἰκόνας τῆς Παναγίας κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸν ὄσιο, ἦταν ὅτι ἐνῶ ἔσκαβε ἡ αἰχμὴ τῆς ἀξίνης του χτύπησε τὴν εἰκόνα καὶ ἀκούστηκε μία φωνὴ νὰ λέει «μὲ χτύπησες Λαυρέντιε». Ἦταν ἡ φωνὴ τῆς Παναγίας. Αὐτὸ χαρακτηρίστηκε καὶ ὡς προοικονομία γιὰ τὴν μετέπειτα πορεία του, καθὼς ἀκόμα δὲν εἶχε λάβει τὸ μοναχικὸ σχῆμα καὶ ὀνομαζόταν Λάμπρος.

146. Γεώργιος Α. Στογιόγλου, «Περὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι Ι. Μονῆς Φανερωμένης ἀνέκδοτα σιγίλλια καὶ λοιπὰ περὶ αὐτῆς ἔγγραφα», σελ 11-12, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν χαριστήριον τόμο Θεολογικόν Συμπόσιον, Θεσσαλονίκη 1967.

147. Εὐγενία Σοφρᾶ-Μάθησι, *Λαυρέντιος ὁ Μεγαρεὺς καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Φανερωμένης Σαλαμίνας*, σελ 115, Ἐκδόσεις ΕΥΕΡΓΕΤΙΣ, Αθήνα

148 Εἰρήνη Δ. Ροκίδη, *Ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Β' Ἔκδοσι, Ἴωλλκός, σελ 10, Αθήνα 1995.

Μετά την λήψη τοῦ μοναχικοῦ σχήματος, ὁ Ὅσιος Λαυρέντιος, θέλησε νὰ ἀνακτήσει τὴν περιουσία που διέθετε ἢ προηγούμενη μονὴ πρὶν τὴν καταστροφή της¹⁴⁹. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀνάμεσα στὰ κτίσματα ποὺ ὁ Ὅσιος ἀνέκτησε γιὰ λογαριασμό τῆς μονῆς ἦταν καὶ ἓνα στὴν περιοχή Μεγάλο Πεῦκο. Αὐτὸ τὸ εἶχε στὴν κατοχὴ του ἓνας πλούσιος Τοῦρκος ἄρχοντας, ὁ ὁποῖος δὲν ἤθελε νὰ τὸ παραδώσει.¹⁵⁰ Τελικά, τὸ κτῆμα ἤλθε στὴν κατοχὴ τῆς μονῆς μὲ θαυμαστὸ τρόπο. Ἡ σύζυγος τοῦ ἄρχοντα ἀρρώστησε βαριά καὶ κανένας γιατρὸς δὲν μποροῦσε νὰ τὴν θεραπεύσει. Τότε κάλεσαν τὸν Ἅγιο Λαυρέντιο καὶ ἐκεῖνος μὲ προσευχὴ τὴν θεράπευσε. Μετὰ ἀπὸ αὐτό, ὁ σύζυγός της παραχώρησε στὸν Ἅγιο τὸ κτῆμα τῆς μονῆς.

Στὸ ἀρχεῖο τοῦ μοναστηριοῦ, ὑπάρχουν ἔγγραφα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἀγοραπωλησία, τὴν ἐκμίσθωση καὶ τὴν παραχώρηση γεῶν καὶ ἄλλων περιουσιακῶν στοιχείων πρὸς τὴν μονή. Ἀνάμεσα στὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἶναι καὶ τρία ποὺ ἀφοροῦν δύο Ὀθωμανὲς γυναῖκες, οἱ ὁποῖες μάλιστα εἶχαν καὶ διαμάχη μὲ τὸ μοναστήρι, διότι ἤθελαν ἀνακτήσουν αὐτὰ ποὺ εἶχαν παραδώσει. Τὸ θέμα αὐτὸ εἶχε πάρει μεγάλη ἔκταση, καθὼς ἢ μία ἐξ αὐτῶν, ἡ ὀνομαζόμενη Ρουκιγιὲ Χανούμ, ἦταν σύζυγος ὑψηλοῦ Τοῦρκου ἀξιωματοῦχοῦ. Τελικά, γιὰ νὰ ἐπιλυθεῖ τὸ πρόβλημα χρειάστηκε ἡ ἔκδοση φερμανιοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν σουλτάνο Μουσταφᾶ Β΄. Μὲ τὸ φερμάνι αὐτὸ ὁ σουλτάνος διατάζει τὸν καδὴ τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἐλέγξει καὶ νὰ ἐπιλύσει τὸ θέμα.¹⁵¹ Ἄλλα δύο φερμάνια ἐκδόθηκαν γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς δευτέρας γυναίκας, τῆς Χαδιτζὲ Χαρούνα, τὸ ἓνα ἀπὸ τὸν Σουλτάνο Μουσταφᾶ Β΄ καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸν διάδοχό του Ἀχμέτ Γ΄ γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν ζητημάτων μὲ τὴν μονή. Τελικῶς, τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα παρέμειναν στὴν κατοχὴ τῆς μονῆς.¹⁵²

Ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ἡ ἱερὰ μονὴ Παναγίας Φανερωμένης ἀνεγέρθηκε πάνω στὰ εἱρεῖπια παλαιότερου μοναστηριοῦ¹⁵³, πιθανότατα ρωμαιοκαθολικοῦ, τῆς ἐποχῆς τῆς φραγκοκρατίας, τὸ ὁποῖο εἶχε μὲ τὴν σειρά του κτιστεῖ πάνω στὰ εἱρεῖπια ἐνὸς ἀρχαίου

149 Επισκόπου Θεοφίλου Κανάβου μητροπολίτου Γορτύνης καὶ Μεγαλοπόλεως, «*Κτίσε μου τὴν Ἐκκλησία*», σελ 83, ἐκδόσεις ἱεράς μονῆς Φανερωμένης σαλαμίνας, Αθήνα

150. Εὐγενία Σοφρᾶ-Μάθεση, *Λαυρέντιος ὁ Μεγαρεὺς καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Φανερωμένης Σαλαμίνας*, σελ 83, Ἐκδόσεις ΕΥΕΡΓΕΤΙΚ, Αθήνα.

151. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-Ο.Ε. Ἀριθμ. 12.

152. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-Ο.Ε. Σκευοφυλάκιο ἀριθμ. 5.

153 Μαργαρίτα Γ. Δημητριάδου, *Ἱερὰ μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας*, ιστορικὴ διαδρομὴ, σελ 5, copyright 2016. Αθήνα.

είδωλολατρικού ναού¹⁵⁴. Αυτό μαρτυρείται από το ίδιο το κτίριο, καθώς πολλά κομμάτια των έρειπίων έχουν χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό στο μοναστήρι. Μαρμάρινες επιγραφές, κίονες, κομμάτια αρχαίων μαρμάρων κ.ά. βρίσκονται στον περίβολο και το κυρίως μέρος του ναού και προέρχονται από τον αρχαίο οικισμό της Σαλαμίνας και της Έλευσίνας.¹⁵⁵ Η πρακτική αυτή μπορεί σήμερα να φαντάζει πέραν κάθε λογικής και αρχαιολογικής ευθύνης, όμως ήταν ιδιαίτερος διαδεδομένη και συνήθης την εποχή εκείνη αλλά και πριν από αυτή, κατά της διάρκεια του Μεσαίωνα. Λόγω έλλειψης πρώτων υλών αξιοποιούσαν οτιδήποτε δεν τους χρησίμευε, όπως για παράδειγμα έρειπια αρχαίων παγανιστικών ναών, για την ανοικοδόμηση εκκλησιών και κατοικιών. Με αυτό τον τρόπο όμως έχουν διασωθεί, έστω και σε μικρό βαθμό, κάτι που δεν θα συνέβαινε σε άλλη περίπτωση, καθώς δεν υπήρχε ή έννοια του διατηρητέου μέχρι τον 19^ο αιώνα και ό,τι δεν επαναχρησιμοποιούταν καταστρεφόταν από την φθορά του χρόνου. Ο ρυθμός του καθολικού είναι βασιλική τρίκλιτη, με έναν κεντρικό τρούλο και τέσσερις ακόμα μικρότερους τρούλους, οι όποιοι όμως είναι άθεατοι από την έσωτερική πλευρά. Θεωρείται ότι χρησίμευαν ως άσκητήρια, μικροί ναΐσκοι ή και σαν πολεμίστρες¹⁵⁶.

3.4 Οί Απανταχοῦσες

Το αρχείο της Μονής παρουσιάζει πληθώρα έγγραφων, τα όποια ονομάζονται άπανταχοῦσες. Αυτά είναι έγγραφα που άποδεικνύουν δωρεές κυρίως χρημάτων που γίνονταν την εποχή εκείνη και είναι πολύ σημαντική πηγή πληροφοριών. Αναφέρουν την ακριβή ήμερομηνία ίδρύσεως της μονής, πότε ολοκληρώθηκε ή άνέγερση του κυρίως ναού και πότε ξεκίνησε και ολοκληρώθηκε ή άγιογράφηση του. Επίσης, σε αυτές καταγράφεται ή έλευση του Όσίου Λαυρεντίου στην Σαλαμίνα για την άνέγερση του μοναστηριού στις

154 Γρηγόριος Α. Πουλημένος, Δελτίον της Χριστιανική Αρχαιολογικής Εταιρείας, σελ 131, περίοδος Δ' τόμος Κ.Η', Αθήνα 2007.

155. Εύγενία Σοφρά-Μάθεση, *Λαυρέντιος ό Μεγαρεὺς και τὸ μοναστήρι τῆς Φανερωμένης Σαλαμίνας*, σελ 71-72, Έκδόσεις ΕΥΕΡΓΕΤΙΣ, Αθήνα

156. Ειρήνη Δ. Ροκίδη, *Η Μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Β' Έκδοση, σελ 13-14, Ίωλκός, Αθήνα 1995.

17 Μαΐου 1670 καὶ ἡ κοίμησή του στὶς 9 Μαρτίου 1707. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα μίας ἀπὸ αὐτὲς εἶναι τὸ ἀκόλουθο¹⁵⁷:

«Οἱ ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης εὕρισκόμενοι εὐσεβεῖς καὶ Ὀρθοδοξοὶ Χριστιανοί, ὅσοι τε τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ ὅσοι λαϊκοὶ κατὰ Βαθμὸν δέ πανιερώτατοι καὶ λογιώτατοι μητροπολίται καὶ ἀρχιεπίσκοποι Θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι καὶ αἰδεσιμώτατοι οἰκονόμοι καὶ πρωτοσύγκελοι, Πανοσιώτατοι καθηγούμενοι τῶν ἱερῶν μοναστηριῶν, εὐλαβέστατοι Ἱερεῖς, ὀσιώτατοι ἱερομόναχοι, πνευματικοὶ πατέρες, ἱεροδιάκονοι καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, ἐντιμώτατοι κληρικοί, ἐγγενέστατοι ἄρχοντες, χρησιμώτατοι πραγματευταί, θεοκυβέρνητοι καραβοκύριοι καὶ ναῦται, τεχνῖται καὶ μαγίστορες πάντων τῶν ρουφετιῶν, καὶ ἀπαξαπλῶς οἱ λοιποὶ πάντες χριστιανοί, χαίροιτε ἐν Κυρίῳ καὶ ὑγιαίνοιτε. Τὴν ὀφειλομένην καὶ προσήκουσαν μετάνοιαν καὶ προσκύνησιν ἀπονέμουν ἐνὶ ἐκάστῳ ἡμεῖς οἱ μισοὶ καὶ εὐτελεῖς ὑμῶν εὐχεται, ἱερομόναχοι καὶ μοναχοί, οἱ κατοικοῦντες ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς κειμένης ἐν τῇ νήσῳ Σαλαμῖνι, ἡγουν Κούλουρη, ἣτις ἀγία μονὴ θαυμασίως καὶ παραδοξοτρόπως ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων, οὔσα πρότερον ναὸς παμπάλαιος καὶ διεφθαρμένος. Ἡ γὰρ πολιώνυμος καὶ πολυῦμητος δέσποινα πρὸ ὀλίγων χρόνων ἐφάνη καθ' ὕπνου Λαυρεντίῳ τῷ μοναχῷ, ἔτι ἐν γῆ διατρίβοντι καὶ ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ ἐνασκουμένῳ μέχρι τοῦδε, κοσμικῶ ὄντι τότε καὶ ὑπὸ ζυγὸν ὑπανδρείας, μετὰ γυναικὸς δηλαδὴ καὶ τέκνων πολλῶν, εὐλαβεῖ δὲ εἰς τὰ θεῖα καὶ μέγιστα καὶ θεοσεβεῖ. τούτῳ δὴ τῷ διαληφθέντι Λαυρεντίῳ, ἐνεφανίσθη ἡ πανάμωμος Δέσποινα, ὡς ἔφημεν, καθ' ὕπνου, οὐ μόνον μίαν, ἀλλὰ τρεῖς δεικνύουσα αὐτῷ ἀριδιηγότατα τὰ τε ὀροθέσια τῆς αὐτῆς μονῆς, χωράφια, Ἀμπελῶνας, κολῶνας, κιόνια καθεξῆς τὰ ἄλλα πάντα, ἅτινα ὑπῆρχον κατορυγμένα ἐν τῇ γῆ καὶ ἀφανῆ, μηδεὶς τῶν ἐν τῇ νήσῳ Κούλουρη κατοικούντων γινώσκων αὐτὰ τὸ παράπαν, μόνη δὲ ἡ ταῦτα ὁμολογήσασα τῷ ῥηθέντι αὐτῆς λάτρει καὶ ὑπουργῷ Λαυρεντίῳ, καὶ οἷον εἰπεῖν δακτυλοδεικτὶ αὐτῷ ταῦτα δείξασα, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ τὸ πανσεβάσμιον αὐτῆς καὶ Θεομητορικὸν χαρακτῆρα, ἣτοι τὴν ἀγίαν αὐτῆς καὶ θαυματόβρυτον εἰκόνα πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτῷ τούτῳ τῷ Λαυρεντίῳ δέδειχε κατορυγμένην καὶ αὐτὴ οὔσα (ὡ θαύματος καινοτάτου!) χρόνοις ἀσημάντοις καὶ ἀορίστοις· ἅπερ πάντα κειμήλια καὶ κτήματα ἐκ τοῦ ὕπνου ἐγερθεὶς ὁ πορευθεὶς Λαυρέντιος καὶ τοὺς τόπους ἀνερευνήσας, οὗς αὐτῷ ἐσημειώσατο ἡ παναγνος δέσποινα, εὔρε πάντα (ὡ τερα-

157. Βελτανισιὰν Παναγιώτης Ἰωάννης, *Ἡ ταυτότητα τῆς Σαλαμίνας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰῶνα ἕως καὶ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα*, διδακτορικὴ διατριβή, σελ 152-155, Ἀθήνα 2018.

τουργήματος φρικτού!) σφά τε και όλόκληρα. Ὅθεν τὰ πάντα καταλιπὼν και γενόμενος μοναχός, ἤρξατο ἐκ τῶν αὐτοῦ χρημάτων τε και κτημάτων, συμβουθοῦσης και τῆς ἐλεημοσύνης τῶν χριστιανῶν, οἰκοδομησαι θεῖον οἶκον εἰς ὄνομα τῆς αὐτῷ ὀραθείσης ὑπεραγίας Θεοτόκου, ὃν και τελειώσας ἔθετο ἐν αὐτῷ τὴν ἐκ γῆς ἀναδοθεῖσαν Θεῖαν εἰκόνα ἣτις θαύματα ἐκτελεῖ ἄπειρα καθ' ἐκάστην πρὸς τοὺς μετὰ πίστεως προσερχομένους τῇ σκέπῃ αὐτῆς εὐσεβεῖς Χριστιανούς, ἐξ ὧν τινες εὐλαβεῖς ζυγῶν θεῶν κινηθέντες και ἐνθερμανθέντες τῷ πόθῳ τῆς Θεομήτορος ἀπεταζαντο τῷ κόσμῳ και γεγόνασι μοναχοί, ὑποταγέντες τῷ Χριστῷ ἐκείνῳ ἀνδρὶ και θεοφιλεῖ Λαυρεντίῳ, ὅστις πρὸς τὴν τοῦτο ὑποδοχὴν και διαμονὴν δεῖν ἔγνω οἰκοδομησαι και ἱκανὰ κελλία και ὅσα χρεῖα τοῖς μονάζουσι και τοῖς προστρέχουσι Χριστιανοῖς χάριν εὐλαβείας και προσκυνήσεως. Δι' ἃ δὴ πάντα και προσέτι διὰ τὴν θεῖου και περικαλλοῦς ναοῦ ζωγραφίαν στενοχωρηθεῖς ἠναγκάσθημεν ἡμεῖς οἱ εὐτελεῖς μοναχοί, οἱ ἐν αὐτῇ τῇ ἀγίᾳ μονῇ ἡρετισάμενοι κατοικῆσαι τε και μονᾶσαι, και αὐτῷ τῷ ἀγίῳ γέροντι Λαυρεντίῳ ὑποταγῆναι, προσδραμεῖν εἰς τὰ φιλανθρωπικὰ σπλάχνα ὑμῶν τῶν εὐσεβῶν και φιλεημόνων Χριστιανῶν χάριν ἐλέους και βοηθείας. και δὴ στέλλομεν τοὺς ἐν Χριστῷ ἡμετέρους ἀδελφούς, τοῦ ὀσιωτάτου και αἰδεσιμωτάτου ἐν ἱερομονάχοις και πνευματικοῖς κύριον παπα Κυπριανὸν σὺν τῇ αὐτῷ συνοδίᾳ. Διὸ δεόμεθα ὑμῶν ὡς εὐσεβεῖς και Ὁρθόδοξοι χριστιανοί, δέξασθε αὐτοὺς ἐν σπλάχνοις και οἰκτιρμοῖς και συνδράμετε και βοηθήσατε αὐτοῖς λόγῳ τε και ἔργῳ και τὴν κατὰ δύναμιν ἐλεημοσύνην ἐπιδοτε αὐτοῖς ὅ,τι νεύσει ὁ Κύριος εἰς τὴν ἐκάστου καρδίαν «μὴ ἐκ λύπης τινὸς ἢ ἀνάγκης ἰλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ θεὸς» (Παύλου φωνή), και γραφθῆτε εἰς τοῦτο τὸ νεοφανὲς και νεόδητον μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ὁ μὲν πρόθεσιν, ὁ δὲ σαραντάριον, ὁ δὲ ἀδελφᾶτον, και ἄλλος ἄλλο τι πρὸς καλλωπισμὸν και ζωγραφίαν τοῦ θεῖου ναοῦ και ἀπαρτισμὸν και βελτίωσιν τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων τῆς μονῆς και χρειωδῶν ἀποτελεσμάτων, ἵνα γένησθε νέοι κτήτορες ταύτης τῆς ἀγίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου και συμπληρωταὶ τὸ θεῖον ἔργον αὐτοῦ· οὕτω πονήσατε θεοσεβέστατον σύνταγμα και μὴ ἐκπέσωμεν τῶν ἐλπίδων, ἵνα και παρ' ἡμῶν ἔχητε τὸ μνημόσυνον ἀκατάπαυστον και ἄληκτον ἐν ταῖς ἱεροτελεταῖς και τὴν ἀδάπανον εὐχαριστίαν, και παρὰ τῆς πανυπεράγνου Θεοτόκου ἀπολαύσητε πολλῶν και μεγίστων δωρεῶν και χαρίτων, και τῆς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ δεινῶν προφυλακῆς τε και ἀπαλλαγῆς και τῆς παρ αὐτῆς ἐπικουρίας και ἐπισκοπῆς και διὰ τῆς εὐηκόου πρὸς τὸν μονογενῆ υἱὸν αὐτῆς πρεσβείας και μεσητείας μετὰ γῆρας βαθὺ και πῖον ἀζιωθῆτε και τῆς ἀνεσπέρου

αἰδίου μακαριότητος καὶ εὐφροσύνης, ἧς καὶ ἡμεῖς σὺν ὑμῖν ἀξιοθείημεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

Ὁ καθηγούμενος τῆς ἱεροσεβασμίας καὶ νεοφανοῦς μονῆς Κούλουρης

Λαυρέντιος μοναχὸς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἀδελφοί.»

Γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς μονῆς ὑπάρχει καὶ ξένη μαρτυρία ἀπὸ τὸν περιηγητὴ Lacroix, ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι τὸ 1680 ἦταν ἤδη ὀλοκληρωμένη.¹⁵⁸ Πιθανῶς, ἀναφέρεται στὸν δεῦτερο ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, πὺν βρίσκεται παραπλεύρως τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ περιέχει τὸν τάφο τοῦ Ὁσίου Λαυρεντίου, τὴν τίμια κάρα του καθὼς καὶ τὴν θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας, ἔργο τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκά.

3.5 Οἱ δυσκολίες πὺν προέκυψαν καὶ ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀνοικοδόμησης

Τὸ ἀρχεῖο μᾶς δίνει πληροφορίες καὶ γιὰ τὶς δυσκολίες πὺν συνάντησε ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὴν προσπάθεια ἀνέγερσης τοῦ μοναστηριοῦ. Αναφέρεται ἡ καταφυγὴ τοῦ ἰδίου στὸ δικαστήριον τῶν Ἀθηνῶν, ἔτσι ὥστε νὰ λάβει τὴν ἄδεια ἀνοικοδόμησης. Τὸ ἀποκορύφωμα τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἦταν ἡ ἔκδοση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν σουλτάνο Μουσταφᾶ Β΄ φιρμανίου πρὸς τὸν καδὴ τῶν Ἀθηνῶν (1700 μ.Χ.), ὥστε νὰ γίνει γνωστὸ ἂν ὄντως ἡ μονὴ χρειαζόταν ἐπισκευή¹⁵⁹.

«Οἱ καλόγεροι τῆς νήσου Κούλουρης, ὑποβαλόντες ἀναφορὰν εἰς τὴν εὐδαίμονα μου Πόλι φέρουν εἰς γνῶσιν, ὅτι ὁ τροῦλλος τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πὺν ὑπάρχει εἰς τὴν ἐν λογα νῆσον ἐγκαταλειφθείσης εἰς τὸν τόπον τῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀλώσεως, μὲ τὸ περασμα τοῦ χρόνου κατέρρευσε καὶ τινὰ μέρη καὶ τὰ ἀρχαῖα κελλιά, πὺν κατοικοῦν οἱ μοναχοὶ εἶναι ἐτοιμόρροπα καὶ παρακαλοῦν, νὰ ἐκδοθῆ ἱερὰ Διαταγὴ, νὰ γίνει ἐπὶ τόπου ἡ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Νόμου ἀπαιτουμένη ἐξέτασις καὶ νὰ δοθῆ ἡ σχετικὰ ἄδεια ἐπισκευῆς των».

158. Lacroix, *Pes de la Grece*, Παρίσι 1689 449-451. Ἀπὸ Γρ. Πουλημένος σελ 132.

159. Βελτανισιὰν Παναγιώτης Ἰωάννης, *Ἡ ταυτότητα τῆς Σαλαμίνας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰῶνα ἕως καὶ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα*, διδακτορικὴ διατριβή, σελ 168-177, Ἀθήνα 2018.

«Ὁ μοναχὸς παπα Λαυρέντζος, μία μὲ τὸ σύνολο τῶν ἀπίστων τοῦ ἐν λόγῳ νησιοῦ, δήλωσαν στὸ δικαστήριο τοῦ ἱεροῦ νόμου τὰ ἐξῆς: Ὁ ἡγούμενος τῆς ἐκκλησίας Παναγίας Φανερωμένης τῆς κειμένης εἰς τὴν νῆσο Κούλουρη τὴν ὑπαγομένην διοικητικῶς εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἅπαντες οἱ καταφερὲ κάτοικοι τῆς νήσου προέβησαν εἰς τὴν ὡς ἐξῆς δήλωσιν καὶ αἴτησιν « ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Φανερωμένης τυγχάνει ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλώσεως καὶ ἐντεῦθεν, τόπος λατρείας καὶ προσευχῆς ὑμῶν. Τοῦ ναοῦ τούτου ἡ στέγη καὶ ἄλλα μέρη διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν καιρικῶν συνθηκῶν κατεστράφησαν καὶ κατέστησαν ἐτοιμόρροπα καὶ ἔχουν ἀπολύτως ἀνάγκην ἐπισκευῆς καὶ αἰτούμεθα ὑπὸ τοῦ σεβαστοῦ Δικαστηρίου, ὅπως δοθῇ εἰς ἡμᾶς ἄδεια διὰ νὰ ἐπισκευάσωμεν τὸν ναὸν τοῦτον κατὰ τὸν παλαιὸν αὐτοῦ τύπον».

Ὅλες αὐτὲς οἱ προστριβὲς καὶ οἱ καθυστερήσεις μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι μολονότι ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος βρισκόταν στὸ νησι ἀπὸ τὸ 1670, ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 1700 λίγα πράγματα εἶχε καταφέρει¹⁶⁰. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, θὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὴν ὅλη καθυστέρηση. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιδίωκαν νὰ διώξουν τοὺς Λατίνους ἀπὸ τὶς κτήσεις τους στὸ Αἰγαῖο καὶ τὸ Ἴόνιο¹⁶¹. Το 1664-1669 ἔχουμε τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης. Διοικητὴς τοῦ νησιοῦ ἦταν ὁ μετέπειτα δόγης τῆς Βενετίας Francesco Morosini¹⁶².

Τὸ 1684 καὶ ἐνῶ ὁ χριστιανικὸς συνασπισμὸς τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης ὑπὸ τοὺς Ἀυστριακοὺς ἐπιτίθεται στοὺς Τούρκους, ἡ Βενετία ἀπὸ θαλάσσης κηρύσσει τὸν πόλεμο στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας εἶναι ὁ δόγης πλέον τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας Morosoni. Ἀκολουθεῖ ἡ κατάληψη τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Βενετούς¹⁶³. Μέχρι τὸ 1718 διεξάγεται στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς νοτίου Ἑλλάδας ὁ 7^{ος} βενετοτουρκικὸς πόλεμος (1714-1718), πὺ ἐληξε μὲ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὴν ὁποία κατεῖχαν οἱ Βενετοὶ ἀπὸ τὸν 6^ο βενετοτουρκικὸ πόλεμο (1684-1699)¹⁶⁴. Συνεπῶς, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι

160 Γρηγόριος Α. Πουλημένος, Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, σελ 132-133, περίοδος Δ' τόμος Κ.Η', Αθήνα 2007

161 Κωστής Α. Βάρφης, *Βενετοτουρκικοὶ πόλεμοι στὶς ἐλληνικὲς θάλασσες*, (1453-1821), σελ. 25, Ἐκδόσεις ΙΡΙΣ, Αθήνα 1995.

162 Ο.π., σελ. 49, Ἐκδόσεις ΙΡΙΣ, Αθήνα 1995.

163 Ο.π., σελ. 76, Ἐκδόσεις ΙΡΙΣ, Αθήνα 1995.

164. Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμος Ε, σελ 634-637, ἐν Αθήναις 1885, ἀνατύπωση mailing A.E.

όλοκληρώθηκε ό ναός μετά τή 1718 και έως τή 1732, όπότε έχουμε τήν έναρξη τών έργασιών άγιογράφησης.¹⁶⁵ Οί πόλεμοι μεταξύ βενετών και τούρκων εκείνη τήν έποχή είναι ιδιαίτέρως σημαντικοί για τήν μελέτη τήν περιόδου.

Όλόκληρη ή νότια Έλλάδα βρισκόταν σέ έμπόλεμη κατάσταση και ήταν λογικό οί όθωμανικές άρχές νά βλέπουν μέ καχυποψία τις κινήσεις ένός Όρθόδοξου μοναχού για άνοικοδόμηση χριστιανικού ναού τήν ίδια περίοδο πού οί Βενετοί βρίσκονται στόν Μοριά. Αξίζει νά σημειωθεί ότι ή Άθήνα, δηλαδή τή τουρκικό διοικητικό κέντρο τής περιοχής, είχε περάσει για κάποιο χρονικό διάστημα στα χέρια τών Βενετών μέ τήν περίφημη πολιορκία τής άκρόπολης άπό τόν δόγη τής Βενετίας Φραντζέσκο Μοροζίνι και τήν καταστροφή τού Παρθενώνα, (23-29 Σεπτεμβρίου 1687)¹⁶⁶. Επίσης, ή Βενετία ήταν μία πολύ ισχυρή ναυτική δύναμη, κάτι πού έδινε στήν Σαλαμίνα, όντας νησί, ένα πολύ σημαντικό πλεονέκτημα έναντι τών Τούρκων καθώς με τις σημαντικές ναυμαχίες τής Άνδρου τή 1697 και τών Δαρδανελίων τή 1698 όπου και στις δύο νικήτρια ήταν ή Βενετία ή θάλασσα άνηκε στους Βενετούς. Μετά τήν άνατίναξη τού Παρθενώνα άπό τούς Βενετούς, ό Μοροζίνι μεταφέρει τούς Άθηναίους στήν Σαλαμίνα για νά τούς προστατέψει άπό τήν όργή τών Τούρκων¹⁶⁷. Στο νησί έμειναν μέχρι τή 1590, όταν μέ αίτημά τους πρός τόν τότε Πατριάρχη Ιάκωβο Γ΄ ζητουν νά μεσολαβήσει στόν Σουλτάνο Σουλεϊμάν Β΄ έτσι ώστε νά μπορέσουν νά επιστρέψουν στήν Άθήνα¹⁶⁸. Οί Οθωμανοί προσπαθούσαν νά συλλέξουν πληροφορίες για τις κινήσεις τών Βενετών άπό τόν Όσιο Λαυρέντιο κάτι πού μαρτυρείται άπό τή άρχείο τής μονής. Έχει βρεθεί έγγραφο τού 1692 πού μαρτυρεί ότι ό Χαλίλ Πασάς συνάντησε τόν Όσιο για νά συζητήσουν διάφορα θέματα τής έποχής,¹⁶⁹ ένώ σημαντικό είναι και τή διάταγμα (μπουγιουρντι) τού βεζίρη Ίμπραήμ Πασά πού κατοχυρώνει τήν ασφάλεια τού μοναχού κατά τις μετακινήσεις του.¹⁷⁰

165. Άνδρέας Ευγγόπουλος «*Έκκλησίαι και Μοναστήρια τής Σαλαμίνας*» Άθήνα 1925.

166 Κωστής Α. Βάρφης, *Βενετοτουρκικοί πόλεμοι στις έλληνικές θάλασσες*, (1453-1821), σελ. 80, Έκδόσεις ΙΡΙΣ, Άθήνα 1995.

167 Μαργαρίτα Γ. Δημητριάδου, *Ιερά μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας*, ιστορική διαδρομή, σελ 7, copyright 2016. Άθήνα.

168. Θεοφανώ Α. Παντελή, *Σαλαμίνα πορεία στόν χρόνο*, σελ. 100, Έκδόσεις Ίωλκός, Άθήνα 2003.

169. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-Ο.Ε. Άριθμ. 15.

170. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-Ο.Ε. Άριθμ. 36.

«Επειδή τὸ μοναστήριον τῆς νήσου Κούλουρης εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς παραλίας κατὰ τὴν ἐκεῖθεν διέλευσίν σας μετὰ τὰς φρεγάτας σας μετὰ τὴν ἀγκυροβολίαν εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην, μὴ ἐπιτρέψετε εἰς οὐδενὰ νὰ ἐνοχλῆ τοὺς μοναχοὺς τῆς εἰρημένης Μονῆς, ἀλλὰ τὸναντίον νὰ προστατεύσητε αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Εὐελπιστοῦμεν, ὅτι ὁσάκις θὰ διέλθετε μετὰ τὰς φρεγάτας σας ἐκ τῶν παραλίων ἐκείνων, δὲν θὰ ἐπιτρέψετε εἰς οὐδενὰ νὰ βασανίζει καὶ νὰ ἐνοχλεῖ τοὺς ἐν λογῶν μοναχοὺς ἀλλὰ τὸναντίον θὰ καταβάλετε πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα αὐτοὶ προστατευθῶσι δεόντως».

Οἱ ἐχθροπραξίες ἔληξαν μετὰ τὴν συνθήκη τοῦ Κάρλοβιτς (Ἰανουάριος 1699), μετὰ τὴν ὁποία ἡ Βενετία ἀποκοῦσε τὸν Μοριά, τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Αἴγινα¹⁷¹. Ὅλα αὐτὰ συνέβαιναν στὸ πλαίσιο συλλογῆς πληροφοριῶν, ὅμως ὁ Ὅσιος οὐδέποτε ἔδωσε σαφεῖς ὁδηγίες στοὺς Τούρκους κατὰ τὸν φάσμα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἀρχεῖα. Παρόλα αὐτά, ἡ δυνατότητα ἐλεύθερης μετακίνησης βοήθησε τὸν Ὅσιο νὰ βρεῖ τοὺς κατάλληλους χορηγούς, ἔτσι ὥστε νὰ ξεκινήσει ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς μονῆς. Τὸ 1714 ἡ Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία κηρύσσει τὸν πόλεμον ἐπὶ τὴν Βενετία. Τὸ 1715 ἔχουμε τὴν κατάληψιν τῆς Αἴγινας ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐνῶ οἱ ἐχθροπραξίες τελειώσαν μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Πασσάροβιτς, μετὰ τὴν ὁποία ὁ Μοριάς περνᾷ πάλιν ἐπὶ τὰ χέρια τῶν Τούρκων¹⁷².

Ἄλλα ἐγγραφα πού ἔχουν σωθεῖ, εἶναι ἡ προσφυγὴ τοῦ Ὁσίου στὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην γιὰ τὴν διευθέτησιν ζητημάτων σχετικῶν μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς μονῆς, καθὼς καὶ ἡ μεσολάβησις τοῦ Πατριάρχην στὸν Σουλτάνον γιὰ τὴν ἔκδοσιν φερμανιοῦ.¹⁷³ Τελικῶς, ἡ παρενόχλησις τῶν ἐργασιῶν ἐπὶ τὸν μοναστήριον συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἡγεμονίας τοῦ γιοῦ τοῦ Ὁσίου Λαυρεντίου Ἰωακείμ. Αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ φερμάνιον τοῦ σουλτάνου Μαχμουτ Α΄ 1732, σύμφωνα μετὰ τὸ ὁποῖον καταπατῶνται χωράφια τῆς μονῆς.

171 Κωστής Α. Βάρφης, *Βενετοτουρκικοὶ πόλεμοι ἐπὶ τὰς ἑλληνικὰς θάλασσας*, (1453-1821), σελ. 82, Ἐκδόσεις ΙΡΙΣ, Ἀθήνα 1995.

172 Ὁ.π., σελ. 85-87, Ἐκδόσεις ΙΡΙΣ, Ἀθήνα 1995.

173. Γκητᾶκος, *ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμῖνος*, σελ. 69-71, Ἱερά μητρόπολις Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος, Δεκέμβριος 1981.

3.6 Τὰ οἰκονομικὰ τῆς μονῆς.

Στὸ ἀρχεῖο βρίσκονται καὶ ἔγγραφα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ μοναστηριοῦ, ὅπως αὐτὴ διαμορφωνόταν ἀπὸ τὶς ἐκάστοτε περιστάσεις. Ὑπάρχουν ἔγγραφα ἀπὸ δωρεὰς πιστῶν, ὅπως χρήματα, κειμήλια καὶ ἐκτάσεις γῆς¹⁷⁴.

«Ἐπροσήλοσε εἰς τὸ μοναστήρι τῆς παναγίας τῆς νεοφανερομένεις εἰς τὴν κούλουρη δέντρα καὶ αἰλαιῶν σαράντα τὰ ὅποια δέντρα τὰ ἔβανε γιὰ ψυχικῆς σωτηρίας τῶν γωναίων της καὶ διὰ τὸ εδηκό της τὰ ὅποια ἐβρισκονται εἰς τὸ περιβόλι τῆς μάνας της, τὰ ὅποια δέντρα τὰ ἔχει πριηκὸ ἀπὸ τὴν μάνα της καὶ εἶναι ρίζες πενήντα, τὰ σαράντα νὰ εἶναι τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τὰ δέκα δικά της.»

Προκύπτει ὅτι ἡ ἀπόκτηση τῆς περιουσίας συνεχίστηκε καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου, κάτι ποὺ μᾶς δείχνει ὅτι ἡ μονὴ ἤδη εἶχε ἀποκτήσει φήμη καὶ ἀγάπη ἀπὸ τοὺς πιστούς. Στὰ κτήματα τῆς μονῆς καλλιεργοῦνταν διάφορα προϊόντα τὰ ὅποια μετὰ πωλοῦνταν, ἐνῶ γιὰ τὶς ἀγροτικὲς ἐργασίες τὸ μοναστήρι ἀπασχολοῦσε μεγάλο ἀριθμὸ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, τὸ ὅποιο ἀμοιβόταν μὲ μερίδιο ἀπὸ τὴν παραγωγή.

«Ἡ ὄρσα χήρα νικολάου ντανουρδῆ διὰ ἡδίας βουλῆς καὶ καλῆς προερέσεος ἀφιέρωσε εἰς τὸ μοναστήρι τῆς παναγίας φανερωμένης τῆς κούλουρης δέντρα δεκαοκτὼ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ διασωρίτη.»

«Ὁ Χριστόδουλος Κατεργάρης οἰκεία αὐτοῦ καὶ ἐκουσία βουλῆ καὶ προαίρεσιν, ἀφιέρωσε εἰς τὸ μοναστήριον τῆς παναγίας φανερωμένης κούλουρης τὸν Ἀμπελότοπον τοῦτον.»

«Ὁ Γεωργάκης μπαϊρακτάρης, αὐτοθελῶς καὶ ἀβιάστως ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μονὴν τῆς ὑπεραγίας φανερωμένης κούλουρης, ἀπὸ τὰ δέντρα, ὅπερ ἔχει ἐν τῇ τοποθεσίᾳ βαρη-κουλουριότη δέντρα πέντε μὲ τὸ ξυλον τους, τὰ ἄνωθεν δέντρα ὡς ἔφημεν ὡς ἐστὶ καὶ ὡς εὐρίσκονται τὴν σήμερον τὰ ἀφιέρωσεν ὁ αὐτὸς γιωργάκης μπαϊρακτάρης εἰς τὴν μονὴν.»

«Ἡ γυνὴ τοῦ γιωργάκη κόστα ὀνόματι σίρμιο ἔμπροσθεν τοῦ γέροντος καὶ προαιστώων μὲ βουλὴν καὶ θελίσεώς της καὶ μὲ καλὴν τὴν προαίρεσιν ἔχοντας σπίτι πατρικόν της ἐπὶ τὸ

174. Βελτανισιὰν Παναγιώτης Ἰωάννης, *Ἡ ταυτότητα τῆς Σαλαμίνας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰῶνα ἕως καὶ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα*, διδακτορικὴ διατριβή, σελ 178 καὶ εντεῦθεν, Ἀθήνα 2018.

Ἀμπελάκι ἡς τόπον, τὸ ἀφιέρωσε ἡς τὸ μοναστήρι τῆς κούλουρης τῆς φανερωμένης τῆς παναγίας διὰ μνημόσυνόν της.»

«Ὁ Ἀχμέτ Τσελεμῆς γιὸς Ἀλῆ Πράτζα, κάτοικος Ἀθηνῶν, πούλησε μὲ τὴν τελεία καὶ ἀποκληστικὴν πώλησιν στοὺς φέροντες τὸ παρὸν ἔγγραφο μοναχοὺς τῆς φανερωμένης Λαυρέντιο καὶ παπα Γιατσιμῆ ἔναντι 50 ρεαλίων γροσίων τὸ δικαίωμα νομῆς καὶ κατοχῆς τῶν ἀροσίμων γαιῶν της.»

«Ὁ Θεόδωρος Κουλουριώτης μετὰ βουλῆς καὶ θελήσεως ἐπούλησε τὸ Ἀμπέλι ὅπου ἔβαλε μετρικὸν διὰ τὸ φυτευτικὸν του ἀπὸ τὰς πατέρας τοῦ μοναστηριοῦ τῆς ὑπεραγίας ὑμῶν θεοτόκου φανερωμένης τῆς κούλουρης τὸ ὁποῖο εὐρίσκετε ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς βάρης.»

Μέσα ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ ἀρχεῖα τῆς μονῆς προκύπτει καὶ ἓνα ἄλλο ἀξιοσημείωτο συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Φανερωμένης δὲν συνδεόταν πνευματικὰ μὲ τὸν ἐπίσκοπο Ἀθηνῶν. Παρόλο πού, ὅπως πολλάκις προαναφέρθηκε, ἡ ἱστορία τῆς Σαλαμίνας καὶ τῆς Ἀθήνας εἶναι ἀλληλένδετες, τὸ μοναστήρι ὑπαγόταν στὸν ἐπίσκοπο Αἰγίνης.¹⁷⁵ Ἐπειδὴ ὅμως μαρτυροῦνται συχνές προσπάθειες γιὰ ἀρπαγὴ τῆς μοναστικῆς περιουσίας ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντες, ἀπὸ πολὺ νωρὶς κατεβλήθησαν προσπάθειες νὰ γίνῃ τὸ μοναστήρι σταυροπηγιακὸ καὶ νὰ ἀνήκει ἀπευθείας στὴν δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, κάτι ποὺ τελικὰ ἐπετεύχθηκε τὸ 1759¹⁷⁶.

175. Θεόκλητος Ἀ. Στράγκας, ἀρχιμανδρίτης, Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, *ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀμειδῶν*, Ἀθήνα 1971, τόμος Α', σελ 29.

176 Μαργαρίτα Γ. Δημητριάδου, Ἱερὰ μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας, ἱστορικὴ διαδρομὴ, σελ 6, copyright 2016. Ἀθήνα.

4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ δράση τῆς μονῆς κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ ἐντεῦθεν

4.1 Η σχέση τῆς μονῆς με ἀγωνιστὲς τοῦ 1821

Ἡ ἱερὰ μονὴ Φανερωμένης ἀποτελέσσει ἕναν ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους φορεῖς τῶν ἰδεῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας πρὶν καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης, καθὼς τὸ 1820 φθάνει στὸ νησί ἀπεσταλμένος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας¹⁷⁷ καὶ ὁ ἡγούμενος Γρηγόριος Κανέλλος, τρισέγγονος τοῦ Ὁσίου Λαυρεντίου, ὑπῆρξε μέλος της.¹⁷⁸ Ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας μαθαίνουμε ἀπὸ μαρτυρία τοῦ Ξάνθου ὅτι ὁ ἡγούμενος Γρηγόριος Κανέλλος μύησε ἕξι ἄτομα: τὸν Παπασταμάτη Πρωτόπαπα, τὸν Ἀναγνώστη Κόλια Μπούρμπουλη, τὸν Παπαπανοῦτη Στάμου Πρίσκο, τὸν Βασίλειο Δασκαλόπουλο Παναχωρίτη, τὸν Σπυρίδωνα Ἀντώνιο Μαρκέλο καὶ τὸν Ἀντώνιο Κόλια Μπούρμπουλη¹⁷⁹. Ἐπίσης, ἡ οἰκονομικὴ εὐμάρεια καὶ ἡ πνευματικὴ ἀκτινοβολία τοῦ μοναστηριοῦ ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού τὸ ἔφεραν πολλὰς φορὲς στὸ κέντρο τῶν γεγονότων. Τὸ 1822 στὴν Σαλαμίνα μεταφέρθηκαν τὰ ἱερὰ σκεύη ἀπὸ τοὺς ναοὺς τῆς Ἀθήνας, καθὼς καὶ ἡ ἐθνικὴ βιβλιοθήκη, γιὰ νὰ προστατευθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους¹⁸⁰. Ἔχει βρεθεῖ ἐγγραφο πού μαρτυρεῖ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ ἡγούμενου με ὀπλαρχηγοὺς τῆς Ρούμελης (Στερεὰ Ἑλλάδα), ἐνῶ ὁ Γρηγόριος εἶχε φιλικὴ σχέση καὶ με τὸν Δημήτριο Ὑψηλάντη, ἀδελφὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας Ἀλέξανδρου.¹⁸¹ Ἐπίσης, ὑπάρχουν ἐγγραφα πού ἀπευθύνονταν καὶ σὲ ἄλλους φιλικοὺς καὶ αὐτὰ πού λάμβανε ἀπὸ ἐκείνους, ὅπως ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κυριακοῦ Πιττακοῦ, μέλους τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας.

«Ἄγιε Ἡγουμενε ἦλθα ἐδῶ εἰς τὸ Μοναστήριόν σου καὶ δὲν σᾶς εὔρον. Ἄμα λοιπὸν ὅπου λάβης τὸ παρόν μου, νὰ ἔλθεις ὡς ἀναγκαῖος.

Ἐν τῇ φανερωμένῃ τὴν 8^η Αὐγούστου 1822 Δημήτριος Ὑψηλάντης»

«Ἄγιε Καθηγούμενε τῆς φανερωμένης τὴν δυστυχίαν εἰς τὰ Δερβενάκια γνωρίζεις καὶ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν ὅπου τὴν εἶδες ὀφθαλμοφανῶς. Τοῦτοι στέκονται ἐδῶ διὰ νὰ φυλάττωσιν τὰ στενά, καὶ δοκιμάζωσι τόσας δυσκολίας τῆς τροφῆς των. Διὰ τοῦτο,

177. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 103, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Αθήνα 2003.

178. Παῦλος Φήμης, «*Ἡ συμβολὴ τῆς Μονῆς Φανερωμένης Σαλαμίνας στὴν ἐθνεγερασία*», περιοδικὸ ἀπόψεις, τεῦχος 16 1986.

179. Εἰρήνη Δ. Ροκίδη, *Ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Β' Ἐκδοση, Ἴωλκός, σελ 16, Αθήνα 1995

180. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 103, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Αθήνα 2003.

181. Εὐγενία Σοφρᾶ-Μάθηση, *Λαυρέντιος ὁ Μεγαρεὺς καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Φανερωμένης Σαλαμίνας*, σελ 95, Ἐκδόσεις ΕΥΕΡΓΕΤΙΣ, Αθήνα.

παρακαλῶ νὰ στείλεις, ἐν φόρτωμα κρασι εἰς αὐτούς, τὸ ὁποῖον θέλῃς εἰσπράξεις ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ δανειστάς. Τὰ δὲ τουλούμια θέλομεν νὰ ἐπιστρέψῃ ἀσφαλῶς.»

Εἰς τὴν θέσῃν Δερβενίων, ὁ πατριότης 27 Σεπτεμβρίου 1822 ὥρα 2 τῆς νυκτός, Δ. Ὑψηλάντης.»

«Ὁ ἅγιος Καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς Μονῆς φανερωμένης κούλουρης κύριος Γρηγόριος, βοηθῶν τὸ παρὰ τὰ Δερβενάκια στρατόπεδον, συνεισέφερεν ἀπὸ λάδι καὶ ἐλαίας γρόσια 1523, ἧτοι χίλια πεντακόσια ἠκοσι πέντε, διὰ τῶν ὁποίων τὴν λαβὴν, δίδεται τὸ παρὸν μου εἰς ἀπόδειξιν τῆς φιλοπατρίας καὶ τοῦ πατρικοῦ ἐλευθέρου ζήλου του,

Ἐκ τῶν Μεγάρων, Δημήτριος Ὑψηλάντης τῆ 30 Σεπτεμβρίου 1822»

«Κυριάκος Πιττακός¹⁸²

Προχθὲς διὰ τοῦ διακόνου τοῦ ἐκ τὸ Ἀμπελάκη ἀφ' οὗ τὸν εὔρον εἰς τὸν δρόμον ὅπου ἐφηγεν μόλις ἠμπόρεσα νὰ Σᾶς σημειώσω τὸν ἐρχομὸ τοῦ ἀντώνη μὲ δύο φίλους καὶ ὅτι ἐμίσησε τὴν ἴδιαν ἡμέραν τὴν ὁποία τοὺς συντροφεῖς ὡς τὰ ἡμῶσι τοῦ Πειραιῶς μᾶς εἶπεν δι' ὀρδίνειαν Σας νὰ ἀγοράσω ἓνα καντάρι μολίβι καὶ νὰ Σᾶς τὸ στείλω εἰς τὸ καντάρι μου ζητῶ ἀδελφε 701 γρόσια, ἧξυρες πολλὰ καλὰ, ὅτι ἐγὼ δὲν ἔχω τόσα ἄσπρα. Λοιπὸν ἂν ἀγαπᾷς στείλε μου καὶ ἐγὼ τὸ ἀγοράζω καὶ σᾶς τὸ στέλνω: μοῦ εἶπεν τὴν προδοσίαν τοῦ ρέντη, καὶ τὴν ἀμφιβολίαν τοῦ Διδασκαλόπουλου, αὐτοὶ οἱ δύο ἦταν κήρυκες τῶν νησιῶν: ἐγνωρίσθην μὲ αὐτούς. Ἐχειρωτόνησα τὸν Κωνσταντῖνον, τὸν Παῦλον, τὸν παπα Στέφανον ἄνθρωπον πιστὸν καὶ κάλλιστον, καὶ τὸν ἀναγνώστην αἰγινήτην τὸν ψάλτην: αὐτοὶ ὅλοι εἶναι τῆς δευτέρας τάξεως, αὐτοὺς πρῶτον ἀκριβῶς τοὺς ἔκρινα, τοὺς ἐγνωρίσα ὡς ἀγαθοὺς καὶ φιλέλληνας ψυχὰς καὶ οὗτος ἔσπειρα τὸν σπόρον τῆς ἀληθείας. Ὁ ἀντώνης μᾶς εἶπεν νὰ ἔλθῃ ἐδῶ καὶ νὰ χειροτονήσῃ, ἐγὼ τὸν ἐμπόδησα, διότι φίλε τὰ ποιήματα τῶν Ἀθηναίων εἶναι ἄπιστα, καὶ αὐτὸς μὴ γνωρίζοντάς τα ἠμπορῆ νὰ κάμῃ κανένα κακόν, γράψε εἰς τοὺς φίλους διὰ νὰ μὴν ἔχει τόσο ἀπόλυτον ἐξουσίαν ἐπειδὴ κάμεις ἐκεῖνα ὅπου δὲν ἧξυρες: γράψε μου ἂν ἔχει ὁ φιλάρετος τὴν κατήχησιν ἢ ὄχι. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν μὲ ἀρέσει: πέμπσον μοι τάχιστα τὴν Βούλλαν διὰ τὰ συστατικά, δὲν ἠμπορῶ νὰ καταλάβω τί

182. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ. ἀριθμ. 19.

πράγμα είναι αυτό από τον καιρόν όπου έφυγον από το μοναστήρι σας έχω πέμψει 4 γράμματα και από την διαγραφή Πανοσιότητά σας δέν έλαβον κανένα. Τώρα πρέπει μοι γράψεις, έδω άκούομεν ότι ό διαγραφή Πασάς έκινήθει είς δύο πολέμους και έχασε πολύ στράτευμα, γράψτε με πώς τó άκούτε αυτό, στοχάζομαι ότι έχετε κάποια ύποψίαν διά έμέ, εΰγαλον από τó νοϋ σου τοιούτους στοχασμούς και δέν τó λέγω για έπαινόν μοι και τó ζήλον τόν όποιο τρέφω έγώ διά τó γένος μου έν όλίγας ψυχάς εύρίσκεται. Σήμερον έγγραφα είς τόν φίλο μας Γκίκα Ζιόνι νά στείλει τó γράμμα μου είς την Πανοσιότητα σας, γράψον μοι εύλογημένε έστειλες τó γράμμα τοϋ Δασκαλόπουλου, τί νέα έχετε αϋτοϋ. Ακόμη ζή ό ρέντης, άκόμη ή μωραά ψυχή: άν και ό διδασκαλόπουλος τά γνωρίζει καθώς ό φίλος του αλιμονοείς αϋτόν ό πατέρας μου σάς είχε όμιλήσει διά κάποια άσπρα πού πήρατε, διά τουφεκιού μην φροντίσεις διότι άγόρασα, άν άγαπās μορῶ νά σοϋ στείλω πέντε. Ό πασιās διέταξε νά τοϋ στείλουν οι Άθηναίοι 250 άλογα και 500 άνθρώπους διά νά πολεμίση τόν άλι πασιά.»

Κατά την περίοδο τής επανάστασης τó μοναστήρι λειτούργησε και ως νοσοκομείο¹⁸³. Ή μονή σίτιζε κατά την περίοδο τοϋ έθνικοαπελευθερωτικοϋ άγώνα περι τούς 75.000 άνθρώπους¹⁸⁴. Ό Πατριάρχης Γρηγόριος ό Ε΄ επέτρεψε στόν έκάστοτε ήγούμενο τής μονής νά φοράει μανδύα και νά κρατάει ράβδο¹⁸⁵. Σε αϋτό συνέβαλε και τó γεγονός ότι ή κάρα τοϋ Αγίου Λαυρεντίου πού βρίσκεται στο μοναστήρι μέχρι τις ήμέρες μās ήταν ιδιαίτερος θαυματουργή και επιτέλεσε πολλές θεραπειες. Όταν ό Δράμαλης βρέθηκε στην Άττική, όλοι οι κάτοικοι τής Άθήνας κατέφυγαν στην Σαλαμίνα για άσφάλεια¹⁸⁶. Τό 1823 στη Σαλαμίνα έγκαταστάθηκε τó βουλευτικό και τó έκτελεστικό σῶμα τής επαναστατημένης Έλλάδος ενώ και Λόρδος Βύρων βρέθηκε στο νησι πριν φύγει για τó Μεσολόγγι. Τό 1824 στη Σαλαμίνα έγκαθίσταται και τó τυπογραφείο τής Έλλάδος για μεγαλύτερη άσφάλεια. Λίγα χρόνια άργότερα, τó 1826 μαρτυρείται από τά άρχεία τής μονής ή προσωρινή έγκατάλειψη της λόγω τῶν ιστορικῶν γεγονότων πού συνέβαιναν στο εύρύτερο γεωγραφικό περιβάλλον¹⁸⁷. Ή έκστρατεία τοϋ Ίμπραήμ και ή σχεδόν όλοκληρωτική κατάρρευση τής επανάστασης, όδήγησε τούς μοναχούς στην άπόφαση νά

183 Μαργαρίτα Γ. Δημητριάδου, *Ιερά μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας*, ιστορική διαδρομή, σελ 14, copyright 2016. Αθήνα.

184 Ειρήνη Δ. Ροκίδη, *Ή Μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Β΄ Έκδοση, Ίωλκός,σε 14-15, Άθήνα 1995.

185Ο.π,σε 15, Άθήνα 1995.

186. Θεοφανώ Α. Παντελή, *Σαλαμίνα πορεία στόν χρόνο*, σελ. 108, Έκδόσεις Ίωλκός, Άθήνα 2003.

187.Ο.π, σελ. 110, Έκδόσεις Ίωλκός, Άθήνα 2003.

φύγουν από τὸ μοναστήρι¹⁸⁸ ἕως ὅτου ὑπογραφεῖ ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου καὶ γίνει ἡ Ἑλλάδα ἀνεξάρτητο κράτος.¹⁸⁹ Κάτι ἀκόμα ποὺ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ εἶναι τὸ γεγονός τοῦ θανάτου τοῦ Γεώργιου Καραϊσκάκη στὶς 4 Μαΐου 1827, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ἡγούμενος συνδεόταν φιλικά, ἐνῶ ὑπάρχουν προφορικές μαρτυρίες ὅτι ἡ μονὴ εἶχε ἀποτελέσει ὀρμητήριο καὶ τόπος συγκεντρώσεως τῶν συμβουλίων τοῦ μεγάλου ὀπλαρχηγοῦ. Γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του στὸν ἀγῶνα τοῦ Γένους, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νεόφυτος θέλησε νὰ κάνει τὸν ἡγούμενο ἐπίσκοπο, ὅμως ἐκεῖνος δὲν δέχτηκε¹⁹⁰. Μετὰ τὸν θάνατό του ὁ Καραϊσκάκης κηδεύτηκε ἀπὸ Σαλαμίnius στὸν ἱερὸ ναὸ Ἁγίου Δημητρίου στὴν Κούλουρη. Αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ ιδιόχειρο σημεῖωμα του τότε ιερέα του ναοῦ, ὁ ὁποῖος κατέγραψε τὸ γεγονός. Τὸ σημεῖωμα ἔχει ὡς ἐξῆς:

« 1827, ἀπρίλην 22, εσκοτώθη ὁ μακαρίτης

Καραϊσκάκης ὀπλαρχηγός τῆς Ἑλλάδος

καὶ ἐνταφιάσται εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον

καγὼ ὁ γράψας παπὰ Ἰωάννης Γαλαξιδιώτης,

το γράφω δι' ἐνθύμηση».

Τὸ πόσο σημαντικὴ ἦταν ἡ βοήθεια τῆς μονῆς Φανερωμένης στὸν ἀγῶνα ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα ἐνὸς ἀγωνιστῆ, τοῦ Φωτάκου (Φώτιος Χρυσανθόπουλος) ἀπὸ τὴν Γορτυνία (1798-1878). Μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρει:

«Οἱ μαχόμενοι γιὰ τὴν ἐλευθερίαν Ἕλληνες εἰς τὴν μονὴν Φανερωμένης ἐξησφάλισαν τὰ παιδιὰ καὶ τὶς γυναῖκες τους. Εἰς αὐτὴν ἀποθηκεύονται πολεμοφόδια, εἰς αὐτὴν ἀποστέλλονται πρὸς διάσωσιν πολύτιμα κειμήλια καὶ βιβλιοθήκες ἄλλων μοναστηριῶν, εἰς αὐτὴν κρύφτηκαν πολύτιμα βυζαντινὰ κειμήλια σταλθέντα ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Γρηγόριο μέσῳ τοῦ ἀνεψιοῦ του, Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Διονυσίου»¹⁹¹.

188 Μαργαρίτα Γ. Δημητριάδου, *Ἱερά μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας*, ἱστορικὴ διαδρομὴ, σελ 15, copyright 2016. Ἀθήνα.

189. Γκητᾶκος, ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας, σελ 78, Ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας, Δεκέμβριος 1981.

190 Εἰρήνη Δ. Ροκίδη, *Ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Β' Ἔκδοση, Ἰωλκός, σελ 17, Ἀθήνα 1995.

191 Ὁ.π., σελ 18, Ἀθήνα 1995.

Τέλος τὸ πρῶτο σχολεῖο τοῦ νεοσύστατου Ἑλληνικοῦ κράτους κτίστηκε στὴν Σαλαμίνα ἀπὸ τὸν Καποδίστρια καὶ σήμερα ἐκεῖ βρίσκεται τὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Σαλαμίνας¹⁹².

4.2 Ἀπὸ τὴν βασιλεία τοῦ Ὅθωνα μέχρι καὶ τὸν 2^ο παγκόσμιο πόλεμο

Ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ὅθωνα ἡ μονὴ τιμήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν βασιλέα γιὰ τὶς ὑπηρεσίες της στὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, ἐνῶ ἔχει σωθεῖ καὶ ἐπιστολὴ ὑπογεγραμμένη ὡς «ΟΘΩΝ ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ» ποὺ ἀπονέμει τιμὲς στὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς.¹⁹³

Ἐπιγραφή στὴν βάση τοῦ κωδωνοστασίου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι κτίστηκε ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ὅθωνα:

ΕΠΙ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΘΩΝΟΣ
ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ
ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟΝ ΤΟΥΤΟ ΩΚΟΔΟΜΗΤΑΙ
ΕΝ ΕΤΕΙ 1853

Στὴν Σαλαμίνα κατέφυγε καὶ ὁ βασιλιάς Ὅθωνας μὲ τὸ πλοῖο Ἀμαλία μετὰ τὴν ἐπανάσταση ποὺ τὸν καθαίρεσε καὶ ἐκεῖ μετεπιβιβάστηκε στὸ πλοῖο Σκύλα καὶ ἔφυγε στὸ ἐξωτερικόν¹⁹⁴.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1878, λόγω πιθανοῦ πολέμου μὲ τὴν Τουρκία, ἀποφασίστηκε ἡ μεταφορὰ τοῦ ναυστάθμου ἀπὸ τὸν Πόρο στὴν Σαλαμίνα καὶ συγκεκριμένα στὴν μονὴ

192. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 119, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

193. Γκητᾶκος, ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας, σελ. 84, Ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας, Δεκέμβριος 1981.

194. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 131, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.

Παναγίας Φανερωμένης. Οί λόγοι ἦταν πὼς ἐκεῖ ὑπῆρχε μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ ἐπίσης ἦταν πιὸ κοντὰ στὰ πιθανὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἡ ὅλη διαδικασία ἔγινε κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς, καθὼς μὲ τὴν λήξη τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου καὶ τὴν συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἶχε δημιουργηθεῖ ἡ μεγάλη Βουλγαρία . Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α΄ μὲ σχετικὸ διάταγμα ἐπικυρώνει τὴν μεταφορὰ αὐτή.

Συγκεκριμένα τὸ διάταγμα ἀναφέρει:

Γεώργιος Α΄ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων.

Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἐκτάκτους περιστάσεις, γνωμοδοτήσῃ τοῦ ἡμετέρου ὑπουργικοῦ συμβουλίου νὰ προτάσῃ τὸν ναυτικὸν ὑπουργόν, ἀποφασίζομεν καὶ διατάσομεν: Μετατίθεμεν προσκαίρως τὸν ἐν Πόρῳ ναύσταθμον εἰς τὴν Σαλαμίῃ μονὴ τῆς Φανερωμένης.

Ἐν Ἀθήναις 4η Φεβρουαρίου 1878.

Τὸ κόστος τῆς μεταφορᾶς ὑπολογίστηκε στὶς 113.000 δραχμές. Ὅμως ἡ μονὴ Παναγίας Φανερωμένης ἐκ τῶν πραγμάτων δὲν μποροῦσε νὰ ὑποστηρίξῃ ἓνα τέτοιο ἐγχεῖρημα. Δὲν ὑπῆρχαν ἀποθηκευτικοὶ χῶροι οὔτε μεγάλο λιμάνι, δυνατότητα γιὰ ἐπαρκῆ σίτιση καὶ ὕδρευση καὶ ἔτσι ἀποφασίστηκε νὰ ξαναμεταφερθεῖ ὁ ναύσταθμος. Τρεῖς ἦταν οἱ περιοχὲς ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐγκατασταθεῖ: Στὸν ἤδη ὑπάρχοντα ναύσταθμο τοῦ Πόρου, στὴν Χαλκίδα καὶ στὴν Σαλαμίνα, στὴν περιοχὴ ὅπου τελικὰ μεταφέρθηκε, καὶ βρίσκεται μέχρι καὶ σήμερα¹⁹⁵.

Ἐπάρχει ἡ σχετικὴ ἐπιγραφὴ στὸν προαύλιο χῶρο τοῦ μοναστηριοῦ, καθὼς καὶ μνημεῖο κοντὰ στὴν θάλασσα ἀπέναντι ἀπὸ τὴν μονὴ ἐκεῖ ποὺ εἶχαν μεταφερθεῖ καὶ τὰ πλοῖα. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει:

ΕΠΙ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α΄

ΥΠΟΥΡΓΟΥΝΤΟΣ ΤΩΝ ΝΑΥΤΙΚΩΝ Γ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΗ ΚΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΝΤΟΣ
ΤΟΝ ΒΑΣ. ΝΑΥΣΤΑΘΜΟΝ

¹⁹⁵ Ἀθανασίου Τσιλιβίγκου, *Σαλαμίνα μονὴ Φανερωμένης καὶ ὁ πρῶτος ναύσταθμος (1878-1881)*, σελ. 48 ἕως 56, Ἀθήνα Ἐκδόσεις Ἰανθός, Ἀθήνα 2005.

Α. ΜΙΑΟΥΛΗ

ΜΕΤΕΦΕΡΘΕΙ ΕΚ ΠΟΡΟΥ ΕΝΤΑΥΘΑ Ο ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ
ΝΑΥΣΤΑΘΜΟΣ ΕΝΕΚΑ ΣΠΟΥΔΑΙΩΝ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ

1878

Ἐπιγραφή ἀναφέρει ἐπίσης πὼς τὸ 1900 ἐπισκευάστηκαν τὰ κελιά τῆς μονῆς γιὰ νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν καλύτερα ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἀναφέρει:

ΑΝΩΚΟΔΟΜΗΘΗΣΑΝ ΤΑ ΚΕΛΛΙΑ ΤΑΥΤΑ

ΔΑΠΑΝΗ ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ

ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ 1900

4.3 Οἱ μικρασιάτες στὴν Σαλαμίνα

Τὸ 1922 λίγο πρὶν τὴν μικρασιατικὴ καταστροφὴ τὸ νησὶ ἐπισκέφτηκε ὁ βασιλιάς Κωνσταντῖνος στὸν ὁποῖο καὶ ἐπιφυλάχθηκε θερμὴ ὑποδοχὴ¹⁹⁶. Μετὰ τὴν καταστροφικὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία καὶ τὴν ἐκδίωξη τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰωνίας ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Κεμάλ, ποὺ ἔμεινε στὴν ἱστορία ὡς ἡ μικρασιατικὴ καταστροφὴ, οἱ Ἕλληνες πρόσφυγες κατέφυγαν κατὰ χιλιάδες στὴ νησιωτικὴ καὶ ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἔφθασαν στὴν Ἀττικὴ καὶ ἰδιαίτερα στὰ δυτικὰ προάστια τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, ποὺ μέχρι τότε ἦταν ἀκατοίκητα. Μὲ ἀπόφαση τῆς τότε κυβερνήσεως, ὅλοι οἱ πρόσφυγες ἔπρεπε νὰ ἐλεγχθοῦν, ἂν ἦταν καλὰ στὴν ὑγεία τους, ἔτσι ὥστε νὰ ἀντιμετωπιστοῦν οἱ τυχόν μεταδοτικὲς ἀσθένειες ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν, λόγω τῶν κακουχιῶν ποὺ εἶχαν ὑποστῆ. Ἡ ἀρμοδιότητα αὐτὴ ἀνατέθηκε στὸν

196. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 133, Ἐκδόσεις Ἰωλκός, Ἀθήνα 2003.

δήμο Σαλαμίνας, ὁ ὁποῖος σὲ συνεργασία μὲ τὴν μητρόπολη Ἀττικῆς καὶ τὸν διεθνή Ἐρυθρὸ Σταυρὸ κλήθηκε νὰ φιλοξενήσει καὶ νὰ περιθάψει περὶ τοὺς 100.000 πρόσφυγες, οἱ ὁποῖοι ἔφθαναν στὸ νησάκι ἀνάμεσα στὴν Σαλαμίνα καὶ τὸ Πέραμα, τὸ ὁποῖο ὀνομάζεται Ἅγιος Γεώργιος καὶ στὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν ὑποδομές, πού χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν κρουσμάτων χολέρας¹⁹⁷.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ οἱ ντόπιοι Σαλαμίτιοι μὲ τὴν ἀμέριστη συμπαράστασι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς Παναγίας Φανερωμένης, ἡ ὁποία βοήθησε ὅσο μπορούσε ἔτσι ὥστε νὰ ἀπαλύνει τὸν πόνο τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, προσπάθησαν νὰ βοηθήσουν στὴν ἐγκατάστασι τῶν προσφύγων στὶς νέες τους πατρίδες. Στὸ νησί δημιουργήθηκε συνοικισμὸς προσφύγων στὴν περιοχὴ τῶν Παλουκίων, ἐνῶ ὅλες οἱ ἐνορίες διενήργησαν ἔρανο γιὰ νὰ συγκεντρωθοῦν χρήματα καὶ νὰ βοηθήσουν ὅσο μπορούσαν. Οἱ πρόσφυγες ἔφεραν μαζί τους καὶ πολλὰ ἐκκλησιαστικὰ κειμήλια στὴν προσπάθειά τους νὰ τὰ διασώσουν ἀπὸ τὴν βαρβαρικὴ μανία τῶν Τούρκων. Εἰκόνες, ἐκκλησιαστικὰ κειμήλια καὶ ἱερὰ λείψανα, ὅπως αὐτὸ τῆς Ὁσίας Ξένης, μεταφέρθηκαν στὴν Σαλαμίνα καὶ ἀφιερώθηκαν στοὺς τοπικοὺς ναοὺς, ὅπως στὸν ἱερὸ ναὸ Ἁγίας Βαρβάρας Παλουκίων Σαλαμίνας.

Τὸ προαναφερθὲν νησάκι πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, πού ὑπάρχει ἐκεῖ, καὶ στὶς ἡμέρες μας ἀνήκει στὸν ναύσταθμο Σαλαμίνας. Τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ εἶναι κτισμένον πάνω στὰ ἐρείπια ἀρχαιοελληνικοῦ καὶ πρωτοχριστιανικοῦ ναοῦ.¹⁹⁸ Ὁ ἀρχαῖος ναὸς πιθανῶς νὰ ἀνήκε στὴν θεὰ Ἀθηνᾶ, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει καμία πληροφορία γιὰ τὸ ποῦ ἦταν ἀφιερωμένος ὁ πρωτοχριστιανικὸς ναός. Τὰ ἀρχαιολογικὰ αὐτὰ εὐρήματα ἦλθαν στὸ φῶς ἀπὸ τὸν διάσημο ἀρχαιολόγο Ἐρρίκο Σλίμαν ἐνῶ τὸ νησί τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν γεωγράφο Στράβωνα μὲ τὴν ὀνομασίαν Φαρμακοῦσες.

197. National geographic, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ὁ μεγάλος ζερίζωμος 1922, σελ 119 καὶ ἐντεῦθεν, Ἀθήνα 2010.

198. Παναγιώτης Βελτάνης, *Μία συμβολὴ στὴν Ἱστορία τῆς νήσου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου*, Περιοδικὸ Βάκιλος, τεφ. Β' Σαλαμίνα 2011.

Τὸ 1931 βρέθηκε στὴ Σαλαμίνα καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὁ ὁποῖος ἤλθε νὰ προσκυνήσει στὴν Ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Φανερωμένης Σαλαμίνας μὲ ἀφορμὴ τὸν ἑορτασμὸ καὶ τὴν πανήγυρη ποὺ γινόταν¹⁹⁹.

4.4 2^{ος} παγκόσμιος πόλεμος

Τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας Φανερωμένης ἀποτέλεσε φάρο Ὁρθοδοξίας καὶ βοήθειας πρὸς τὸν συνάνθρωπο καὶ στὰ δύσκολα χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς. Πάρα πολλοὶ ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ λόγῳ τοῦ λιμοῦ ἔφευγαν ἀπὸ τὴ Ἀθήνα γιὰ νὰ ἔλθουν στὴν Σαλαμίνα νὰ βροῦν λίγο φαγητό. Ἡ μονὴ βοηθοῦσε μὲ ὅποιο τρόπο μποροῦσε. Μαρτυρία τῆς ἡγουμένης τῆς μονῆς μᾶς μιλά γιὰ 75.000 γυναικόπαιδα. Τὴν περίοδο τῆς γερμανικῆς κατοχῆς μαρτυρεῖται καὶ ἓνα θαῦμα τοῦ Ὁσίου Λαυρεντίου. Οἱ Γερμανοὶ προσέγγισαν τὴν Σαλαμίνα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Μεγάρων, καθὼς οἱ ὑποδομὲς τῆς ἐποχῆς δὲν ἐπέτρεπαν στὰ γερμανικὰ τεθωρακισμένα τὴν ἔλευσὴ τους ἀπὸ τὸν Πειραιά. Φθάνοντας νύχτα ἔβλεπαν ἀπέναντι στὸν λόφο ἓνα φῶς, τὸ ὁποῖο καὶ θεώρησαν ὅτι ἦταν κάποιον μικρὸ ὄχυρό, καὶ τὸ βομβάρδισαν ἀνηλεῶς. Τὴν ἐπόμενη ἡμέρα ρώτησαν στὸ μοναστήρι τί ἦταν αὐτὸ καὶ τοὺς ἀπάντησαν ὅτι ἦταν τὸ ἀσκητήριον τοῦ Ὁσίου καὶ πῶς τὸ φῶς προερχόταν ἀπὸ τὸ καντηλάκι του. Ὅταν ὁ γερμανὸς ἀξιωματικὸς πῆγε νὰ δεῖ, βρέθηκε μπροστὰ σὲ ἓνα θαῦμα· τὸ ἀσκητήριον εἶχε ἰσοπεδωθεῖ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ ἦταν τὸ καντήλι, τὸ ὁποῖο ἦταν ἀκόμη ἀναμμένο. Οἱ Γερμανοὶ ἔμειναν ἄφωνοι καὶ ἀποφάσισαν νὰ ξανακτίσουν οἱ ἴδιοι τὸ ἀσκητήριον, τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἐκεῖ μέχρι τὶς ἡμέρες μας.²⁰⁰

4.5 Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνὸς στὴν Ἱερὰ μονὴ Παναγίας Φανερωμένης

Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου ἐγκαταβίωσε στὴν μονὴ καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Δαμασκηνός, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν σύγκρουσή του μὲ τὴν κυβέρνηση Μεταξᾶ καὶ τὴν ἀντικατάστασή του ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο Φιλιππίδη, βρέθηκε ὑπὸ

199. Θεοφανὸς Α. Παντελῆ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, σελ. 133, Ἐκδόσεις Ἰωλκός, Ἀθήνα 2003.

200. Γκητᾶκος, ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας, σελ 34, Ἱερὰ μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας, Δεκέμβριος 1981.

περιορισμό στην Σαλαμίνα στις 19 Ιανουαρίου 1939.²⁰¹ Σύμφωνα με την πιθανότερη έκδοχή, ο ίδιος ο Δαμασκηνός θέλησε να μεταβεί στην Ίερά μονή Παναγίας Φανερωμένης, ή οποία εκείνη την εποχή ήταν ανδρική, καθώς τον συνέδεε προσωπική φιλία με τον ηγούμενο της μονής, ενώ εύρισκόμενος στην Σαλαμίνα, παρόλο που βρισκόταν υπό περιορισμό, ήταν πολύ κοντά στην πρωτεύουσα, άρα και στο κέντρο λήψης των αποφάσεων. Μετά την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα και την άρνηση από τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο να όρκισει την κυβέρνηση Τσολάκογλου, αποφασίστηκε η αποκατάσταση του Δαμασκηνοῦ στον ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο, ὁ ὁποῖος φεύγει ἀπὸ τὴν μονή Παναγίας Φανερωμένης γιὰ νὰ ἀναλάβει τὰ καθήκοντά του στις 5 Ἰουλίου 1941²⁰².

4.6 Ὁ Ἄγγελος Σικελιανὸς στὴν Σαλαμίνα, ἡ φιλοξενία στὴ μονή

«Στὸ ἔρμο χωράφι ἐκεῖ στὴ Σαλαμίνα
π' ἀνάμεσα ἀπ' ἀγκάθια καὶ χαλίκια
μιὰ κοίτη καθαρὴν εἶχα διαλέξει,
τὰ δειλινὰ γιὰ νὰ πλαγιάζω...»

Τὴν περίοδο τῆς γερμανικῆς κατοχῆς φθάνει στὴν Σαλαμίνα ὁ ποιητὴς Ἄγγελος Σικελιανὸς μαζί με τὴν σύζυγό του Ἄννα. Λόγω οἰκονομικῶν δυσκολιῶν ζητάει ἀπὸ τὸ μοναστήρι βοήθεια καὶ τότε ἡ μονή τοῦ παραχωρεῖ τὸν ἀρσανά της, δηλαδὴ τὸ οἶκημα ποὺ φυλοῦσαν τὶς βάρκες, τὰ δίχτυα κ.ἄ. Εἶναι τὸ οἶκημα ποὺ μέχρι τὶς ἡμέρες μας ὀνομάζεται τὸ σπίτι τοῦ Σικελιανοῦ²⁰³. Ἐκεῖ ἔζησαν με τὴν σύζυγό του δουλεύοντας στὰ κτήματα τῆς μονῆς καὶ ἐκεῖ ὁ μέγας ποιητὴς ἔγραψε τὰ ποιήματα «Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ», «Ὁ Χριστὸς στὴν Ρώμη» καὶ ἄλλα. Σύμφωνα με μαρτυρίες, γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς μοναχοὺς γιὰ τὴν βοήθεια ποὺ τοῦ προσέφεραν, ὁ Σικελιανὸς μέσω τῶν γνωριμιῶν

201. Ἑλληνικό, Λογοτεχνικό καὶ Ἱστορικό Ἀρχεῖο Ἀθηνῶν, Ἀρχεῖο Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάνθου Φιλιππίδη φακ. 7 ὑπόφ 7.1.

202. Δημοσθένης Κούκουνας, *Ὁ Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, Μέτρον, σελ 43-48, Αθήνα 1991.

203. Μαργαρίτα Γ. Δημητριάδου, *Ίερά μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας*, ιστορική διαδρομή, σελ 17, copyright 2016. Αθήνα

του βοήθησε στην επιστροφή τμήματος της περιουσίας της μονής που είχε απαλλοτριωθεί παράνομα.

Τò 1944 μετά τòn 2^ο παγκόσμιο πόλεμο τò μοναστήρι βρισκόταν σέ πολὺ δύσκολη κατάσταση με κυριότερο πρόβλημα τὴν ἔλλειψη μοναχῶν. Κάτω ἀπὸ αὐτές τὶς συνθήκες ὁ τότε μητροπολίτης Ἀττικῆς, Μεγαρίδος καὶ Σαλαμῖνος κ. Ἰάκωβος μετατρέπει τὴν μονὴ ἀπὸ ἀνδρική σὲ γυναικεία στὶς 28 Ἰουλίου 1944. Ἡ ἀνάθεση τῆς ἡγουμενίας δόθηκε στὴν μοναχὴ Χριστονύμφη Τσιγκέλη,²⁰⁴ ἡ ὁποία ἦταν χριστοφόρα στὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας στὸ Μάντζαρι τῆς Εὐβοίας. Τέλος, ὁ μητροπολίτης Ἰάκωβος ζήτησε νὰ ἐνταφιαστεῖ στὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας Φανερωμένης, ὅπως καὶ ἔγινε. Ἀπέναντι ἀπὸ τὴν κύρια εἴσοδο τοῦ ναοῦ βρίσκεται ὁ τάφος του μέχρι καὶ σήμερα.

4.7 Τὰ παρεκκλήσια καὶ οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς Παναγίας Φανερωμένης

Τò μοναστήρι διαθέτει καὶ κάποια παρεκκλήσια τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν. Τò παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἀκριβῶς δίπλα στὸν κύριο ναὸ καὶ περιέχει τὴν θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας, τὴν τίμια Κάρα τοῦ Ὁσίου Λαυρεντίου καὶ τὸν τάφο του.²⁰⁵ Ἐπίσης διαθέτει ξυλόγλυπτο τέμπλο ἐνῶ οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ καλύφθηκαν στὸ παρελθὸν ἀπὸ ἀσβέστη, κάτι πὸ σήμερα ἔχει ἀρχίσει νὰ ἐπιδιορθώνεται με ἀποτέλεσμα νὰ ἔρχονται σταδιακὰ στὸ φῶς ἀφαιρῶντας τὸ στρώμα τῆς ἀσβέστης.

Τò παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Βρίσκεται στὴν νότια πλευρὰ τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς. Διαθέτει ἀρκετὲς τοιχογραφίες, ἐνῶ στὸ παρελθὸν ἦταν χῶρος πὸ φυλάσσονταν οἱ λειψανοθήκες τῆς μονῆς.²⁰⁶

204. Ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος.

205. Γκητᾶκος, ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμῖνος, σελ 109, Ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος, Δεκέμβριος 1981.

206. Μαρτυρία ἡγουμένης, Γκητᾶκος, ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμῖνας, σελ 115, Ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος, Δεκέμβριος 1981.

Δὲν μποροῦμε νὰ μὴν κάνουμε εἰδικὴ μνεῖα στὶς ἀγιογραφίες ποὺ κοσμοῦν τοὺς τοίχους τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς. Ἀρχικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὴν ἐπιγραφὴ ποὺ ὑπάρχει μέσα στὸν κυρίως ναὸ ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ ἐξῆς:

ΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ
ΟΥΤΟΣ/ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
ΚΑΙ ΘΕΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ/ΗΜΩΝ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ
ΚΟΠΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ/ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ
ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΥ ΚΑΙ/
ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ ΥΙΟΥ ΤΟΥ ΟΣΙΩΤΑ-
ΤΟΥ ΕΝ ΜΟΝΑΧΟΙΣ/ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΚΤΙΤΟΡΟΥ
ΤΑΥΤΗΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΜΑ ΤΕ ΤΟΥ/ΕΥΡΙΣΚΟ-
ΜΕΝΟΥ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΙΩ-
ΣΑΦ ΤΕ/ΚΑΙ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΥΟΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ/ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗ-
ΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΥΡΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΟΥ/Ι-
ΣΤΟΡΗΘΗ ΔΕ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ
ΕΚ ΠΟΛΕΩΣ/ ΑΡΓΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ ΑΥ-
ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΕΝΙΖΕΛΟΥ/ ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἀπὸ μόνη της μᾶς δίνει πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὸ πότε, ἀπὸ ποιούς καὶ τὴν ἐποχὴ ποῶν ἔγιναν οἱ ἐργασίες ἀγιογράφησης τοῦ ναοῦ. Ἡγούμενος τῆς μονῆς ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Ὁσίου Λαυρεντίου Ἰωακείμ καὶ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ὁ Ζαχαρίας. Τὴν ἀγιογράφηση ἔκανε ὁ Γεώργιος Μάρκου μὲ τοὺς μαθητὲς του.

Ξεκινῶντας τὴν ἀναφορὰ στὶς τοιχογραφίες τῆς μονῆς, αὐτὴ ποὺ δεσπόζει εἶναι ἡ ἀγιογραφία τῆς Παναγίας καθισμένης στὸν θρόνο, ἢ ὁποῖα μὲ τὸ ἀριστερὸ της χέρι κρατᾷ στὴν ἀγκαλιά της τὸ μικρὸ Χριστὸ καὶ μὲ τὸ δεξιὸ της χέρι εὐλογεῖ τοὺς πιστοὺς. Γύρω

της βρίσκονται οι μορφές των ἀρχαγγέλων Γαβριήλ και Μιχαήλ²⁰⁷. Στην συνέχεια, χαρακτηριστικές είναι οι μορφές των δώδεκα προφητῶν στο ἴδιο τμήμα τοῦ ναοῦ, ἐνῶ κάτω ἀπὸ τὸν θρόνο ὑπάρχει ἐπιγραφή ἢ ὁποῖα ἀναφέρει: ΟΡΑΣ Ω ΒΡΟΤΕ ΤΟ ΘΕΙΟΝ ΒΗΜΑ ΤΟΥ ΤΟ ΦΡΙΚΤΟΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΤΟΙΣ ΝΕΟΤΕΡΟΙΣ ΑΓΓΕΛΟΙΣ ΕΝΩ ΤΕΛΕΙΤΑΙ Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΖΩΟΠΟΙΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΔΟΥΡΥΦΟΡΟΥΝΤΩΝ ΟΥΡΑΝΙΩΝ ΤΑΓΜΑΤΩΝ. ΣΥ ΟΥΝ ΠΡΟΣΕΛΘΕ ΕΝ ΠΙΣΤΕΙ ΑΔΙΣΤΑΚΤΩ, ΤΟΥ ΜΕΤΑΛΛΕΙΝ ΤΟΙΟΥΤΟΥ ΜΥΣΤΗΡΙΟΥ ΟΠΩΣ ΛΑΒΗΣ ΑΦΕΣΙΝ ΣΩΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΥΣΙΝ ΤΗΣ ΑΝΩ ΚΛΗΡΟΥΧΙΑΣ.

Ἀκολουθοῦν οἱ σκηνές ἀπὸ τὴν Θεία Μετάληψη τῶν ἀποστόλων ἀπὸ τὸν Χριστό, σκηνὴ πού παραπέμπει στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο. Πάνω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα βλέπουμε σκηνές ἀπὸ τὸν βίο τοῦ Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου καὶ τῆς Παναγίας. Τέλος, ὑπάρχει ἀπεικόνιση ἀπὸ τὴ διδασκαλία καὶ τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ. Στὴ πλευρὰ τῆς κόγχης βλέπουμε τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Ἁγία Τριάδα μέσα ἀπὸ τὴν σκηνὴ τῆς φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ, μὲ τὴν μορφή δηλαδὴ τριῶν ἀγγέλων, ἐνῶ ἀκολουθοῦν σκηνές ἀπὸ τὸν βίο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ²⁰⁸. Στὸν τροῦλο δεσπόζει ὁ Παντοκράτορας, ὁ ὁποῖος εὐλογεῖ τοὺς πιστοὺς, ἐνῶ ἀκριβῶς ἀπὸ κάτω καὶ περιμετρικὰ ὑπάρχουν τοιχογραφίες μὲ τὸν Εὐαγγελισμὸ τῆς Θεοτόκου, τὴν γέννηση τοῦ Χριστοῦ, τὴν βάπτισμα, τὸ θαῦμα τῆς ἀνάστασης τοῦ Λαζάρου, τὴν Πεντηκοστὴ καὶ τὴν Ἀνάληψη. Πολὺ μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀγιογραφία πού ἀναπαριστᾷ τὴν ἐκδίωξη τῶν ἐμπόρων ἀπὸ τὸν ναὸ τῶν Ἱεροσολύμων, κάτι πού δὲν συναντᾶται συχνά. Ἀκολουθοῦν τοιχογραφίες ἀγγελικῶν μορφῶν μαζί μὲ τὴν Θεοτόκο, οἱ ὁποῖες στὴν συνέχεια δίνουν τὴν θέση τους σὲ σκηνές ἀπὸ τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως, ὅπως αὐτὸ ἀποτυπώθηκε ἀπὸ τὴν α΄ καὶ β΄ οἰκουμενικὴ σύνοδο. Στὴν βάση τοῦ τροῦλου ὑπάρχουν οἱ τέσσερις εὐαγγελιστὲς μὲ τὰ σύμβολά τους, καθισμένοι μὲ ἀνοιχτὸ μπροστὰ τους τὸ ἱερὸ εὐαγγέλιο.

Στὴν βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἱστοροῦνται σκηνές ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη²⁰⁹. Πιὸ συγκεκριμένα, σὲ χρονικὴ σειρὰ ὁ ἀγιογράφος μᾶς ἐξιστορεῖ μέσα ἀπὸ εἰκόνες τὰ γεγονότα τοῦ πάθους, τῆς Σταύρωσης καὶ τῆς Ἀνάστασης τοῦ Κυρίου. Ξεκινᾷ μὲ τὸν

207. Γκητᾶκος, ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας, σελ 164-165, Ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας, Δεκέμβριος 1981.

208. Ο. π. σελ 170, Ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας, Δεκέμβριος 1981.

209. Ο.π. σελ 180, Ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας, Δεκέμβριος 1981.

Μυστικό Δεῖπνο, στην συνέχεια ή προσευχή στο ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, ἀκολουθεῖ ή προδοσία τοῦ Ἰούδα, ἔπειτα ἔχουμε τήν ἄρνηση τοῦ Πέτρου νά παραδεχτεῖ ὅτι γνωρίζει τὸν Χριστό. Οἱ ἀγιογραφίες συνεχίζονται με τὸν Χριστὸ νά βρίσκεται στὸ δικαστήριο ἐνώπιον τοῦ Ἀρχιερέα Καϊάφα καὶ στην συνέχεια ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου. Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη ἀκολουθεῖται πιστὰ καὶ ἔτσι ἔχουμε τήν νύξη τῶν χειρῶν τοῦ Πιλάτου, τὸ μαστίγωμα τοῦ Ἰησοῦ ἐνῶ ἔπεται ή Σταύρωση, ή Ἀποκαθήλωση, ὁ ἐπιτάφιος θρήνος, ή σκηνή τῶν μυροφόρων, ή ἐμφάνιση τοῦ Χριστοῦ μετὰ τήν Ἀνάσταση καὶ ή ψηλάφηση τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν Θωμᾶ.

Στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ καθολικοῦ ὑπάρχει ή ὑπέροχη ἀναπαράσταση τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Στην κορυφή βρίσκεται ὁ Χριστὸς καὶ δίπλα του ή Παναγία καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ ἀκολουθοῦν καθήμενοι οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι καὶ στὸ βάθος τὰ τάγματα τῶν ἀγγέλων. Ἀκριβῶς ἀπὸ κάτω βρίσκεται ή γνωστὴ σκηνή τῆς προετοιμασίας τοῦ θρόνου καὶ ἐκατέρωθεν οἱ μορφές τῶν Ἀρχαγγέλων Γαβριὴλ καὶ Μιχαήλ. Ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸν θρόνο βρίσκονται σκυμμένοι ὁ Ἀδάμ καὶ ή Εὔα καὶ κάτω ἀπὸ αὐτοὺς μία μεγάλη ζυγαριὰ με τὶς ψυχές τῶν ἀνθρώπων, τὶς ὁποῖες ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ ἄγγελοι τὶς μεταφέρουν στὸν παράδεισο καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δαίμονες ἀρπάζουν τὶς καὶ τὶς μεταφέρουν στὸ στόμα τοῦ θηρίου, ὅπου καίγονται αἰώνια²¹⁰.

Μεγάλης εἰκονογραφικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀξίας εἶναι οἱ ἀγιογραφίες ἐκατέρωθεν τῶν κλιτῶν οἱ ὁποῖες ἀπεικονίζουν μαρτύρια Ἁγίων ἀπὸ διάφορες ἐποχές καὶ οἱ ὁποῖες δείχνουν τὴν σκηνή ποὺ ὁ ἐκάστοτε ἐκτελεστής εἶναι ἔτοιμος νά ἀφαιρέσει τὴν ζωὴ τοῦ Ἁγίου, ἐνῶ ἐκεῖνος χαίρεται, καθὼς ἐτοιμάζεται νά συναντήσῃ τὸν Χριστὸ καὶ νά βρεθεῖ στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Θεοῦ²¹¹.

Τέλος, σημαντικό ἔργο τέχνης ἀποτελεῖ τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, τὸ ὁποῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μοναδικῆς ὠραιότητος σκάλισμά του, φέρει καὶ εἰκόνες ἀπαράμιλλης ὁμορφιάς, ἄξια δείγματα τῆς βυζαντινῆς ἀγιογραφίας, ἔργα καὶ αὐτὰ τοῦ Γ. Μάρκου. Οἱ εἰκόνες αὐτὲς με τὴν σειρά ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἶναι ὁ Ἅγιος Σπυρίδωνας, δευτέρη ή κοίμηση τῆς Θεοτόκου, στην συνέχεια ή Μεταμόρφωση τοῦ

210. Γκητᾶκος, ή Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμῖνος, σελ 197-199, Ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος, Δεκέμβριος 1981.

211. Ὁ.π. σελ 197-199 Ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος, Δεκέμβριος 1981.

Σωτήρος, ακολουθεῖ ἡ Παναγία ἔνθρονη μετὸν Χριστὸν στὴν ἀγκαλιά, πέμπτη εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἕκτη ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ τέλος τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου.

Μία ἀκόμα ἀπόδειξη τῆς σπουδαιότατης ἱστορικῆς ἀρχαιολογικῆς καὶ εἰκονογραφικῆς ἀξίας τῆς μονῆς Παναγίας Φανερωμένης καὶ τοῦ καθολικοῦ αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ ἀνακάλυψη τῆς ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ τὴν συντήρηση πού ἔγινε τὸ 1950 ἀπὸ τρεῖς πολὺ μεγάλες προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀρχικά, τοῦ καθηγητοῦ Ἀναστασίου Ὁρλάνδου (1887-1979) ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἀρχιτέκτονας, ἀρχαιολόγος καὶ ἀκαδημαϊκός, ἐνῶ θεωρεῖται ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους θεμελιωτὲς τῆς ἐπιστήμης τῆς βυζαντινῆς τέχνης στὴν Ἑλλάδα. Ἔχοντας σπουδάσει πολιτικὸς μηχανικὸς στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο καθὼς καὶ στὴν φιλοσοφικὴ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν, συμμετεῖχε στὴν ἀναστήλωση τῆς ἀκρόπολης ὑπῆρξε ἰδρυτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ σύμβουλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Στὴν συνέχεια τοῦ ἐφόρου βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Μανώλη Χατζιδάκη, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε διευθυντὴς τοῦ μουσείου Μπενάκη ἀπὸ τὸ 1941 καὶ ἔφορος βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὸ 1945. Τὸ 1960 διετέλεσε διευθυντὴς τοῦ βυζαντινοῦ μουσείου. Ἠγήθηκε ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς στὴν μονὴ τοῦ Σινᾶ καὶ στὴν ἀναστήλωση τοῦ Παναγίου Τάφου.²¹² Τέλος, τὴν συντήρηση τῶν ἀγιογραφιῶν ἀνέλαβε ὁ Φώτιος Ζαχαρίου, ὁ ἐπονομαζόμενος καὶ συντηρητὴς τῆς τέχνης. Γεννημένος τὸ 1909 στὴν Ἀθήνα καὶ ἀπόφοιτος τῆς σχολῆς τῶν Τεχνῶν συμμετεῖχε στὴν συντήρηση ἀγιογραφιῶν στὸ Ἅγιο Ὄρος, στὸν Μυστρά, στὴν Πάτμο καὶ στὴν Βεργίνα.²¹³ Ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιστημονικῆς κατάρτισης καὶ ἐμπειρίας αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων φαίνεται πὼς τὸ καθολικὸ καὶ γενικότερα ἡ μονὴ τῆς Παναγίας Φανερωμένης ἀποτελέσσει καὶ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα μνημεῖα πού ξεπερνᾷ τὸν τοπικὸ της χαρακτήρα καὶ ἀποκτᾷ πανελλήνια ἀναγνώριση ὡς μνημεῖο τῆς ἱστορικῆς μας κληρονομιάς.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς : ΕΣΤΕΡΕΩΘΗ Κ ΑΝΑΚΑΙΝΙΘΗ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΡΟΥΛΛΟΥ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΟΡΛΑΝΔΟΥ ΕΠΙΣΤΑCΙΑ ΤΟΥ ΕΦΟΡΟΥ

212. Παναγιώτη Βοκοτόπουλου, *Τὸ ἔργο του Μανώλη Χατζιδάκη στὴν Ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία*, τόμος ΚΒ, Ἀθήνα 2001.

213. Νίκος Ζίας, Ἐφημ. Τὸ Βῆμα, 24, Νοεμβρίου 2008.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΜΑΝΟΛΗ ΧΑΤΖΙΔΑΚΗ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΔΕ ΦΩΤΗ ΖΑΧΑΡΙΟΥ ΜΗΝΙ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ΑΛΛΗΝ (1950).

Στήν μονή φυλάσσεται χειρόγραφο ιερὸ Εὐαγγέλιο, τὸ ὁποῖο ἡ παράδοση λέγει ὅτι γράφτηκε ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο. Τέλος στήν μονή λειτουργεῖ γηροκομεῖο ἀπὸ τὸ 1970²¹⁴.

4.8 Θαύματα τῆς Παναγίας Φανερωμένης

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἦταν πρέπον νὰ ἀναφερθοῦν ἐπιγραμματικὰ κάποια σημαντικὰ θαύματα ποὺ ἔχει πραγματοποιήσει ἡ Παναγία στὸ μοναστήρι. Οἱ πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ διηγήσεις τῆς ἡγουμένης τῆς μονῆς καθὼς καὶ ἀπὸ μαρτυρίες πιστῶν.

Ἴσως τὸ μεγαλύτερο θαῦμα ποὺ ἔχει ἐπιτελέσει ἡ Παναγία, εἶναι τὴν ἐποχὴ τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης. Σύμφωνα μὲ τὴν λαϊκὴ παράδοση, μετὰ τὴν μάχη στὸ Φάληρο ὁ Μεχμέτ Ρεσίτ Πασᾶς Κιουταχῆς πέρασε ἀπέναντι στὴν Σαλαμίνα καὶ πολιορκήσε τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας Φανερωμένης λόγω τῆς στρατηγικῆς τοῦ θέσης καὶ τῆς ἀνάμιξης τοῦ στὸν ἐπαναστατικὸ ἀγώνα. Λέγεται ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κιουταχῆς ἔγραψε πὼς διέταξε τὰ στρατεύματά του νὰ καταλάβουν τὸ μοναστήρι, ἀλλὰ αὐτὰ γύριζαν πίσω χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ δώσουν ἐξήγηση γιὰ τὸ ἔκαναν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ φράση ποὺ ἡ παράδοση λέει πὼς εἶπε ὁ ἴδιος καὶ καταγράφηκε στο δημοτικὸ τραγοῦδι:

«Χωριὰ καὶ κάστρα καὶ βουνὰ καὶ ὅλα τὰ μοναστήρια ἐδιάβηκα,

Τὰ πάτησα καὶ τάκαμ ὅλα σκόνη,

Μὰ ἡ Παναγιὰ τῆς Κούλουρης, τὸ Μέγα Μοναστήρι,

Ἀπόχει ἐξήντα σήμαντρα καὶ εἴκοσιτρεῖς καμπάνες

Μὲ δεσποτάδες, Ἱερεῖς μὲ ψάλτες ἐνενηντα

²¹⁴ Εἰρήνη Δ. Ροκίδη, *Ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Β' Ἔκδοση, Ἰωλκός, σελ 23-24, Ἀθήνα 1995.

Στέκεται καὶ μὲ πολεμάει, δὲν φίνε νὰ τὴν πάρω

Δεκάξι φόρμους ἔκαμα καὶ εἴκοσωνὰ γιουρούσια

Μὰ ἡ φωτιά της μ' ἔκαψε καὶ φεύγω τὴν ἀφήνω».

Τὸ 1948 ἐμφανίστηκαν κρούσματα πανώλης στὶς περιοχὲς τῆς Ἐλευσίνας, τῆς Μάνδρας καὶ τοῦ Ἀσπροπύργου. Ἡ ἐξάπλωση τῆς νόσου ἔγινε ταχύτατα καὶ σύντομα ἐξελίχθηκε σὲ ἐπιδημία. Τότε, ὁ μητροπολίτης Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος Ἰάκωβος, ἀποφάσισε νὰ λιτανεύσει τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Φανερωμένης στὶς περιοχὲς ποὺ εἶχαν πληγεῖ ἀπὸ τὴν ἀσθένεια. Οἱ ἄνθρωποι παρακαλοῦσαν γονατιστοὶ τὴν Παναγία νὰ τοὺς βοηθήσει νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ πρόβλημα. Τὴν ἐπόμενη ἡμέρα ἡ ἐπιδημία σταμάτησε καὶ οἱ ἀσθενεῖς ἔδειξαν σημάδια βελτίωσης²¹⁵.

Μία κοπέλα ποὺ εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ δαιμονικὸ πνεῦμα, διότι ἡ μητέρα της ἀσχολιόταν μὲ τὴν μαγεία, ἦλθε καὶ διέμεινε στὸ μοναστήρι καὶ μετὰ ἀπὸ προσευχὴ θεραπεύθηκε· στὴν συνέχεια ἔγινε καὶ ἐκείνη μοναχὴ²¹⁶.

Μία νεαρὴ κοπέλα ἀπὸ τὸ Λαύριο δὲν μποροῦσε νὰ τεκνοποιήσει γιὰ περίπου δέκα χρόνια, ὥσπου μία ἡμέρα εἶδε στὸν ὕπνο της μία γυναίκα σὲ ἄγνωστο τόπο. Ὅταν τὴν ρώτησε ποιὰ εἶναι, ἐκείνη τῆς ἀπάντησε ὅτι ἦταν ἡ Φανερωμένη ἀπὸ τὴν Σαλαμίνα. Ἔπεσε στὰ γόνατα καὶ ζήτησε τὴν βοήθειά της καὶ λίγο καιρὸ ἀργότερα ἀπέκτησε ἕνα ἀγοράκι, τὸ ὁποῖο καὶ βάφτισε στὸ μοναστήρι²¹⁷.

Τὴν παραμονὴ τῆς ἑορτῆς τῆς μονῆς ἑνας ἠλεκτρολόγος ἐπισκεύαζε κάποια καλώδια στὸ μοναστήρι. Κάποιος, χωρὶς νὰ τὸ ξέρει, σήκωσε τὴν γενικὴ ἀσφάλεια καὶ τότε τὸν χτύπησε τὸ ἠλεκτρικὸ ρεῦμα. Ἡ μητέρα του ποὺ βρισκόταν ἐκεῖ παρακάλεσε τὴν Παναγία καὶ σώθηκε μὲ μερικὰ μόνο μικροεγκαύματα.

Μία κυρία ποὺ ἦταν ἐτοιμοθάνατη στὸ νοσοκομεῖο ζήτησε τὴν βοήθεια τῆς Παναγίας, ἡ ὁποία ἐμφανίστηκε στὸν ὕπνο της καὶ τῆς εἶπε, ὅταν θεραπευθεῖ, νὰ πάει νὰ προσκυνήσει στὸ μοναστήρι στὴν Σαλαμίνα, ὅπως καὶ ἔγινε.

215. Ἱερά μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας, «*Τὸ ἱστορικὸ καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ὁσίου Λαυρεντίου καὶ τῆς Παναγίας μας*», σελ 2, ἐκδόσεις Φ. Τσιρώνης, Αθήνα.

216 Ὁ.π., σελ 20, ἐκδόσεις Φ. Τσιρώνης, Αθήνα.

217 Ὁ.π., σελ 21, ἐκδόσεις Φ. Τσιρώνης, Αθήνα.

Παραθέτω κάποια από τα θαύματα που πραγματοποιήθηκαν έτσι όπως μου τα διηγήθηκε η ηγουμένη της μονής καθώς και όπως τα διάβασα από κάποια βιβλία. Κρατώ κάποιες επιφυλάξεις διότι δεν έχουν διασταυρωθεί με αυτόπτες μάρτυρες και ούτε από κάποιους από τους προταγωνιστές των θαυμάτων αυτών.

5ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Σαλαμίνα και Χριστιανισμός στο σήμερα, Τερά Μητρόπολη Μεγάρων και Σαλαμίνας

5.1 Διοίκηση

Σήμερα ή Σαλαμίνα ανήκει διοικητικά στην Ίερά Μητρόπολη Μεγάρων και Σαλαμῖνος, ή ἔδρα τῆς ὁποίας βρίσκεται στὰ Μέγαρα. Ἡ μητρόπολη εἶναι σχετικὰ νέα σέ σύγκριση μὲ τίς περισσότερες τῶν «Παλαιῶν Χωρῶν», ὅπως ὀνομάζεται ή εὐρύτερη γεωγραφική διαίρεση τῶν μητροπόλεων τῆς νοτίου Ἑλλάδας, καθὼς προῆλθε ἀπὸ τὴν τριχοτόμηση τῆς μητρόπολης Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος τὸ 1974. Πρῶτος μητροπολίτης ἐξελέγη ὁ μακαριστὸς Βαρθολομαῖος Κατσούρης, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε τὸ 1928 στὴν Ἀθήνα²¹⁸. Ἦταν Ἑλληνας, Θεολόγος καὶ Ἱεράρχης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρξε Ἱεροκήρυκας καὶ Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Χίου καὶ ὑπηρέτησε ὡς γραμματέας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Σπούδασε Νομική καὶ Θεολογία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ χειροτονήθηκε διάκονος τὸ 1954, πρεσβύτερος τὸ 1958 στὴν Χίο, ὅπου καὶ παρέμεινε ἕως τὸ 1974, ὅταν χειροτονήθηκε μητροπολίτης. Διαποιόμανε τὴν μητρόπολη ἀπὸ τὴν ἴδρυσή της τὸ 1974 ἕως καὶ τὸ 2014, ὁπότε τὸν διαδέχτηκε μετὰ τὴν κοίμησή του ὁ νῦν μητροπολίτης σεβ. Κωνσταντῖνος Γιακουμάκης.

Ὁ μητροπολίτης Κωνσταντῖνος γεννήθηκε στὰ Χανιά τὸ 1960. Χειροτονήθηκε διάκονος τὸ 1983 καὶ πρεσβύτερος τὸ 1986. Διετέλεσε ἐφημέριος στὸν ἱερὸ ναὸ Ἁγίας Αἰκατερίνης Πετραλώνων καὶ ἀπὸ τὸ 1995 ὑπηρέτησε ὡς κωδικογράφος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπὸ τὸ 2006 στὸ ἰδιαίτερο γραφεῖο τοῦ Μακαριωτάτου Προέδρου. Στις 10 Ὀκτωβρίου 2014 ἐξελέγη Μητροπολίτης Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος²¹⁹.

Ἡ ἱερά μητρόπολη Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος χωρίζεται σε τέσσερις ἀρχιερατικὲς περιφέρειες:

Α' ἀρχιερατικὴ περιφέρεια Μεγάρων καὶ Νέας Περάμου.

Β' ἀρχιερατικὴ περιφέρεια Ἐλευσίνας, Μαγούλας καὶ Ἀσπροπύργου.

Γ' ἀρχιερατικὴ περιφέρεια Μάνδρας, Βιλλίων, Οἰνῆς καὶ Ἐρυθρέων.

Δ' ἀρχιερατικὴ περιφέρεια Σαλαμῖνος.

218. Ἰστοσελίδα <https://www.romfea.gr>.

219. Ἰστοσελίδα Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος <http://immesa.gr/>.

Ἡ ἀρχιερατικὴ περιφέρεια Σαλαμίνας χωρίζεται σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχεῖα τῆς μητρόπολης στὶς ἐξῆς ἐνορίες²²⁰:

Ἡ ἐνορία Ἀγίου Μηνᾶ (μητροπολιτικὸς ναὸς Σαλαμίνας). Ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος κτίστηκε στὴν θέση παλαιότερου καὶ μικρότερου, τέθηκε στὶς 3 Φεβρουαρίου τοῦ 1869 καὶ ἐγκαινιάστηκε στὶς 30 Ἰουνίου τοῦ 1887. Ἐξαιρετικὸ καλλιτεχνικὸ καὶ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ἔργα τοῦ γλύπτη Ἰωάννη Χαλεπᾶ, πατέρα τοῦ γνωστοῦ γλύπτη Γιαννούλη Χαλεπᾶ, ὅπως ὁ μητροπολιτικὸς μαρμάρινος θρόνος, καὶ τοῦ Σαλαμίνιου Πολυχρόνη Λεμπέση διακεκριμένου ζωγράφου τῆς «Σχολῆς τοῦ Μονάχου». Ἐφημέριοι τοῦ ναοῦ εἶναι ὁ πρωτοπρεσβύτερος Τιμόθεος Λαῖβερᾶς, ὁ Ἀρχιμανδρίτης Χριστόδουλος Κοκλιώτης καὶ ὁ διάκονος Χριστοφόρος Βιέννας.

Ἡ ἐνορία Ἀγίου Ἀνδρέα. Ὁ ἱερὸς ναὸς Ἀγίου Ἀνδρέα ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸς ἓναν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς, καθὼς βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς πόλης. Ἀποτελεῖ ἐπίσης καὶ ἐκεῖνος μεταγενέστερο ναὸ πού κτίστηκε στὴν θέση παλαιότερου. Ἐφημέριοι τοῦ ναοῦ εἶναι ὁ ἀρχιμανδρίτης Τιμόθεος Νομικὸς καὶ ὁ πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Μοῦλτος.

Ἡ ἐνορία Ἀγίου Δημητρίου. Ὁ τρίτος μεγάλος ἐνοριακὸς ναὸς στὸ νησί. Ἀποτελεῖ μὲ τὴν σειρά του καὶ ἐκεῖνος νεώτερο ναὸ στὴν θέση τοῦ πρώτου μικρότερου καὶ παλαιότερου. Εἶναι ὁ ναὸς στὸν ὁποῖο ἐνταφιάστηκε, ὅπως ἔχουμε ἤδη προαναφέρει, ὁ ἀγωνιστὴς τοῦ 1821 Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐνῶ πρόσφατα ὁλοκληρώθηκε καὶ ἡ συντήρηση τοῦ ναοῦ. Ἐφημέριοί του εἶναι ὁ ἀρχιμανδρίτης Μιχαὴλ Σουκαρᾶς, ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἄγγελος Ἀνδρουτσόπουλος καὶ ὁ πρωτοπρεσβύτερος Ἀνάργυρος Εὐδαίμων.

Ἡ ἐνορία Ἀγίου Λαυρεντίου. Ὁ ναὸς αὐτός, ἂν καὶ πολὺ μεταγενέστερος, παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς κτίστηκε σὲ ἀνάμνηση θαύματος τοῦ Ἀγίου πού συντελέστηκε στὸν χώρο ἐκεῖνο.²²¹ Εἶναι ὁ μεγαλύτερος σὲ χωρητικότητα ναὸς στὴν Σαλαμίνα, ἐνῶ χωροταξικὰ ἔχει τὴν ἰδιαιτερότητα νὰ μὴν εἶναι τελείως προσανατολισμένος πρὸς τὴν ἀνατολή. Ἐφημέριοί του εἶναι ὁ ἀρχιμανδρίτης Γερμανὸς Βρούβας, ὁ ἀρχιμανδρίτης Νικόδημος Μουτόπουλος καὶ ὁ πρωτοπρεσβύτερος Λάμπρος Μάθησης.

220. Ἐπίσημη ἱστοσελίδα Ἱερᾶς μητροπόλεως Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος, <http://immesa.gr/>.

221. Για τὸ θαῦμα βλέπε σελ 52.

Ἡ ἐνορία Ἁγίου Νικολάου Σαλαμίνας. Ἀποτέλεσε πρὶν τὸν Α΄ παγκόσμιον πόλεμον ναὸ τοῦ κοιμητηρίου τῆς Σαλαμίνας ἐνῶ σήμερα στὸν προαύλιον χώρον τοῦ φιλοξενοῦνται ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ μουσεῖο τῆς Σαλαμίνας. Ἐφημέριοί του εἶναι ὁ ἀρχιμανδρίτης Στέφανος Κατηφόρης καὶ ὁ πρεσβύτερος Κωνσταντῖνος Λυμπέρης.

Ἡ ἐνορία Ἁγίας Βαρβάρας. Ἐνοριακὸς ναὸς στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ νησιοῦ τῆς περιοχῆς τῶν Παλουκίων. Ἀποτέλεσε τὸν ναὸ τῶν προσφύγων, καθὼς ἡ περιοχὴ αὕτη δέχθηκε τὸ μεγαλύτερον προσφυγικὸ κύμα στὸ νησι μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν. Ἐφημέριοι τοῦ ναοῦ εἶναι ὁ πρωτοπρεσβύτερος Δημήτριος Παπαδάκης, ὁ πρωτοπρεσβύτερος Παναγιώτης Μοῦλτος καὶ ὁ πρεσβύτερος Χρῆστος Παναγιωτόπουλος.

Ἡ ἐνορία Κοιμήσεως Θεοτόκου Καματεροῦ. Ἐφημέριος εἶναι ὁ πρωτοπρεσβύτερος Στυλιανὸς Χουλάκης.

Ἡ ἐνορία Κοιμήσεως Θεοτόκου Αἰαντείου. Ναὸς στὴν ὁμώνυμη περιοχὴ τῆς Σαλαμίνας. Ἐφημέριός του εἶναι ὁ πρωτοπρεσβύτερος Παναγιώτης Βοῦρκος.

Ἡ ἐνορία Εἰσοδίων Θεοτόκου. Ἐνοριακὸς ναὸς στὴν περιοχὴ τῶν Ἀμπελακίων Σαλαμῖνος. Ἐφημέριοι εἶναι ὁ ἀρχιμανδρίτης Νεῖλος Μουσελῆς καὶ ὁ πρωτοπρεσβύτερος Αναστάσιος Φελεμέγκος.

Ἡ ἐνορία Ἁγίου Νικολάου Σεληνίων. Ἐφημέριοι εἶναι ὁ ἀρχιμανδρίτης Αὐξέντιος Ρουσσάκης καὶ ὁ πρωτοπρεσβύτερος Δημήτριος Παπαβασιλείου.

Ἡ ἐνορία Ἁγίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου. Ναὸς στὴν περιοχὴ Κακῆ Βίγλα Σαλαμῖνος. Ὁ ναὸς αὐτὸς βρίσκεται κτισμένος πάνω στὸν βράχον, ὅπου σύμφωνα μετὰ τὴν παράδοσιν βρέθηκε ἡ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας. Ἐφημέριος τοῦ ναοῦ εἶναι ὁ πρεσβύτερος Ἀρσένιος Φλῶρος.²²²

Τὸ διοικητικὸ συμβούλιον τῶν ναῶν στὴν Σαλαμίνα ἀποτελεῖται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ τὸν ἱερέα καὶ ἀπὸ τέσσερεις ἐπιτρόπους, οἱ ὅποιοι εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν διαχείρισιν τῶν χρημάτων τοῦ ναοῦ. Κάθε ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει στὴν κατοχὴν τοῦ ἑνὸς κλειδί. Στὸ τέλος κάθε μηνὸς ἀνοίγουν τὸ χρηματοκιβώτιον μετὰ τὴν παρουσίαν ὅλων τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς μετὰ τὰ ἀντίστοιχα κλειδιά καὶ γίνεται ἡ καταμέτρησιν τῶν χρημάτων. Κάθε

222. Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

ένορία ξεχωριστά βοηθάει πολλές έμπερίστατες οικογένειες με τὰ χρήματα πὸν συλλέγονται ἀπὸ τὸ φιλόπρωχο ταμεῖο. Ὑπάρχει έπιτροπή πὸν διαχειρίζεται ἀποτελούμενη ἀπὸ τρία μέλη καὶ τὸν ἱερέα καὶ τρία κλειδιά, ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀνοιχτεῖ μόνο με τὴν παρουσία ὀλόκληρης τῆς έπιτροπῆς, ἐνῶ για ὀποιαδήποτε κίνηση σχετικὰ με τὸ φιλόπρωχο ταμεῖο ἐνημερώνεται με σχετικὸ αἴτημα ἢ μητρόπολη. Κάθε τρεῖς μήνες ἀποστέλλονται χρήματα στὴν μητρόπολη για νὰ ἐνισχυθεῖ τὸ ποιμαντικὸ τῆς ἔργου, καθὼς καὶ για ὀποιαδήποτε ἄλλη λειτουργία, ἐνῶ στὸ τέλος κάθε χρόνου γίνεται ἀπολογισμὸς ἀπὸ τὸν ἱερέα καὶ τοὺς έπιτρόπους, οἱ ὀποῖοι ἀποστέλλουν τὰ ἀποτελέσματα στὴν έπισκοπή. Τέλος, οἱ ένορίες, βάσει τῆς συμφωνίας Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, εἶναι ἀπαλλαγμένες ἀπὸ κάποιες χρηματικὲς εἰσφορές, λόγου χάρη αὐτὲς πὸν ἀφοροῦν τὰ τέλη ὑπὲρ τοῦ δήμου ἢ τῆς δημόσιας τηλεόρασης.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ μητροπολιτικὰ παρεκκλήσια στὴν Σαλαμίνα ὑπάρχει τὸ παρεκκλήσιο τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, τοῦ Ἀγίου Φανουρίου, τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ αὐτὸ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ.

Στὴν Σαλαμίνα ὑπάρχουν καὶ κάποιες μονὲς καὶ μετόχια. Ἀρχικά, εἶναι τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας Φανερωμένης. Ἐπίσης, ὑπάρχει ἡ ἱερά μονὴ Ἀγίου Γερασίμου ἱδρυθεῖσα τὸ 1955, στὴν ὀποία χρέη ἡγούμενου ἀσκεῖ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Νεῖλος Μουσελῆς καὶ τέλος ἡ ἱερά μονὴ Ἀγίας Αἰκατερίνης ἱδρυθεῖσα τὸ 2010 με ἀσκοῦντα χρέη ἡγουμένου τὸν Ἀρχιμανδρίτη Χριστόδουλο Κοκλιώτη.

Ἡ 1966 ἱδρύθηκε ἡ γυναικεῖα ἀδελφότητα Ἀγίου Νικολάου Λεμονίων με ἡγουμένη τὴν Χριστοφόρα Τσιρονίδη. Τὸ μοναστήρι ἱδρύθηκε τὸ 1742. Τὸ 1833 διαλύθηκε μετὰ ἀπὸ τὸ διάταγμα τοῦ Ὅθωνα πὸν ἔκλεινε ὄλα τὰ ὀλιγομελῆ μοναστήρια καὶ ὄλα τὰ ἱερά λειτουργικὰ σκευὴ καθὼς καὶ τὰ ἄμφια, τὰ ἔγγραφα κ.λ.π. δόθηκαν στὴν έπιτροπεῖα πὸν εἶχε ὀριστεῖ ἀπὸ τὸ κράτος. Ὁ κύριος ναὸς εἶναι μονόκλητη βασιλική. Ἡ εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὸ τέμπλο εἶναι ἔργο τοῦ Ἀθηναίου Ἰωάννη Ἀθανα-σίου τὸ 1795²²³.

223 Ἡ ἱερά μονὴ Ἀγίου Νικολάου Λεμονίων, *τὸ παλαιομονάστηρον Ἀγίου Νικολάου καὶ τὸ ναῦδριον τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου*, Ἐκδόσεις Ἱ.Μ. Ἀγίου Νικολάου, σελ 12 ἔως 20, Σαλαμίνα 1993.

Σημαντικό είναι και τὸ ναῦδριο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου, τὸ ὁποῖο βρίσκεται δίπλα ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν 10ο αἰώνα²²⁴.

Στὸ νησί λειτουργεῖ, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας, συσσίτιο γιὰ τοὺς ἀπόρους συμπολίτες στὸν ἱερὸ ναὸ Ἁγίου Ἀνδρέα Σαλαμίνας, ὑπεύθυνος τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Ἀρχιμανδρίτης Τιμόθεος Νομικός. Ἀκόμα, λειτουργεῖ γραφεῖο αἰμοδοσίας καὶ ὁ ὑπεύθυνος τῆς ἀρχιερατικῆς περιφέρειας τοῦ νησιοῦ εἶναι ὁ Ἀρχιμανδρίτης Χριστόδουλος Κοκλιώτης, ὁ ὁποῖος ταυτόχρονα εἶναι καὶ ὑπεύθυνος τῆς ἀρχιερατικῆς περιφέρειας Σαλαμίνας γιὰ τὴν κατήχηση τῶν νέων.

Τοπικὲς ἐορτὲς τῆς νήσου Σαλαμίνας:

- Ἐορτὴ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου Φανερωμένης Σαλαμίνας τὴν 23^η Αὐγούστου.
- Ἐνοριακὴ ἐορτὴ Ἁγίου Λαυρεντίου Σαλαμίνας τὴν 10^η Μαΐου, ἡμέρα ἀνάμνησης τοῦ θαύματος ποὺ συντελέστηκε στὸν τόπο ὅπου κτίστηκε μετέπειτα ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου.

5.2 Ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου σήμερα

Ὁ σημερινὸς ναὸς εἶναι ὁ μεγαλύτερος στὴν Σαλαμίνα, ἐνῶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι ρυθμὸς τρουλαίας βασιλικῆς μὲ τρία κλίτη. Βασικὴ ἰδιαιτερότητά του εἶναι πὼς τὸ Ἅγιο Βῆμα δὲν εἶναι στραμμένο ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς ἀνατολάς, ἀλλὰ λόγω κυρίως ἔλλειψης χώρου, κτίστηκε διαγώνια δίνοντάς του ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό. Ὁ ναὸς ὀλοκληρώθηκε στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1990, ἐνῶ τὸ 2006 ξεκίνησε ἡ ἀγιογράφισή του, ἡ ὁποία συνεχίζεται μέχρι καὶ σήμερα μὲ τὴν ἀμέριστη βοήθεια τῶν ἐνοριτῶν. Οἱ ὡς τώρα ὀλοκληρωμένες ἀγιογραφίες ἀκολουθοῦν τὴν τεχνοτροπία τῆς μακεδονικῆς σχολῆς. Τὸ τέμπλο καὶ ὁ δεσποτικὸς θρόνος εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ γλυπτὸ μάρμαρο. Διαθέτει ἓνα κωδωνοστάσιο καὶ ἓναν ἐκτεταμένο προαύλιο χῶρο ἔμπροσθεν τῆς κεντρικῆς εἰσόδου. Ὑπάγεται στὴν ἱερὰ μητρόπολη Μεγάρων καὶ

²²⁴ Ἡ ἱερὰ μονὴ Ἁγίου Νικολάου Λεμονίων, *τὸ παλαιομοναστήριον Ἁγίου Νικολάου καὶ τὸ ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου*, Ἐκδόσεις Ἱ.Μ. Ἁγίου Νικολάου, σελ 20, Σαλαμίνα 1993.

Σαλαμῖνος καὶ ἔχει συνολικὸ πληθυσμὸ 1830 πιστοὺς, πρᾶγμα ποὺ τὴν καθιστᾷ τὴν μεγαλύτερη ἐνορία στὴν Σαλαμίνα. Διαθέτει πνευματικὸ κέντρο καὶ δύο γυναικωνῖτες.

Τὸ συμβούλιο ποὺ εἶναι ὑπεύθυνο γιὰ τὴν διεξαγωγή καὶ ὀλοκλήρωση τῆς ἀγιογράφησης ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν ἱερέα, (πρόεδρο) ἕναν ἀντιπρόεδρο καὶ ἕναν ταμία, οἱ ὁποῖοι παίρνουν ἔγκριση ἀπὸ τὴν ἱερά μητρόπολη γιὰ νὰ προσθέσουν μία νέα ἀγιογραφία. Κάθε Κυριακὴ παραδίδονται μαθήματα κατηχητικοῦ γιὰ μαθητὲς ὅλων τῶν τάξεων τοῦ δημοτικοῦ, ἐνῶ κάθε Τρίτη γιὰ τοὺς νέους καθὼς καὶ τοὺς μεγαλύτερους σὲ ἡλικία. Τὸ διοικητικὸ συμβούλιο τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν ἱερέα καὶ ἀπὸ τέσσερεις ἐπιτρόπους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν διαχείριση τῶν χρημάτων τοῦ ναοῦ. Κάθε ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει ἕνα κλειδί, μὲ τὰ ὁποῖα κάθε τέλος τοῦ μήνα ἀνοίγουν τὸ χρηματοκιβώτιο καὶ γίνεται ἡ καταμέτρηση τῶν χρημάτων. Ἡ ἐνορία τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου βοηθᾷ πολλὰ οἰκογένειες ποὺ τὸ ἔχουν ἀνάγκη μὲ τὰ χρήματα ποὺ συλλέγονται ἀπὸ τὸ φιλόπτωχο ταμεῖο. Ὑπάρχει ἐπιτροπὴ ποὺ τὸ διαχειρίζεται ἀποτελούμενη ἀπὸ τρία μέλη καὶ τὸν ἱερέα. Ὑπάρχουν τρία κλειδιά καὶ μπορεῖ νὰ ἀνοιχτεῖ μόνο μὲ τὴν παρουσία ὀλόκληρης τῆς ἐπιτροπῆς.

Γιὰ ὁποιαδήποτε κίνηση σχετικὰ μὲ τὸ φιλόπτωχο ταμεῖο ἐνημερώνεται μὲ αἴτημα ἡ ἱερά μητρόπολη. Κάθε τρεῖς μῆνες ἀποστέλλονται χρήματα στὴν μητρόπολη γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ τὸ ποιμαντικὸ τῆς ἔργου, καθὼς καὶ γιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη λειτουργία, ἐνῶ στὸ τέλος κάθε χρόνου γίνεται ἀπολογισμὸς ἀπὸ τὸν ἱερέα καὶ τοὺς ἐπιτρόπους, οἱ ὁποῖοι ἀποστέλλουν τὰ ἀποτελέσματα στὴν ἐπίσκοπη. Τέλος, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἐνορίες τοῦ νησιοῦ, ἡ ἐνορία τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου εἶναι οἰκονομικὰ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν καταβολὴ ὀρισμένων χρηματικῶν τελῶν, λόγου χάρις αὐτῆς τοῦ Δήμου ἢ τῆς δημόσιας τηλεόρασης. Στὴν ἐκκλησία ὑπάρχει χορωδία, ἐνῶ διαθέτει δύο ἱεροψάλτες καὶ ἕναν νεωκόρο. Ὑπηρετοῦν δύο ἱερεῖς, (ὁ πανοσιολογιώτατος ἀρχιμανδρίτης πατὴρ Γερμανὸς καὶ ὁ αἰδεσιμολογιώτατος πατὴρ Χαράλαμπος), ἐνῶ πέραν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου στὴν ἐνορία ἀνήκουν δύο ἀκόμη παρεκκλήσια, ὁ ἱερὸς ναὸς Ἁγίου Γεωργίου μὲ ἱερέα τὸν πανοσιολογιώτατο ἀρχιμανδρίτη πατέρα Νικόδημο καὶ ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων. Κάθε Κυριακὴ διανέμεται ἀπὸ τὴν ἱερά μητρόπολη ἐνημερωτικὸ φυλλάδιο μὲ τίτλο «ΦΩΝΗ ΚΥΠΡΙΟΥ», στὸ ὁποῖο γίνονται ἐπεξηγήσεις τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ τῶν ἐκάστοτε ἀποστολικῶν ἢ εὐαγγελικῶν περικοπῶν. Πραγματοποιοῦνται γάμοι, βαπτίσεις, κηδεῖες καὶ ἐξομολόγηση πάντα μὲ τὴν

ἐνημέρωση καὶ τὴν ἄδεια τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου. Τέλος, στὸν ναὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἅγιο Λαυρέντιο ἐορτάζεται πανηγυρικὰ καὶ ἡ Ἁγία Μαρίνα στὶς 17 Ἰουλίου.

5.3 Ἡ Ἱερά μονή Φανερωμένης στο σήμερα.

Στις μέρες μας συνεχίζεται ἀδιάκοπα ἡ πνευματικὴ καὶ θρησκευτικὴ παράδοση τῆς μονῆς. Λειτουργεῖ ἐργαστήριο κηροποιΐας, ζωγραφικῆς καὶ αἰσιογραφίας. Ἡ ἱερά μονή ἐκπροσωποῦται ἀπὸ τὸ ηγουμενοσυμβούλιο με ηγουμένη τὴν γερόντισσα Παρθενία (κατὰ κόσμον Αναστασία Κουγιουμτζή) ἀπὸ τὸ 2012 μέχρι καὶ σήμερα²²⁵. Τὸ πανηγύρι παρόλες τὶς δυσκόλιες ποὺ κατὰ καιροὺς προκύπτουν παραμένει ἓνα ἀπὸ τὰ δημοφιλέστερα καὶ ποιο ἀναγνωρίσιμα στὴν δυτικὴ Ἀττικὴ ἐνῶ τὸ ἴδιο τὸ μοναστήρι δέχεται καθημερινὰ πλῆθος κόσμου.

²²⁵ Ἐπίσημη ἰστοσελίδα Ἱερᾶς μητροπόλεως Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος, <http://immesa.gr/>.

Συμπεράσματα

Στήν παρούσα μεταπτυχιακή εργασία, παρουσιάστηκε ή ιστορική εξέλιξη τής νήσου Σαλαμῖνος ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι καί σήμερα, πάντα σέ ἄρρηκτη σύνδεση μέ τò θρησκευτικό συναίσθημα τῶν ἀρχαίων Σαλαμινίων καί τήν χριστιανική ταυτότητα τῶν γενεῶν πού ἀκολούθησαν στήν μετὰ Χριστόν ἐποχή. Χρησιμοποιήθηκαν πηγές, ἔγγραφα ἀπό δημόσια καί ιδιωτικά ἀρχεῖα, καθὼς καί τò πλούσιο ἀρχεῖο τής ἱερᾶς μονῆς Παναγίας Φανερωμένης Σαλαμίνας. Ἐπίσης, ἔργα μεγάλων ξένων περιηγητῶν τοῦ παρελθόντος ὅπως ὁ Aulus Gellius καί ὁ George Wheeler, οἱ ὅποιοι ἦλθαν στò νησί καί κατέγραψαν τò τί συνέβαινε τήν συγκεκριμένη γιά ἐκείνους χρονική στιγμή. Ἡ προφορική παράδοση ἦταν ἕνας ἀκόμη βασικός παράγοντας γιά τήν σύνθεση τής ἐργασίας, ἐνῶ ή μαρτυρία τής ἴδιας τής ἡγουμένης γιά τήν ἱστορία τοῦ μοναστηριοῦ ἔπαιξε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο. Τέλος, χρειάστηκε ή ἀντληση πληροφοριῶν ἀπό τò ἀρχεῖο τής ἱερᾶς μητρόπολης Μεγάρων καί Σαλαμῖνος, καθὼς καί ή ἀναζήτηση καί ἔρευνα σέ βιβλιοθήκες, ὅπως αὐτή τοῦ Δήμου Σαλαμίνας καί τής θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί τήν Εθνική βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν.

Στὰ κεφάλαια τής ἐργασίας ἐξετάσαμε μέ χρονολογική σειρά τήν προϊστορία τής Σαλαμίνας ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ὀμηρικοῦ Αἴαντα, καθὼς καί σημαίνοντα ἀρχαιολογικά εὐρήματα ἀπό τò σπήλαιο τοῦ Εὐριπίδη καί τò ἀνάκτορο τοῦ Αἴαντα προσπαθῶντας νὰ περιγράψουμε μία ἐποχή πού μοιράζεται ἀνάμεσα στήν ἱστορία καί τὸν μῦθο φωτίζοντας κάποιες πτυχές τοῦ βίου τῶν Σαλαμινίων τής ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀκολούθησε ή ιστορική ἐξέταση τοῦ νησιοῦ ἀπό τὸν 7^ο αἰῶνα π.Χ. τήν ἀκμή του κατὰ τήν διάρκεια τῶν περσικῶν πολέμων καί τοῦ χρυσοῦ αἰῶνα τοῦ Περικλῆ, καθὼς καί τήν σταδιακή παρακμή τῶν αἰῶνων πού ἀκολούθησαν μέ τὸν πελοποννησιακὸ πόλεμο, τὰ ἑλληνιστικά χρόνια, τοὺς μυθριδατικούς πολέμους ἕως καί τήν ρωμαϊκή κατάκτηση.

Ἄν καί ή πιὸ σημαντική στιγμή στήν ἱστορία τοῦ νησιοῦ ἦταν ή ναυμαχία τής Σαλαμίνας, ἀκολούθησαν καί ἄλλα σπουδαῖα γεγονότα, πού ἄφησαν ἀνεξίτηλο τὸ μελάνι τους στὰ βιβλία τής ἱστορίας. Ἔτσι, συνεχίσαμε μέ τήν χριστιανική

Σαλαμίνα τῶν πρώτων αἰῶνων μετὰ τὴν γέννηση τοῦ Χριστοῦ, τονίσαμε τὴν σημασία τῆς ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν, τμῆμα τῆς ὁποίας ἦταν ἡ Σαλαμίνα καὶ πῶς αὐτὴ ἔπαιξε σημαίνοντα ρόλο στὰ μεγάλα ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα ποὺ σημάδεψαν τοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν μέσα ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ τῆς στίς οἰκουμενικὲς συνόδους. Ἡ ἱστορικὴ καταγραφὴ συνεχίζεται μὲ τὴν εἰκονομαχία, ἴσως τὴν μελανότερη περίοδο στὴν ἱστορία τῆς Ἀνατολικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἐνα ζήτημα καθαρὰ ἐκκλησιαστικὸ καὶ δογματικὸ, τὸ ὁποῖο ὅμως ἔλαβε γρήγορα πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς διαστάσεις, διαίρεσε καὶ ἀποδιοργάνωσε ὄχι μόνο τὴν αὐτοκρατορία ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρο τὸν χριστιανικὸ κόσμο, ἐνῶ τὰ ἀποτελέσματά τῆς συνέχισαν νὰ ὑφίστανται καὶ στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν καὶ προκάλεσαν συμφορὲς καὶ δυστυχίες στοὺς ντόπιους πληθυσμούς. Φυσικά, ἡ μελέτη μας κάνει ἰδιαίτερη μνεῖα στὴν 4^η Σταυροφορία καὶ τὴν λατινικὴ κατάκτηση, καθὼς παρόλο ποὺ ἡ λατινικὴ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης καταλύθηκε μισὸ αἰῶνα μετὰ τὴν ἴδρυσή τῆς ἀπὸ τὰ στρατεύματα τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νίκαιας, στὴν περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς οἱ Λατίνοι παρέμειναν μέχρι καὶ τὴν κατάληψη τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἡ περίοδος τῆς τουρκοκρατίας ἀναφέρθηκε ἀποσπασματικά, καθὼς δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀθήνας καὶ οἱ ἐπόμενες πηγὲς ἀφοροῦν τὴν περίοδο δύο αἰῶνων ἀργότερα. Δὲν θὰ μπορούσε νὰ μὴν γίνῃ εἰδικὴ ἀναφορὰ στὰ θρησκευτικὰ τοπωνύμια τοῦ νησιοῦ, τὸ πότε καὶ τὸ πῶς κτίστηκαν οἱ ναοὶ ποὺ ἔδωσαν τὸ ὄνομά τους σὲ ὁλόκληρες περιοχὲς τῆς Σαλαμίνας.

Ἡ ἀναφορὰ στὴν ἱερὰ μονὴ Παναγίας Φανερωμένης, καὶ στὸν ἰδρυτὴ τῆς, Ὁσιο Λαυρέντιο τὸν Μεγαρέα, ἀποτέλεσε ξεχωριστὸ κομμάτι τῆς παρούσης ἐργασίας σὲ δύο κεφάλαια, παρόλο ποὺ ἡ ἱστορία τοῦ μοναστηριοῦ ἐμπλέκεται οὐσιαστικὰ μὲ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἐντεῦθεν. Αὐτὸ συνέβη λόγω τῆς ἰδιαίτερης σημασίας τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τῆς ταύτισής του ὄχι μόνο μὲ τὴν θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν κατοίκων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ νησιοῦ. Μὲ τὴν σειρὰ ἀναλύσαμε τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ὁσίου Λαυρεντίου, τὶς προσπάθειές του γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ μοναστηριοῦ, τὰ οικονομικὰ ἀρχεῖα καθὼς καὶ τὰ πατριαρχικὰ σιγίλια καὶ τὰ φερμάνια τῶν Ὁθωμανῶν σουλτάνων, ποὺ τελικὰ ὀδήγησαν στὴν ὁλοκλήρωσή του. Ἡ δράση τῆς μονῆς στὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τῶν

Ἑλλήνων ἦταν ἰδιαίτερος πλούσια, καθὼς ἀποτελέσσε σημαντικό παράγοντα γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς ἐπανάστασης στὴν εὐρύτερη περιοχὴ. Τιμήθηκε ἀπὸ τοὺς πρῶτους βασιλεῖς ποὺ ἀνέλαβαν τὴν ἐξουσία μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ τόπου, ὅπως ὁ Ὅθωνας καὶ ὁ Γεώργιος ὁ Α΄ καὶ ἀποτελέσσε βάση γιὰ τὸ βασιλικὸ ναυτικὸ τῆς Ἑλλάδας. Ἡ βοήθεια ποὺ προσέφερε ἦταν πάντα μεγάλη, καθὼς πάντα βρισκόταν δίπλα σὲ ὅσους τὸ εἶχαν ἀνάγκη κατὰ τὴν διάρκεια μεγάλων ἐθνικῶν δυσχερειῶν ποὺ ἀκολούθησαν, ὅπως ἡ μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ ὁ 2^{ος} παγκόσμιος πόλεμος. Ἐγινε τόπος ἐξορίας γιὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, ἀλλὰ καὶ τόπος λύτρωσης καὶ ἔμπνευσης γιὰ τὸν μεγάλο μας ποιητὴ Ἄγγελο Σικελιανό.

Ἀπὸ ἀγιογραφικὴ σκοπιὰ, ἀναλύθηκε ἡ σημαντικότερη ἀρχαιολογικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀξία τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς οἱ ὁποῖες δημιουργήθηκαν καὶ συντηρήθηκαν ἀπὸ κορυφαίους καλλιτέχνες τῆς ἐκάστοτε ἐποχῆς. Βεβαίως, δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε καὶ στὰ θαύματα τῆς Παναγίας Φανερωμένης. Βοήθησε χιλιάδες ἀνθρώπους στὸν προσωπικὸ τους ἀγώνα, πάντα μεσιτεύοντας πρὸς τὸν Υἱό της γιὰ ὅλους τοὺς πιστοὺς.

Ἡ ἐργασία τελειώνει μὲ τὴν Σαλαμίνα τοῦ σήμερα, τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση, τὶς ἐνορίες, τὶς ἐκκλησίες καὶ τοὺς κληρικοὺς ποὺ τὴν στελεχώνουν, ἔτσι ὥστε νὰ μεταφερθεῖ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας καὶ στὶς ἐπόμενες γενεές.

Ἐπίλογος

Ὁλοκληρώνοντας τὴν ἐργασία, βλέπουμε ὅτι σὲ αὐτὴ χρησιμοποιήθηκαν στοιχεῖα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἱστορικῆς ταυτότητας τῆς νήσου Σαλαμίνας. Χαρακτηριστικὰ ποὺ διεδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο ἦταν ἡ καταγωγή, τὸ περιβάλλον, ἡ γειτνίαση μὲ τὴν Ἀθήνα, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ θρησκεία. Καλύψαμε μεγάλο φάσμα πληροφοριῶν, ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ζωὴ τῶν κατοίκων, τὴν ἐνασχόλησή τους μὲ τὴν καλλιέργεια γῆς καὶ τὸ ἐμπόριο, τὴν ἴδρυση ναῶν κ.ἄ. μέχρι τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς τοπικῆς ποὺ ἐπηρέασαν καὶ τὴν παγκόσμια ἱστορία· ἀπὸ τὴν τρωικὴ ἐκστρατεία, τοὺς περσικοὺς πολέμους καὶ τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση, μέχρι τὴν συμμετοχὴ σε οἰκουμενικὲς συνόδους, τὴν εἰκονομαχία, τὴν ἄλωση τοῦ 1204 καὶ τὴν 4^η σταυροφορία. Συνεχίσαμε μὲ τὴν κατάληψη τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τοὺς βενετοτουρκικοὺς πολέμους, παράλληλα μὲ τὴν ἴδρυση τῆς μονῆς Παναγίας Φανερωμένης, τὰ θαύματα τοῦ Ὁσίου Λαυρεντίου, κτίτορα τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τῆς Παναγίας μας. Ἡ ἐργασία συνεχίστηκε μὲ τὰ γεγονότα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821 καὶ τὴν παράθεση τῶν γεγονότων ποὺ ἀκολούθησαν μετὰ ἀπὸ αὐτήν, τὴν μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ τὴν ὑποδοχὴ τῶν προσφύγων, τὴν βοήθεια ποὺ προσέφερε ἡ μονὴ στα δύσκολα χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς καὶ τέλος καταλήξαμε στὸ σήμερα. Μὲ τὴν ἐργασία αὐτὴ, πιστεύω, συμβάλαμε στὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς γνώσης τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας τῆς Σαλαμίνας. Γραπτὲς πηγές, μνημεῖα καὶ προφορικὴ παράδοση ἦταν τὰ ἐργαλεῖα σύνθεσης τῆς ἐργασίας μας, ἡ ὁποία εἶναι ἓνα ἐγχειρίδιο γνώσης τῶν βασικῶν ἀλλὰ σημαντικῶν σταθμῶν τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ νησιοῦ στὸ χθὲς καὶ στὸ σήμερα.

Βιβλιογραφία

Α) Αρχειακές Πηγές

Έγγραφα από το αρχείο της ιεράς μονής Φανερωμένης Σαλαμίνας.

- Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-Ο.Ε. αριθμ. 15.
- Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-Ο.Ε. αριθμ 36.
- Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-Ο.Ε. αριθμ. 12.
- Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-Ο.Ε. Σκευοφυλάκιο αριθμ. 5.

Συλλογή εγγράφων από το αρχείο της Μαρίας Ζούγρη.

- Έγγραφο Ζ13 τοῦ 1814
- Έγγραφο Ζ5 τοῦ 1831.
- Έγγραφο Ζ9 τοῦ 1830.
- Έγγραφο ομ2 τοῦ 1830.
- Έγγραφο ΠΔ24 τοῦ 1734.
- Έγγραφο ΠΓ7, 1776.

Εκθέματα αρχαιολογικού μουσείου Σαλαμίνας.

Χειρόγραφο του ιερέα του Ιερού ναού Αγίου Δημητρίου την περίοδο της επανάστασης του 1821.

Αρχεῖα τῆς ιεράς μητροπόλεως Μεγάρων καὶ Σαλαμίνας.

Β) Βοηθήματα

- Angold Michael, *Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἀπὸ τὸ 1025 ἕως τὸ 1204. Μία πολιτικὴ ἱστορία, ἐκδόσεις Παπαδήμα, Ἀθήνα 1997.*

- Assmann Aleida, *Der Lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, έκδ. Beck, Munich 2006, από Βασιλική Χρυσανθοπούλου, *Τόποι μνήμης στην Καστελλοριζιακή μετανάστευση και διασπορά*, Έργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και Διασποράς, τμήμα Πολιτικής έπιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Έθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, έκδ. Παπαζήση, Σειρά Μελετών της Μετανάστευσης & Διασποράς, αριθμ. 9, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2017.
- Braudel Fernard, *Η Μεσόγειος και ό μεσογειακός κόσμος την έποχή του Φιλίππου Β' Ισπανίας, Ό ρόλος του περίγυρου*, τόμ. Α', (μετάφραση Κλαίρη Μιτσοτάκη), Μορφωτικό Έδρυμα Έθνικής Τραπεζής, Αθήνα 2005.
- Fernard Braudel, *Μελέτες για την Ιστορία*, μετάφραση Σπύρος Άσδραχάς, Έταιρεία Μελέτης Νέου Έλληνισμού, Μνήμων, Αθήνα 1986.
- Lacroix, *Iles de la Grece, Παρίσι 1689 449-451. Γρ. Πουλημένος*.
- Miller William, *Ιστορία της φραγκοκρατίας εν Ελλάδι (1204-1566)*, μετάφρ. Σπ. Π. Λάμπρος, μετά προσθηκών και βελτιώσεων, τόμος Β'. Έν Αθήναις, έλληνική έκδοτική εταιρεία 1909-1910.
- National geographic, *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους, Ό μεγάλος ξεριζωμός 1922*, Αθήνα 2010.
- Ostrogorsky George, *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, Αθήνα.
- Peter Lock, *Οί Φράγκοι στο Αιγαίο, 1204-1500*, μτφρ Γ. Κουσούνελος, έκδόσεις Ένάλιος, Αθήνα 1998.
- Βάρφης Ά. Κωστής, *Βενετοτουρκικοί πόλεμοι στις έλληνικές θάλασσες, (1453-1821)*, Έκδόσεις ΙΡΙΣ, Αθήνα 1995.
- Βελτανισιάν Παναγιώτης Ιωάννης, *Η ταυτότητα της Σαλαμίνας από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα έως και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2018.

- Γκητάκος, *Η Μονή Φανερωμένης Σαλαμίνος, Ιερά μητρόπολη Μεγάρων και Σαλαμίνος*, Δεκέμβριος 1981.
- Δανιήλ Μαρία, Ζορμπά Σοφία, Κακαβᾶς Γεώργιος, *Η ἐκκλησιαστική τέχνη στὴν Σαλαμίνα, 1830-1940*, Ἀθήνα 2009.
- Δημητριάδου Γ. Μαργαρίτα, *Ιερά μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας*, ιστορική διαδρομή, copyright 2016. Ἀθήνα.
- Δοανίδου Ι. Σοφία, *Η φραγκοκρατία στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν 1205-1456*, βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθῆναι 1981.
- Ἑλληνικό, Λογοτεχνικό καὶ Ἱστορικό Ἀρχεῖο Ἀθηνῶν, ἀρχεῖο Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρῦσανθου Φιλιππίδη.
- Θεοκλήτου Στράγκα, *Ἑλλάδος, Ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀψευδῶν*, Ἀθήνα 1971, τόμος Α΄, σελ 29
- Ὀρησκευτική καὶ Ἠθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος Ζ, ἐν Ἀθήναις 1966, σελ 847-863.
- Ἴδρυμα Ἴδρυμα Λασκαρίδη Αἰκατερίνης TRAVELOQUER, *μὲ τὸ βλέμμα τῶν περιηγητῶν, A journey into Greece by George Wheler Esq.*
- Ιερά μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας, *«Το ιστορικό και τα θαύματα του Οσίου Λαυρεντίου και της Παναγίας μας»*, σελ 2, εκδόσεις Φ. Τσιρώνης, Ἀθήνα.
- Καμπούρογλου Δημήτρης, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, Ἐκδ. Οἶκος Γεωργίου Παπαδημητρίου, Ἀθήνα
- Κανάβου Θεόφилου Επισκόπου μητροπολίτου Γορτύνης και Μεγαλονπόλεως, *«Κτίσε μου την Εκκλησία»* εκδόσεις ιεράς μονής Φανερωμένης σαλαμίνας, Ἀθήνα.
- Κάττουλα, Τ. 2013: *“Εὐρήματα Ναυμαχίας. Τὰ ἀρχαιολογικά τεκμήρια τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας”*, *Ἡ Νέα Σαλαμίνα*, ἀρ. φύλ. 290, Νοέμβριος 2013, 6. Ρεδιάδης, Π. 1901: *“Ἡ ἐν Σαλαμῖνι Ναυμαχία, ὑπὸ ναυτικῆς καὶ ἱστορικῆς*

ἀπόψεως», *Αρμονία* 2, 1-60. Ρεδιάδης, Π. 1911: *Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία ἀπὸ ναυτικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως*, Ἀθῆναι.

- Κονιδάρης Ἴ. Γεράσιμος, «Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας», στὸ λῆμμα *Βυζάντιον, Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια*, 4^{ος} τόμος, Ἀθήνα 1964.
- Κοντογεωργοπούλου Χρυσούλα, *Ἡ Ἀττικὴ κατὰ τὴν πρόιμη καὶ μεσοβυζαντινὴ περίοδο (324-1204)*, διδακτορικὴ διατριβὴ Ε.Κ.Π.Α. Φιλοσοφικὴ σχολὴ 2011.
- Κούκουνας Δημοσθένης, *Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, Μέτρον*, Ἀθήνα 1991.
- Κυριακίδου-Νέστορος Ἄλκη, «Προσχέδιο (Blue Plan) γιὰ τὴ μελέτη τῆς Μεσογείου, Μελέτη ἀρ. 10: Πολιτισμικὴ κληρονομιά καὶ διαπολιτισμικὲς σχέσεις (1982)», *Λαογραφικὰ Μελετήματα*, τόμος II, ἐπιμέλεια Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Κυρ. Ντελόπουλος, Μαρία Καΐρη, ἐκδ. Πορεία, Ἀθήνα 1993.
- Κολοβοῦ Χ. Φωτεινὴ, Μιχαὴλ Χωνιάτης, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, κέντρο ἐκδόσεως ἔργων Ἑλλήνων συγγραφέων, Ἀθήνα 1999.
- Κωνσταντινίδης Χαράλαμπος, «*Σύντομος ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου*», ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμος Ζ, ἐν Ἀθήναις 1966.
- Λάμπρος Σπυρίδων, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, τόμος Δ', παρὰ τῷ ἐκδότῃ Καρόλῳ Μπέκ ἐν Ἀθήναις 1898.
- Λαμψακίδης Ὀδυσσεάς, *Ὁ ἐκ Πόντου Ὅσιος Νίκων ὁ μετανοεῖτε*, Ἀθήνα 1982.
- Λαμψακίδης Ὀδυσσεάς, ὁ ἐκ Πόντου Ὅσιος Νίκων ὁ Μετανοεῖτε, ἐπιτροπὴ ποντιακῶν μελετῶν, Ἀθήνα 2007.²
- Λεοντσίνης Γεώργιος, *Ἱστορία – Περιβάλλον καὶ ἡ διδακτικὴ τους*, Ἀθήνα 1999

- Λῶλος, Γ.Γ. 1997: “Σπήλαιον ἀναπνοὴν ἔχον ἐς τὴν θάλασσαν: τὸ Σπήλαιο τοῦ Εὐριπίδου στὴ Σαλαμίνα”, Δωδώνη, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ τμήματος Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων 26, Λῶλος, Γ.Γ. 2000 α: “Σαλαμινιακὲς ἔρευνες, 1998-2000, Μέρος Α΄: Τὸ Ἱερό τοῦ Διονύσου ὑπὸ τὸ σπήλαιο τοῦ Εὐριπίδου”, Δωδώνη, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ τμήματος Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων 29. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 β: “Τὸ σπήλαιο τοῦ Εὐριπίδου 1994-2000. Ἡ ἀνασκαφὴ καὶ οἱ διαστάσεις τῆς”, Ἐπτάκυκλος 15, 9-14. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 γ: “Οἱ πρῶτοι ἔνοικοι τοῦ σπηλαίου τοῦ Εὐριπίδου: Νεολιθικὲς μαρτυρίαι”, Ἐπτάκυκλος 15. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 δ: “Τὸ σπήλαιο τοῦ Εὐριπίδου: Ταφικὸ μνημεῖο τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς”, Ἐπτάκυκλος 15, 29-32. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 ε: “Τὸ ἱστορικὸ σπήλαιο τῆς Σαλαμῖνος: Ἡσυχαστήριον καὶ «Ἡρώων» τοῦ Εὐριπίδου. Φιλολογικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς ἀποδείξεις”, Ἐπτάκυκλος 15,. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 στ: “Οἱ κλασσικοὶ φιλόλογοι καὶ τὸ σπήλαιο τοῦ Εὐριπίδου”, Ἐπτάκυκλος 15,. Λῶλος, Γ.Γ. 2000 ζ: “Τὸ συγκρότημα τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Διονύσου καὶ ἡ ἑλληνιστικὴ λατρεία: Νέαι μαρτυρίαι”, Ἐπτάκυκλος 15.
- Λῶλος, Γ.Γ. 2008 β: “Ἡ σημασία τοῦ ὄροπέδιου Γκίνανι”, Ἀκάμας 1, Λῶλος, Γ.Γ. 2009: “Ἀνασκαφικὲς καὶ Ἐπιφανειακὲς Ἐρευνες στὴ νότια Σαλαμίνα κατὰ τὸ 2008. Ἐκθεσὴ ἀποτελεσμάτων”, Ἀκάμας 3, Λῶλος, Γ.Γ. 2010 β: “Ἀνασκαφικὲς καὶ ἐπιφανειακὲς Ἐρευνες στὴ νότια Σαλαμίνα κατὰ τὸ 2009. Ἐκθεσὴ Ἀποτελεσμάτων”, Ἀκάμας 4, Λῶλος, Γ.Γ. 2011: “Ἀνασκαφικὲς καὶ Ἐπιφανειακὲς Ἐρευνες στὴ νότια Σαλαμίνα κατὰ τὸ 2010. Ἐκθεσὴ Ἀποτελεσμάτων”, Ἀκάμας 5, Λῶλος, Γ.Γ. 2012 α: “Ἡ πρωτεύουσα τοῦ Τελαμωνίου Αἴαντος: Ἀρχαιολογία καὶ Ἱστορία”, στὸ Γ. Λῶλος (ἐπιμ.), Σαλαμῖς I, Συμβολὴ στὴν Ἀρχαιολογία τοῦ Σαρωνικοῦ, Δωδώνη, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Παράρτημα ἀρ. 83, Ἰωάννινα, , Λῶλος, Γ.Γ. 2012 β: “Προσίμιον στὴν Ἀρχαιολογία τῶν βραχονησίδων: Ἡ περιοχὴ Σαλαμῖνος”, στὸ Γ. Λῶλος (ἐπιμ.), Σαλαμῖς I, Συμβολὴ στὴν Ἀρχαιολογία τοῦ Σαρωνικοῦ, Δωδώνη, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Παράρτημα ἀρ. 83, Ἰωάννινα, Λῶλος, Γ.Γ. 2012 γ:

“Ανασκαφικές και Έπιφανειακές Έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά τὸ 2011. Μέρος Α΄. Έκθεση Αποτελεσμάτων”, Ακάμας 6, Λῶλος, Γ.Γ. 2012 δ: “Ο κόμης De Forbin στη Σαλαμίνα, 1818”, Ακάμας 6, Λῶλος, Γ.Γ. 2012 ε: “Εἴκοσι χρόνια ἀνασκαφῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων στη νότια Σαλαμίνα”, Έπιστημονική Ημερίδα με θέμα «Ανασκαφές στη Σαλαμίνα», Πέμπτη 27 Σεπτεμβρίου 2012, Ναύσταθμος Σαλαμίνας, Σαλαμίνα, Λῶλος, Γ.Γ. 2013 α: “Ανασκαφικές και έπιφανειακές Έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά τὸ 2012. Μέρος Α΄, Έκθεση Αποτελεσμάτων”, Ακάμας 7, Λῶλος, Γ.Γ. 2013 β: “Νεώτερα πορίσματα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς πανεπιστημιακῆς ἀνασκαφῆς Σαλαμῖνος”, στὸ Μ. Δόγκα-Τόλη, Σ. Οἰκονόμου (έπιμ.), Αρχαιολογικές Συμβολές, τόμος Α: Ἀττική, ΚΣΤ΄ και Β΄ Έφορεῖς Προῖστορικῶν και Κλασικῶν Αρχαιοτήτων, Ἀθήνα, Μουσείο Κυκλαδικῆς Τέχνης, Λῶλος, Γ.Γ. 2014 α: “Ανασκαφικές και έπιφανειακές Έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά τὸ 2013. Μέρος Α΄, Έκθεση Αποτελεσμάτων”, Ακάμας 8, 2-7, Λῶλος, Γ.Γ. 2014 β: “Έλληνιστικὸ κεραμοποιεῖο στη Σαλαμίνα”, στὸ Η΄ έπιστημονική συνάντηση γιὰ τὴν Έλληνιστικὴ Κεραμική, Ἰωάννινα 5-9 Μαΐου 2009, Ἀθήνα, Λῶλος, Γ.Γ. 2015: “Ανασκαφικές και Έπιφανειακές Έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά τὸ 2014. Μέρος Α΄. Έκθεση Αποτελεσμάτων”, Ακάμας 9, Λῶλος, Γ.Γ. 2016: “Ανασκαφικές και Έπιφανειακές Έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά τὸ 2015. Μέρος Α΄. Έκθεση Αποτελεσμάτων”, Ακάμας 10.

- Μεγάλοι περιηγητὲς τῆς Ἀθήνας, μουσεῖο τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν Βούρου Εὐταξία, Ἀθήνα 2004.
- Μπαμπούνης Χαράλαμπος, *Ἱστορικὴ ἀφήγηση και πηγές*, ἐκδόσεις Παπαζῆση, Ἀθήνα 2013.
- Μπελέζος Σ. Δημήτρης, *Ἡ λατινοκρατία στὴν Ελλάδα*, Έκδοση τοῦ περιοδικοῦ Ἱστορικὰ Θέματα, πρώτη Έκδοση, Ἀθήνα 2004.
- Μπόγδης Χρυσόστομος Ἀρχιδιάκονος, *Ακολουθία και βίος τοῦ Ὁσίου Μελετίου*, Ἀθῆναι 1933.
- Νικόλαος Σ. , *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γεωγραφία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τὸν 9^ο αἰῶνα μέχρι τὸ 1453. Διδακτορικὴ διατριβή, τμῆμα Θεολογίας τῆς*

Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
Θεσσαλονίκη 2003

- Νικολάου Κατερίνα, Χρήστου Ειρήνη, «Οἱ ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὶς γυναῖκες (780-1056) Ἀθήνα 1996.
- Ἐυγγόπουλος Ἀνδρέας, «Ἐκκλησίαι καὶ Μοναστήρια τῆς Σαλαμῖνος» Ἀθήνα 1925.
- Πάλλας Δημήτριος Ι. . «Σαλαμινιακὰ Ἀ. Σαλαμίνη-Μοῦλκι Ἀρχαιολογικὴ ἔφημερίς, περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας 1948-1949 ἐν Ἀθήναις 1951.
- Πάλλας Ι. Δημήτριος «Ἀνασκαφὴ ἐν Σαλαμῖνι», πρακτικὰ ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας, Ἀθήνα 1941-1944.
- Πάλλας Ι. Δημήτριος, «Τὸ τρίκογχον ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὴν Σαλαμίνα» *ΕΕΒΣ* 48 (1990-1993).
- Παντελεῖ Α. Θεοφανῶ, *Σαλαμίνα πορεία στὸν χρόνο*, Ἐκδόσεις Ἴωλκός, Ἀθήνα 2003.
- Παπαγεωργίου Ἀπ. Κώστας, *Ὁ μυθικὸς κύκλος τῆς Σαλαμίνας*, Ἀθήνα 1990.
- Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντῖνος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμος Δ, ἐν Ἀθήναις 1885, ἀνατύπωση mailing A.E.
- Παπαχατζῆς, Ν.Δ. 1974: *Παυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις, Ἀττικά, Ἀθήνα, 455, ὑπόσημ. 2-3 καὶ Taylor, M.G. 1997: Ssalamis and the Salaminioi. The history of an unofficial Athenian Demos, Amsterdam, 22.*
- Πετρονώτης Ἀργύρης, «Ὁ Ἅγιος Δημήτριος τῆς πόλης Σαλαμίνας», *Ἐκκλησίες στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν Ἄλωση*, Ἀθήνα 1979.
- Πουλημένος Α. Γρηγόριος, *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, περίοδος Δ' τόμος Κ.Η', Ἀθήνα 2007.

- Ροκίδη Δ. Ειρήνη, *Ἡ Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Β΄ Ἔκδοση, Ἴωλκός, Ἀθήνα 1995.
- *Σουρμελῆς Διονύσιος, κατάστασις συνοπτικὴ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τέλους τῆς τουρκοκρατίας ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀγγέλου Ἀγγελίδου 1842.*
- Σοφρᾶ-Μάθεση Εὐγενία , *Λαυρέντιος ὁ Μεγαρεὺς καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Φανερωμένης Σαλαμίνας*, ἐκδ. Ἐπτάλοφος-Εὐεργέτις, Μέγαρα 2007.
- Σπαθάρη-Μπεγλίτη Ἑλένη, «Χρόνος καὶ Λαογραφία» στὸ Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Μανόλης Γ. Σέργης (διεύθυνση), *Ἑλληνικὴ Λαογραφία – Ἱστορικά, Θεωρητικά, Μεθοδολογικά, Θεματικὲς*, ἐκδ. Ἡρόδοτος².
- Στογιόγλου Α. Γεώργιος, « *περὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι Ἱ. Μονῆς Φανερωμένης ἀνέκδοτα σιγίλλια καὶ λοιπὰ περὶ αὐτῆς ἔγγραφα*», *Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν χαριστήριο τόμο Θεολογικὸν Συμπόσιον*, , Στογιόγλου. *Περὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ἱερᾶς μονῆς ἀνέκδοτα σιγίλλια* Θεσσαλονίκη 1967.
- Στράγκας Ἀ. Θεόκλητος , ἀρχιμανδρίτης, *Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀψευδῶν*,¹ Ἀθήνα 1971.
- Τουλιᾶτος Σπύρος Χαράλαμπος Μπαμπούνης, *Μεθοδολογία καὶ Ἑρμηνεία τῆς Ἱστορίας*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2017.
- Τσιλιβίγκου Ἀθανασίου, *Σαλαμίνα μονὴ Φανερωμένης καὶ ὁ πρῶτος ναύσταθμος (1878-1881)*, Ἀθήνα Ἐκδόσεις Ἰανθος, Ἀθήνα 2005.
- Τσαμίλης Γεώργιος, «*Ἐξωκλήσια καὶ μικροὶ ναοὶ τῆς νήσου Σαλαμίνας*» ἀπὸ τὸ *Βυζάντιο μέχρι σήμερα. Περιφερικὲς ἐκδόσεις, ὀλόγραμμα α΄ ἔκδοση*, Σαλαμίνα 2010.
- Φειδᾶ Ἴω. Βλασίου, «Βυζάντιον», Ἀθήνα 1985.
- Φήμησ Παῦλος, «*Ἡ συμβολὴ τῆς Μονῆς Φανερωμένης Σαλαμίνας στὴν ἔθνευεργασία*», *περιοδικὸ Ἀπόψεις*, τεῦχος 16 1986.

- Χαιρετάκης Γιάννης, *Οίκιστική ὀργάνωση καὶ χωροταξία στὴ Σαλαμίνα ἀπὸ τὸν 6^ο αἰῶνα π.Χ. ὡς τὸν 1^ο αἰῶνα π.Χ.*, Αθήνα.

Εγκυκλοπαίδειες

- Χάρη Πάτση «*Εγκυκλοπαίδεια τῶν Παίδων*», τόμος 6^{ος}, Ἀθῆναι 1967.

Εφημερίδες- περιοδικά

- Ἐφημερίδα «*ΣΑΛΑΜΙΝΑ*», τεύχος 210-Μαρτίου 1976.